

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΣΙΔΗΡΟΔΡΟΜΩΝ

ΓΟΥΟΤΕΡΓΚΕΪΤ,
Η ΞΕΑΠΑΤΗΣΗ ΕΝΟΣ ΕΘΝΟΥΣ

Η ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ
ΤΟΥ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΥ
ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ

Η ΠΟΛΙΟΡΚΙΑ ΤΗΣ
ΑΜΒΡΑΚΙΑΣ, 189 π.Χ.

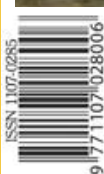
Η ΔΟΛΟΦΟΝΙΑ ΤΟΥ
ΡΟΜΠΕΡΤΟ ΚΑΛΒΙ

ΤΟ ΔΑΝΕΖΙΚΟ
ΜΥΣΤΗΡΙΟ
ΤΟΥ ΣΤΑΛΙΝ

ΕΙΡΗΝΗ ΑΘΗΝΑΙΑ

ΕΝΤΟΥΑΡΝΤ ΕΒΕΡΕΤ,
ΕΝΑΣ ΑΜΕΡΙΚΑΝΟΣ
ΠΑΤΡΙΩΤΗΣ

ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ
ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΚΑΙ
ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ

Ζήστε τη δική σας
ανοιξιάρτικη Ιστορία.

**Οικολογικές Πέτρες & Τουβλάκια
Επένδυσης Mathios stone.**

- ✓ Ελαφριές και σε μεγάλη ποικιλία σχεδίων & χρωμάτων.
- ✓ Τοποθετούνται με κόλλα εύκολα, γρήγορα και οικονομικά.
- ✓ Ιδανικές για εσωτερικούς και για εξωτερικούς τοίχους.
- ✓ Παράγονται από φυσικά υλικά & δεν περιέχουν επιβλαβείς ουσίες για τον άνθρωπο και το περιβάλλον.

MATHIOSstone

Colonial Brick Keramos

30 YEARS LIMITED
warranty

mathios.com

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΗΣ

ΚΑΝΕΝΑΣ ΑΛΛΟΣ τεχνολογικός σχεδιασμός ή κοινωνικός θεσμός δεν αντιπροσωπεύει τη νεωτερικότητα όσο ο σιδηρόδρομος. Εκτός από πρωτοποριακός τεχνολογικός σχεδιασμός, είναι και μείζων κοινωνικός θεσμός, καθώς οργάνωσε διαφορετικά τον δημόσιο χώρο και τον σύγχρονο αστικό βίο.

Τα τρένα, πέρα από την προφανή συμβολή τους στην οικονομική δραστηριότητα, μεταμορφώνουν τις πόλεις, αλλάζουν την κοινωνία και τη ζωή των ανθρώπων, τη σχέση τους με τον χώρο, τον χρόνο, τον εαυτό τους και τους άλλους. Η σύγχρονη πόλη γεννήθηκε από τη μετακίνηση με το τρένο. Τα τρένα κατακτούν τον χώρο, μεταβάλλουν το ίδιο το τοπίο, το επινοούν εκ νέου. Αυτή η κατάκτηση του χώρου οδηγεί αναπόδραστα και στην αναδιοργάνωση του χρόνου. Οι τεράστιοι νέοι σιδηροδρομικοί σταθμοί, ως μνημειώδεις πύλες εισόδου στις σύγχρονες πόλεις, προκαλούν βαθιές αλλαγές στην κοινωνική οργάνωση του δημόσιου χώρου.

Η κατακτητική εμπειρία των σιδηροδρόμων ανακόπηκε κατά τη δεκαετία του 1950. Το τρένο είχε πια ισχυρούς ανταγωνιστές το αυτοκίνητο και το αεροπλάνο και έπεσε θύμα του εξαστισμού, τον οποίο το ίδιο είχε διευκολύνει. Εκεί όμως που το μέλλον των τρένων προμηνυόταν ζοφερό, τα πράγματα μετά το 1990 άρχισαν να γίνονται ξανά ελπιδοφόρα.

Στην Ελλάδα το πρώτο σιδηροδρομικό δίκτυο λειτούργησε το 1869 στη διαδρομή Αθήνα-Πειραιάς. Με την πάροδο του χρόνου η διαδρομή επεκτάθηκε μέχρι την Ομόνοια και αργότερα προς την Κηφισιά. Το 1882 η Βουλή άρχισε να συζητά την κατασκευή νέων σιδηροδρομικών διαδρομών μεγάλων αποστάσεων. Η εδαφική ιδιομορφία της χώρας συντέλεσε ώστε να μην προτιμηθεί η κατασκευή ενός ενιαίου πλέγματος σιδηροδρομικών γραμμών που θα συνέδεε όλες τις πόλεις, αλλά πολλών μικρών τοπικών και αυτόνομων δικτύων, τα οποία θα συνέδεαν τις πόλεις και τις πεδινές περιοχές της ενδοχώρας με τα πλησιέστερα λιμάνια.

Ο παλαιότερος ίσως δημόσιος οργανισμός του νεοελληνικού κράτους, που κινείται ακόμα στις ράγες του Χαρίλαου Τρικούπη, δεν μπορεί πλέον να βασίζεται στις μεγαλόστομες διακηρύξεις των εκάστοτε κυβερνήσεων. Οφείλει να αλλάξει ο ιδρυτικός νόμος του και να τεθούν σε λειτουργία θυγατρικές νέων έργων και αξιοποίησης της ακίνητης περιουσίας του.

Διονύσιος Ν. Μουσμώτης
Εκδότης - Διευθυντής

Αγαπητοί αναγνώστες, εδώ και σχεδόν δύο χρόνια το κόστος των τυπογραφικών εξόδων του περιοδικού έχει υπέρογκα αυξηθεί. Μέχρι τώρα το ίδιο το περιοδικό απορρόφησε αυτή την εξοντωτική αύξηση, αλλά πλέον τίθεται ζήτημα επιβίωσής του. Γι' αυτό τον λόγο, η διεύθυνση αποφάσισε την προσωρινή αναπροσαρμογή της λιανικής τιμής του κατά 1,00 € ανά τεύχος και κατά 10,00 € της ετήσιας έντυπης συνδρομής. Η παραπάνω αναπροσαρμογή δεν ακολουθεί το ποσοστό της επιμέρους αύξησης του κόστους εκτύπωσης, αλλά κατά πολύ λιγότερο τον μέσο όρο των επίσημων στατιστικών

πληθωρισμού για τις εξειδικευμένες υπηρεσίες στον Έντυπο Τύπο, όπως συγκριτικά δημοσιεύτηκαν τα στοιχεία για τα έτη 2021-2022 (ΕΛΣΤΑΤ, Δ.Τ., 23 Ιανουαρίου 2023).

Ζητούμε την κατανόησή σας και ευχόμαστε σύντομα οι τρέχουσες συνθήκες να επιτρέψουν την υποχώρηση των τιμών.

Η 55 ετών *Ιστορία Εικονογραφημένη* εξακολουθεί να προσφέρει έγκυρη γνώση χάρη στην άοκνη προσπάθεια των συντελεστών της και κυρίως χάρη σ' εσάς, το αναγνωστικό κοινό της.

ΤΕΥΧΟΣ # 659 / ΜΑΪΟΣ 2023

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ

από τη *Βικιπαίδεια*

ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΩΝ:
Reuters Photo

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Διονύσης Ν. Μουσμούτης
ΑΡΧΙΣΥΝΤΑΚΤΕΣ: Νίκος Νικολούδης, Σπυρίδων Πλουμίδης
ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΣΥΝΤΑΞΗΣ: Λευτέρης Καντζίνος
ΣΥΜΒΟΥΛΟΙ ΕΚΔΟΣΗΣ:

Γιάννης Ράγκος, Βαγγέλης Κούμπουλης

ΝΟΜΙΚΗ ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ: Πιερρίνα Κοριατοπούλου

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

Γιώργος Βούλγαρης, Εισαγγελέας Εφετών, δ.ν.

Γιώργος Γεωργής, τ. πρέσβης, καθηγητής Νεότερης Ιστορίας,
Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφου, Κύπρος

Στράτος Δορδανάς, Επίκουρος καθηγητής Σύγχρονης Ιστορίας,
Πανεπιστήμιο Μακεδονίας

Νίκος Καραπιδάκης, καθηγητής Μεσαιωνικής Ιστορίας,
Ιόνιο Πανεπιστήμιο

Μαριέττα Μινώτου, τ. διευθύντρια Γενικών Αρχείων του Κράτους
Κωνσταντίνα Μπότσιου, Αναπληρώτρια καθηγήτρια Σύγχρονης
Ιστορίας και Διεθνούς Πολιτικής, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου

Πέτρος Παπαπολυβίου, Αναπληρωτής καθηγητής Νεότερης
και Σύγχρονης Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Κύπρου

Σπυρίδων Πλουμίδης, Αναπληρωτής καθηγητής Νεότερης
και Σύγχρονης Ελληνικής Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Αθηνών

Σωτήρης Ριζάς, διευθυντής ερευνών στο Κέντρο Έρευνας
Ιστορίας Νεότερου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών

Ανδρέας Στεργίου, Καθηγητής Σύγχρονης Ευρωπαϊκής Ιστορίας
και Πολιτικής, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

ΔΙΟΡΘΩΣΕΙΣ: Αναστασία Παπασταθοπούλου

ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ - ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ:

Κωνσταντίνα Κάρδαρη | conkardari@typografio.gr

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ WEBSITE:

Ιωάννης Καραγιάννης | ikaragiannis@istoria.gr

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΙΑΦΗΜΙΣΕΩΝ: Τατιάνα Μοσχοπούλου

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ: Χριστίνα Τουχαντζίδου

ΛΟΓΙΣΤΗΡΙΟ: Κώστας Καράμπελας

ΕΚΤΥΠΩΣΗ - ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: ΠΟΛΥΓΡΑΦΟΣ PRESS

ΔΙΑΝΟΜΗ: Άργος

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: Πανεπιστημίου 46, 106 78 Αθήνα

(+30) 210 36.11.880, 210 36.23.993

Το παρόν έργο προστατεύεται από τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και από τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αναπαραγωγή με φωτοτυπικές ή ηλεκτρονικές ή όποιες άλλες μεθόδους, η αναμετάδοση σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο, χωρίς γραπτή άδεια του εκδότη. ΑΠΟΠΟΙΗΣΗ ΕΥΘΥΝΗΣ: Η *Ιστορία Εικονογραφημένη* καταβάλλει κάθε προσπάθεια ώστε να διασφαλίσει ότι τα άρθρα που δημοσιεύονται είναι ορθά και πλήρη. Όμως, δεν φέρει καμία ευθύνη για ενδεχόμενο λάθος ή παράλειψη πληροφοριών, σχετικά με την ακρίβεια και αξιοπιστία των παραπάνω άρθρων. Το περιεχόμενο και οι απόψεις των άρθρων εμπίπτουν στην αποκλειστική ευθύνη των συντακτών τους. ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΩΝ: Με τα αρχικά CC BY δηλώνεται ότι η φωτογραφία υπάρχει στην άδεια χρήσης Creative Commons, αντίγραφο της οποίας παρατίθεται στην ηλεκτρονική διεύθυνση www.creativecommons.org/about/licenses/

6 Η πολιορκία της Αμβρακίας το 189 π. Χ.

ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Ι. ΚΟΤΣΙΛΗ

18 Ειρήνη Αθηναία

ΤΟΥ ΧΡΗΣΤΟΥ ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΥ

29 Η ιστορία των Ελληνικών Σιδηροδρόμων

ΤΟΥ ΛΕΥΤΕΡΗ ΚΑΝΤΖΙΝΟΥ

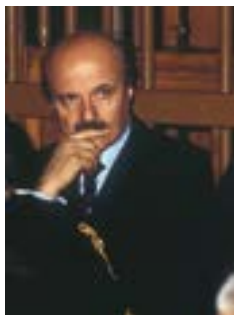
46 Γουότεργκεϊτ

ΤΟΥ ΓΙΩΡΓΟΥ ΚΑΣΑΜΠΑΛΑΚΟΥ

59 Η δολοφονία του Ρομπέρο Κάλβι

ΤΟΥ ΛΕΣ ΧΙΟΥΪΤ

68 Η αποκοπή και επανασύνδεση της Κύπρου με τον εθνικό κορμό, 1203-2003

ΤΟΥ ΑΛΕΞΗ ΜΙΧΑΗΛΙΔΗ

78 Έντουαρντ Έβερετ

ΤΗΣ ΤΖΟΑΝΑ ΧΑΝΙΝΚ

88 Η δημιουργία του Μακεδονικού Ζητήματος και οι απαρχές του Μακεδονικού Αγώνα

ΤΟΥ ΝΙΚΟΥ ΝΙΚΟΛΟΥΔΗ

103 Ελευθέριος Βενιζέλος και Κωστής Παλαμάς

ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ Κ. ΦΙΛΑΝΔΡΟΥ

110 Το δανέζικο μυστήριο του Στάλιν

ΤΗΣ ΚΑΡΟΛΑΪΝ ΚΕΝΕΝΤΙ-ΠΑΪΠ

ΜΟΝΙΜΕΣ ΣΤΗΛΕΣ & ΙΣΤΟΡΙΑ

118 Τέχνη και Ιστορία

ΑΠΟ ΤΗΝ ΤΟΝΙΑ ΜΑΚΡΑ

120 Επικαιρότητα και Ιστορία

ΑΠΟ ΤΟΝ ΓΙΑΝΝΗ ΡΑΓΚΟ

122 Βιβλία

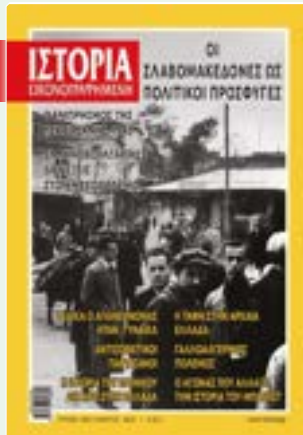
ΑΠΟ ΤΟΝ ΔΙΟΝΥΣΗ Ν. ΜΟΥΣΜΟΥΤΗ

126 Πρόσωπα και Ιστορία – Λάκης Σάντας

ΑΠΟ ΤΟΝ ΔΗΜΗΤΡΗ ΤΑΤΑΡΟΥΝΗ

658 / ΑΠΡΙΛΙΟΣ 2023

657 / ΜΑΡΤΙΟΣ 2023

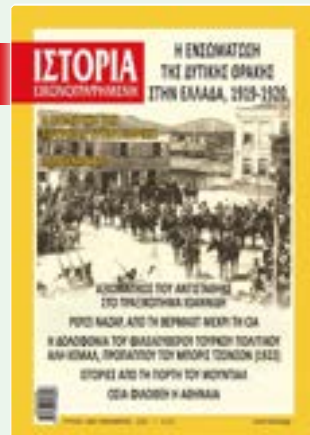
656 / ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2023

655 / ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 2023

654 / ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2022

653 / ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 2022

**Ανακαλύψτε τη δύναμη
που κρύβει η γνώση
της Ιστορίας**

ΕΓΓΡΑΦΕΙΤΕ
ΣΥΝΔΡΟΜΗΤΗΣ
ΚΑΙ ΕΠΩΦΕΛΗΘΕΙΤΕ

▮ **ΕΚΠΤΩΣΗ 26,5%** ΕΝΤΥΠΗ

▮ **ΔΩΡΕΑΝ ΠΑΡΑΔΟΣΗ**

▮ **ΨΗΦΙΑΚΗ ΠΡΟΣΒΑΣΗ**

ΑΞΙΑ ΣΥΝΔΡΟΜΗΣ

ΕΝΤΥΠΗ & ΔΩΡΟ* ΨΗΦΙΑΚΗ

ΕΤΗΣΙΑ 6ΜΗΝΗ

ΕΛΛΑΔΑ 60 € 30

ΚΥΠΡΟΣ 110 € 55

ΕΥΡΩΠΗ 120 € 60

ΛΟΙΠΕΣ ΧΩΡΕΣ 130 € 65

ΨΗΦΙΑΚΗ ΕΤΗΣΙΑ 40€

Στην τιμή εφαρμόζεται η έκπτωση
και συμπεριλαμβάνονται ο ΦΠΑ
και τα ταχυδρομικά έξοδα

ΙΣΧΥΕΙ

ΦΟΙΤΗΤΙΚΗ ΕΚΠΤΩΣΗ 10%

* Δωρεάν ψηφιακή εγγραφή για
κάθε συνδρομή στην έντυπη έκδοση

ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ

www.istoria.gr

E-MAIL: info@istoria.gr

210 49.13.502, 210 36.23.993

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ

ΠΡΟΣΩΠΙΚΗ ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΝΕΑ ΑΝΑΝΕΩΣΗ
από το τεύχος του μηνός.....

ΦΟΙΤΗΤΙΚΗ ΕΤΗΣΙΑ ΕΞΑΜΗΝΗ

ΕΝΤΥΠΗ ΕΝΤΥΠΗ & ΨΗΦΙΑΚΗ ΨΗΦΙΑΚΗ

ΟΝΟΜ/ΝΥΜΟ.....

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ.....

ΠΕΡΙΟΧΗ..... Τ.Κ.....

ΠΟΛΗ..... ΧΩΡΑ.....

ΤΗΛ..... EMAIL.....

**Κάντε ένα δώρο ιστορικής αξίας
στα αγαπημένα σας πρόσωπα**

ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΔΩΡΟ ΝΕΑ ΑΝΑΝΕΩΣΗ
από το τεύχος του μηνός.....

ΦΟΙΤΗΤΙΚΗ ΕΤΗΣΙΑ ΕΞΑΜΗΝΗ

ΕΝΤΥΠΗ ΕΝΤΥΠΗ & ΨΗΦΙΑΚΗ ΨΗΦΙΑΚΗ

Επιθυμώ να αποσταλεί ευχετήρια επιστολή

ΟΝΟΜ/ΝΥΜΟ.....

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ.....

ΠΕΡΙΟΧΗ..... Τ.Κ.....

ΠΟΛΗ..... ΧΩΡΑ.....

ΤΗΛ..... EMAIL.....

ΕΠΙΛΟΓΗ ΠΛΗΡΩΜΗΣ

Δικαιούχος: «ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ
ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ ΜΟΝΟΠΡΟΣΩΠΗ ΙΚΕ»

Με κατάθεση σε τραπεζικό λογαριασμό

ΕΘΝΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ | Κωδικός SWIFT/BIC: ETHNGRAA
IBAN: GR36 011 0190 0000 0190 0048 8528

ΤΡΑΠΕΖΑ ΠΕΙΡΑΙΩΣ | Κωδικός SWIFT/BIC: PIRBGRAA
IBAN: GR23 017 2034 0005 0340 9216 3075

Έμβασμα με ταχυδρομική επιταγή

ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΗΜΕΝΗ

ΕΠΙΔΑΥΡΟΥ 5

182 33 ΑΓΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ ΡΕΝΤΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ

Χάρτης της μητροπολιτικής Ελλάδας το 200 π.Χ. Διακρίνεται η επικράτεια της Αιτωλικής Συμπολιτείας στην κεντρική Ελλάδα.

Η ΠΟΛΙΟΡΚΙΑ ΤΗΣ ΑΜΒΡΑΚΙΑΣ ΤΟ 189 π.Χ. ΚΑΙ Ο ΣΤΡΑΤΗΓΟΣ ΕΥΠΟΛΕΜΟΣ ΥΠΑΤΑΙΟΣ

ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Ι. ΚΟΤΣΙΛΗ

Ένα από τα σοβαρά επεισόδια της αρχαίας ελληνικής ιστορίας είναι και η πολιορκία της Αμβρακίας¹ από τους Ρωμαίους. Στην πολιορκία αυτή, αντίθετος και αντίπαλος των Ρωμαίων, έλαβε μέρος και ο Ευπόλεμος Υπαταίος, που διαδραμάτισε με το ιππικό των Αιτωλών πολύ σπουδαίο ρόλο.

Ας δούμε όμως πώς εξελίχθηκαν τα γεγονότα:

Τον χειμώνα του 191 π.Χ. στη Ρώμη έγιναν εκλογές που έφεραν στο ύπατο αξίωμα για τον επόμενο χρόνο τον Λεύκιο Κορνήλιο Σκιπίωνα και τον Γάιο Λαίλιο, τον αδελφό δηλαδή και τον προσωπικό φίλο του Σκιπίωνα του Αφρικανού, που ανήκαν στη φιλοπόλεμη παράταξη.

Για τους Ρωμαίους ο αντικειμενικός στόχος ήταν ο Αντίοχος Γ΄ ο Μέγας, ενώ ο πόλεμος κατά των Αιτωλών, των παλαιών συμμάχων τους, που είχαν γίνει πλέον εχθροί τους, ήταν ένας αντιπερισπασμός που όμως έπρεπε να παρακαμφθεί. Στις διαταγές του νέου υπάτου τέθηκαν, εκτός από τις λεγεώνες που θα παραλάμβανε από την Ελλάδα, 8.000 πεζοί και 300 ιππείς, στους οποίους προστέθηκαν και 5.000 εθελοντές. Από την άλλη πλευρά, ο Αντίοχος προετοιμάζε και αυτός τις δυνάμεις του για τον επικείμενο πόλεμο.

Τον χειμώνα του 191/190 π.Χ. οι Αιτωλοί άρχισαν να προετοιμάζονται για να αντιμετωπίσουν τους Ρωμαίους, με τους οποίους το 197 π.Χ. είχαν συμπολεμήσει εναντίον των Μακεδόνων.

Με τον ερχομό της άνοιξης του 190 π.Χ. οι Ρωμαίοι διαπίστωσαν ότι ο αιτωλικός στρατός είχε καταλάβει τις διαβάσεις του όρους Κόρακας για να αποκοπεί η οδός προς τη Ναύπακτο. Τότε οι Ρωμαίοι στράφηκαν εναντίον της Λαμίας, την οποία, με σφοδρές εφόδους, κατέλαβαν μέσα σε δύο ημέρες, και στη συνέχεια κατευθύνθηκαν προς την Άμφισσα, την οποία πολιορκήσαν. Κατά τη διάρκεια της πολιορκίας έφτασε η είδηση ότι νέος ρωμαϊκός στρατός είχε διαπεραιωθεί στην Απολλωνία και μέσω της Ηπείρου και της Θεσσαλίας είχε φτάσει στην Υπάτη, απ' όπου, μετά την άρνηση των κατοίκων να παραδοθούν χωρίς κοινή απόφαση των Αιτωλών, είχε κατευθυνθεί προς ενίσχυση της πολιορκίας της Άμφισσας. Χαρακτηριστικό πάντως είναι ότι, ενώ αποφασίστηκε η πολιορκία της Άμφισσας και ο ρωμαϊκός στρατός κατέλαβε τη Λαμία σε δύο ημέρες, την Υπάτη δεν τόλμησαν να την πολιορκήσουν. Αυτό προκαλεί εντύπωση, γιατί επικεφαλής της ρωμαϊκής στρατιάς ήταν και ο Πόπλιος Κορνήλιος Σκιπίων, που το 202 π.Χ. είχε συντρίψει τους Καρχηδόνιους στη μεγάλη μάχη της Ζάμας.

Ασημένιο δηνάριο του Λεύκιου Κορνήλιου Σκιπίωνα από το 106 π.Χ.

Στην Υπάτη τότε συνεδρίαζε συχνά το Κοινόν των Αιτωλών και ήταν μία από τις πρωτεύουσες της Αιτωλικής Συμπολιτείας. Τα πανίσχυρα τείχη της πόλης φαίνεται ότι λειτούργησαν αποτρεπτικά. Οι πηγές πάντως αναφέρουν μόνο: «κάλεσε τα Ύπατα να παραδοθούν».²

Η κρίσιμη στιγμή για τους Αιτωλούς αποφεύχθηκε με τη μεσολάβηση μιας αθηναϊκής πρεσβείας με τον Εχέδημο, που ήταν ένας από τους ηγέτες της φιλορωμαϊκής παράταξης των Αθηνών. Ύστερα από αυτό, έστω και προσωρινά, οι δύο αντίπαλοι συμβιβάστηκαν και οι Ρωμαίοι στράφηκαν πλέον κατά του Αντίοχου. Ωστόσο οι πρέσβεις των Αιτωλών, που έφτασαν με συμβουλή του Πόπλιου Κορνηλίου Σκιπίωνα από την Υπάτη για να διαπραγματευτούν με τον Λεύκιο, αντιμετώπισαν την αμετακίνητη εντολή του δεύτερου στις απαράδεκτες αξιώσεις της Συγκλήτου. Με νέα όμως προσπάθεια επήλθε συνεννόηση, η πολιορκία της Αμφισσας λύθηκε και τα ρωμαϊκά στρατεύματα έλαβαν την άγουσα

προς τη Μικρά Ασία. Καθώς περνούσαν ωστόσο από την Πέλλα υπήρξε συνεννόηση των Ρωμαίων με τον βασιλιά της Μακεδονίας, Φίλιππο Ε΄, ο οποίος μάλιστα συνόδευσε τον Ρωμαίο ύπατο μέχρι τον Ελλήσποντο.

Η εξάμηνη ανακωχή που πέτυχαν οι Αιτωλοί τον Απρίλιο του 190 π.Χ. εξυηρέτούσε τα ρωμαϊκά συμφέροντα, καθώς επέτρεψε στους δύο Σκιπίωνες να στραφούν απερίσπαστοι κατά του Αντίοχου. Η Σύγκλητος στο μεταξύ είχε αφήσει σκόπιμα να εκπνεύσει η περίοδος της ανακωχής πριν παραχωρήσει ακρόαση στους Αιτωλούς πρέσβεις, αφού είχε ήδη πληροφορίες ότι, μετά την εκπνοή της ανακωχής, οι τελευταίοι είχαν αρχίσει επιχειρήσεις στη Δολοπία και στην Απεραντία. Το έναυσμα για την αναζωπύρωση του πολέμου στην Ελλάδα αποτέλεσε η απόπειρα του βασιλιά των Αθαμάνων, Αμύνανδρου, να ανακτήσει το βασίλειό του από τον Φίλιππο.

Ο Αμύνανδρος ανακατέλαβε τις πόλεις που είχαν καταλάβει προηγουμένως

Προτομή πιθανόν του Σκιπίωνα του Αφρικανού (Κοπεγχάγη, Νέα Γλυπτοθήκη του Κάρλσπεργκ). ΔΕΞΙΑ: Προτομή του Αντίοχου Γ΄ (Μουσείο του Λούβρου).

οι Μακεδόνες και στη συνέχεια ζήτησε από τους Σκιπίωνες, που βρίσκονταν στην Έφεσο, να επανενταχθεί στη συμμαχία της Ρώμης. Το γεγονός αυτό ενθάρρυνε τους Αιτωλούς να επιχειρήσουν και αυτοί, υπό την ηγεσία του Νικάνδρου (190/89 π.Χ., έναν χρόνο πριν από τη στρατηγία του Ευπόλεμου), να ανακτήσουν από τον Φίλιππο την Αμφιλοχία και την Απεραντία, που παραδόθηκαν χωρίς αντίσταση. Στη συνέχεια απέσπασαν και τη Δολοπία.

Η αισιοδοξία των Αιτωλών όμως καταρρακώθηκε όταν λίγες μέρες αργότερα έφτασαν οι ειδήσεις για τη συντριβή του Αντίοχου στη Μαγνησία της Μ. Ασίας και οι πληροφορίες για νέες προπαρασκευές των Ρωμαίων. Έπειτα από αυτό, οι Αιτωλοί, με φόβο, αποφάσισαν να στείλουν νέα πρεσβεία στη Ρώμη, η οποία όμως καθυστέρησε να φτάσει γιατί αιχμαλωτίστηκε από Ηπειρώτες.

Μετά την αποτυχία της πρεσβείας αυτής στάλθηκε νέα πρεσβεία στη Ρώμη, η οποία όμως μόλις έφτασε στη Λευκάδα

πληροφορήθηκε ότι ο ύπατος Μάρκος Φούλβιος Νοβίλιωρ με τις λεγεώνες του πλησίαζε προς την Αμβρακία. Ύστερα από αυτό η πρεσβεία επέστρεψε στην Αιτωλία.

Η κατάληψη όμως της Αμβρακίας δεν ήταν εύκολη υπόθεση ακόμη και για τον ρωμαϊκό στρατό, που είχε ανεπτυγμένη την πολιορκητική τεχνική. Την πόλη υπερασπίζονταν οι ίδιοι οι κάτοικοί της, οι οποίοι ενισχύονταν από δύο αποσπάσματα Αιτωλών, την πρώτη φορά με 1.000 άνδρες, υπό την αρχηγία του Ευπόλεμου Υπαταίου, γνωστού από τη μεγάλη μάχη στις Κυνός Κεφαλές, και τη δεύτερη με 500 άνδρες, υπό την αρχηγία του Νικόδαμου.

Η Αμβρακία, η παλαιά πρωτεύουσα του Πύρρου, διέθετε μια πολύ ισχυρή ζώνη τειχών, με περίμετρο τεσσάρων μιλίων περίπου. Χτισμένη στις όχθες του Αραχθού, δέσποζε στην παρακείμενη πεδιάδα. Ο Μάρκος Φούλβιος οργάνωσε το στρατόπεδό του με χαρακώματα, τάφρους και προμακώνες τόσο προς την

Ο Ναός του Απόλλωνα Πυθίου Σωτήρα στην Άρτα.

πλευρά του ποταμού όσο και προς τον λόφο της Αμβρακίας, ώστε ούτε η έξοδος των πολιορκουμένων να είναι δυνατή ούτε η ενίσχυσή τους.

Η πολιορκία άρχισε το καλοκαίρι του 189 π.Χ. και οι Αιτωλοί είχαν μεταφερθεί και αυτοί κοντά στο θέατρο των επιχειρήσεων. Η Υπάτη, που τότε ήταν η έδρα της Συμπολιτείας, παραχώρησε τη θέση της στη Στράτο, την παλαιά πρωτεύουσα των Ακαρνάνων. Στην πόλη αυτή είχε μεταφερθεί από την Υπάτη η αιτωλική ηγεσία και ο αιτωλάρχης ακόμα τότε Νίκανδρος την είχε ορίσει ως τόπο συγκέντρωσης της αιτωλικής στρατιάς.

Οι Αιτωλοί ήθελαν να βοηθήσουν την πολιορκούμενη πόλη με οποιονδήποτε τρόπο. Παραχωρήθηκε γι' αυτό ελευθερία δράσης στον Νίκανδρο, ο οποίος πλησίασε στην πολιορκούμενη πόλη, αλλά η πρόθεσή του να προσβάλει τους Ρωμαίους δεν παρουσίαζε ελπίδες επιτυχίας. Παρ' όλα αυτά, δημιουργήθηκαν

προϋποθέσεις ενίσχυσης των Αμβρακιωτών με την αποστολή 1.000 ελαφρών πεζών υπό την αρχηγία του Ευόλεμου, όπως προαναφέρθηκε. Η επιτυχία αυτή του Ευόλεμου, όπως και η εξαιρετη δράση του σε άλλες συγκρούσεις και επεισόδια της αιτωλικής ιστορίας τον κατέστησαν άξιο για την ανάληψη της ηγεσίας της Συμπολιτείας από τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους, σύμφωνα με την καθιερωμένη διαδικασία.

Στο μεταξύ ο Νίκανδρος, με νέα πρωτοβουλία, άνοιξε νέο μέτωπο και άρχισε να λεηλατεί την Ακαρνανία, με σκοπό να εμποδίσει τον ανεφοδιασμό των Ρωμαίων, ενώ αργότερα ενίσχυσε τη φρουρά της Αμβρακίας με 500 ακόμη οπλίτες. Μια προσπάθεια εξόδου των Αμβρακιωτών δεν έφερε κανένα αποτέλεσμα, καθώς έγινε τη στιγμή κατά την οποία οι Αιτωλοί έπρεπε να βοηθήσουν και τους Αμφιλόχιους, στους οποίους είχε επιτεθεί ο Περσέας, ο γιος του Φίλιππου, ο

Τα ερείπια της Θέρμου, πρωτεύουσας της Αιτωλικής Συμμαχίας, μιας πόλης που λεηλατήθηκε από τον στρατό του Φίλιππου Ε'.

Ομοσπονδιακό παναιτωλικό τετράδραχμο του 220-218 π.Χ. Στην πίσω πλευρά εικονίζεται ο Αιτωλός να κρατά δόρυ και ξίφος. Η επιγραφή «ΑΙΤΩΛΩΝ» υποδηλώνει την ομοσπονδιακή ταυτότητα του νομίσματος.

οποίος, αφού λεηλάτησε την περιοχή, αναγκάστηκε να υποχωρήσει στη Μακεδονία.

Το καλοκαίρι είχε προχωρήσει και η άμυνα της Αμβρακίας κρατούσε γερά. Τα τείχη της άντεχαν στις μετωπικές επιθέσεις του υπέρτερου εχθρικού στρατού, που ήταν και καλύτερα εξοπλισμένος. Και στα δύο αντιμαχόμενα στρατόπεδα όμως άρχισε να δημιουργείται φόβος. Οι Αμβρακιώτες φοβούνταν γιατί έβλεπαν τα τρόφιμά τους να λιγοστεύουν, οπότε θα αντιμετώπιζαν το φάσμα της πείνας, και οι πολιορκητές ανησυχούσαν μήπως η πολιορκία δεν τελείωνε τιμητικά γι' αυτούς.

Αυτό οδήγησε τους μεν Ρωμαίους να προτείνουν ηπιότερους όρους προκειμένου να λύσουν την πολιορκία, αλλά και τους Αιτωλούς να δείξουν πιο συναινετικοί. Από τις πρώτες διαβουλεύσεις ωστόσο των Αιτωλών με τον Ρωμαίο ύπατο διαπιστώθηκε ότι οι Ρωμαίοι επέμεναν στις θέσεις τους. Οι Αιτωλοί έπρεπε να παραδώσουν τα όπλα τους, τα άλογά τους και να καταβάλουν 1.000

τάλαντα, και επιπλέον να αποδεχθούν την υποχρέωση να έχουν τους ίδιους φίλους και τους ίδιους εχθρούς με τη Ρώμη.

Ύστερα από περιπέτειες, συμφωνίες και διαφωνίες, οι προσκληθέντες ως μεσολαβητές Αθαμάνες και Ρόδιο έκαναν ό,τι μπορούσαν για να λυθεί η πολιορκία και να επιτευχθεί ειρήνη. Οι πρέσβεις της Ρόδου και των Αθαμάνων βρήκαν τον τρόπο να βοηθήσουν τους πρέσβεις των Αιτωλών στη Στράτο φέροντάς τους σε επαφή με τον Γάιο Βαλέριο Λαιβίνο, ο οποίος συνδεόταν στενά με τον ύπατο και κατάφερε να πείσει τους Ρωμαίους να δείξουν διαλλακτικότερη στάση προς τους Αιτωλούς. Ο Μάρκος Φούλβιος Νοβίλιωρ τελικά δέχτηκε τους όρους των Αιτωλών ώστε να απομακρυνθεί χωρίς άλλη βλάβη η αιτωλική φρουρά. Ένα μεγάλο γεγονός έφτανε στο τέλος του.

Η συνθήκη ειρήνης, τους όρους της οποίας καθόρισε η Σύγκλητος της Ρώμης, είχε ως εξής:

«ο δήμος ο των Αιτωλών την αρχήν και

την δυναστείαν του δήμου των Ρωμαίων αδόλωσ τηρείτω. Πτολεμίους μη διαγέτω διά της χώρας και των πόλεων επί Ρωμαίους ή τους συμμάχους και φίλους αυτών μηδέ κορηγείτω δημοσία βουλή. [Εχθρόν και φίλον τον αυτόν εκέτω τοις Ρωμαίοις], και εάν πολεμώσι προς τινας Ρωμαίοι, πολεμείτω προς αυτούς ο δήμος των Αιτωλών. Τους δε δραπέτας και τους αιχμαλώτους πάντας τους Ρωμαίων και των συμμάχων αποδότησαν Αιτωλοί, χωρίς των όσων κατά πόλεμον αλόντες εις την ιδίαν απήλθον και πάλιν εάλωσαν, και χωρίς των όσων πολέμιοι Ρωμαίων εγένοντο, καθ' όν καιρόν Αιτωλοί μετά Ρωμαίων συνεπολέμουν, εν ημέραις ρ', αφ' ης αν τα όρκια τελεσθή, τω άρχοντι τω εν Κερκύρα, εάν δε μη ευρεθώσι τινές εν τω χρόνω τούτω, όταν εμφανείς γένωνται, τότε αποδότησαν χωρίς δόλου και τούτους μετά τα όρκια μη έστω επάνοδος εις την Αιτωλίαν. Δότησαν δε οι Αιτωλοί αργυρίου, μη χείρονος του Αττικού, παρα-

χρήμα μεν τάλαντα Ευβοϊκά σ' τω στρατηγώ τω εν Ελλάδι, αντί τρίτου μέρους του αργυρίου χρυσίον, εάν βούλωνται, διδόντες των δέκα μων αργυρίου, χρυσίου μναν διδόντες. Αφ' ης δ' αν ημέρας τα όρκια τμηθή εν έτεσι τοις πρώτοις εξ, κατά έτος έκαστον, τάλαντα ν' και τα χρήματα καθιστάωσαν εν Ρώμη. Δότησαν οι Αιτωλοί ομήρους τω στρατηγώ μ' μη νεωτέρους ετών ιβ', μηδέ πρεσβυτέρους μ', εις έτη εξ, ους αν Ρωμαίοι προκρίνωσι, χωρίς στρατηγού και ιππάρχου, και δημοσίου γραμματέως, και των ομηρευόντων εν Ρώμη. Και τα όμηρα καθιστάωσαν εις Ρώμην εάν δε τις αποθάνη των ομήρων, άλλον αντικαθιστάωσαν.

»Περί δε Κεφαλληνίας, μη έστω εν ταις συνθήκαις. Όσαι χώραι και πόλεις και άνδρες, οισ ούτοι εκρώντο, επί Τίτου Κοϊντίου και Γναΐου Δομετίου στρατηγών ή ύστερον εάλωσαν ή εις φιλίαν ήλθον Ρωμαίοις, τούτων των πόλεων και των εν ταύταις μηδένα, προσλαβέτωσαν Αι-

Ο χώρος του Αιγαίου το 192 π. Χ.

Χάρτης της Θεσσαλίας κατά την αρχαιότητα, από το *Ταξίδι του νέου Ανάχαρση* του Ζαν Ζακ Μπαρτελεμί (1788).

τωλοί. Η δε πόλις και η χώρα των Οινιάδων, Ακαρνάνων έστω»³.

Με τη συνθήκη αυτή, που χαρακτηρίζεται ως «συνθήκη με άνισους όρους» για τους Αιτωλούς, οι Ρωμαίοι έβαζαν πόδι για τα καλά στην Κεντρική Ελλάδα. Παρ' όλα αυτά, η Αιτωλική Συμπολιτεία, με τη διατήρηση της κυριαρχίας στους Αινιάνες, στην Οπουντία και Οζολία Λοκρίδα, σε μέρος της Οιταίας και, παρά τις διαμαρτυρίες του Φίλιππου, στην Απεραντία και στην Αμφιλοχία, εξακολουθούσε να είναι το μεγαλύτερο κράτος της κεντρικής Ελλάδας, αλλά και το πρώτο από τα ελληνικά κράτη που προσαρτήθηκε στο άρμα της Ρώμης με τα δεσμά της «άνισου» συμμαχίας, που την καθιστούσαν ουσιαστικά υποχείριό της.

Την περίοδο αυτή, μετά τη φθινοπωρινή ισημερία, τελείωσε η στρατηγία 190/89 του Νικάνδρου Βίττου Τριχονέως (Α' στρατηγία) και την ηγεσία της Αιτωλικής Συμπολιτείας (Α' στρατηγία) ανέλαβε για το 189/8 ο Ευπόλεμος Υπαταίος. Η ανάληψη της στρατηγίας από τον Ευπόλεμο σ' αυτήν ακριβώς τη φάση, μετά τα γεγονότα της Αμβρακίας, στα οποία πρωταγωνίστησε, αποδεικνύει καθαρά την εκτίμηση όλων των Αιτωλών στο πρόσωπο του νέου στρατηγού. Και πραγματικά επρόκειτο περί τιμής, γιατί το ιππικό των Αιτωλών, του οποίου ο Ευπόλεμος ηγήθηκε σε δύο σπουδαίες μάχες (Κυνός Κεφαλές – Αμβρακία), ήταν το ισχυρότερο όπλο τους. Για το ιππικό των Αιτωλών ο Πολύβιος γράφει: «Οι Αιτωλοί

όσο υστερούν στο πεζικό, και κατά τον οπλισμό και κατά την σύναξη στις γενικές μάχες, τόσο καλύτεροι είναι στο ιππικό από τους άλλους Έλληνες, και στις μερικότερες μάχες και στις ατομικές».⁴

Ο Ευπόλεμος δήμαρχος της Υπάτης το 174 π.Χ.

Η σφαγή των 80 προκρίτων της πόλης

Μετά την Αμβρακία, όπως είδαμε, η πολιτική σημασία των Αιτωλών δεν ήταν η ίδια όπως πριν και αυτό από ιστορικούς αποδίδεται στην πολιτική που ακολούθησαν οι ηγέτες της Συμπολιτείας αυτής της περιόδου. Από την επέμβαση των Ρωμαίων μέχρι τη συνθήκη της παράδοσης της Αμβρακίας οι ατρατηγοί-αιτωλάρχες ήταν:

202/1 Δωρίμαχος Νικοστράτου Τριχο-νεύς

201/0 Αγήςτας Λοχάγου Καλλιπολίτας

200/199 Δαμόκριτος Στρατάγου Καλυδώνιος

199/8 Χάλεπος Ναυπάκτιος

198/7 Φαινέας Αρσινοεύς

197/6 Αλεξαμενός Καλυδώνιος

196/5 Αλέξανδρος Νικία Καλυδώνιος

195/4 Δικαίραχος Αλεξάνδρου Τριχονεύς

194/3 Θόας Αλεξάνδρου Τριχόνιος

193/2 Δαμόκριτος Στρατάγου Καλυδώνιος

192/1 Φαινέας Φόλας

191/0 Αρχέδαμος Φόλας

190/89 Νίκανδρος Βίττου Τριχόνιος

Από τη φθινοπωρινή ισημερία του 189 π.Χ. και τη λήξη της πολιορκίας της Αμβρακίας και μετά, τη στρατηγία για το 189/8 π.Χ. ανέλαβε για πρώτη φορά, όπως προαναφέρθηκε, ο Ευπόλεμος Υπαταίος.

Η νέα κατάσταση που δημιουργήθηκε την περίοδο αυτή είχε ως αποτέλεσμα οι Αιτωλοί να περιπέσουν σε εμφύλιες

έριδες και διαμάχες, οπότε αναγκάστηκαν πολλές φορές να ζητήσουν ακόμη και τη βοήθεια των Ρωμαίων.

Τις συνθήκες που επικρατούσαν τότε, ή ένα δείγμα από τα πάθη που κυριαρχούσαν σε πολλές περιφέρειες της Συμπολιτείας, μας δείχνει ένα συγκλονιστικό γεγονός που συνέβη στην Υπάτη το έτος 174 π.Χ., επί στρατηγίας του Αρχέδαμου Φόλα (175/4) ή του Παντελέοντος Β΄ (Αρχιδάμου) Πλευρώνιου, (174/3 π.Χ.), ήτοι μία ή δύο περιόδους (έτη) από τη Β΄ στρατηγία του Ευπόλεμου.

Ο Ευπόλεμος φαίνεται ότι, μετά τη Β΄ στρατηγία του ως αιτωλάρχη, ασχολήθηκε πάλι με τα κοινά και έγινε δήμαρχος της Υπάτης⁵. Στη Συμπολιτεία τότε υπήρχαν τουλάχιστον δύο πολιτικές παρατάξεις. Αρχηγοί των κομμάτων ήταν ο Πρόξενος και ο Ευπόλεμος. Ογδόντα πρόκριτοι της παράταξης του Πρόξενου, που, όπως φαίνεται, ανήκαν στη φιλορωμαϊκή μερίδα, είχαν εξοριστεί από την Υπάτη για πολιτικούς λόγους. Με την προτροπή του Ευπόλεμου επιτράπηκε η επιστροφή των εξοριστών στην πατρίδα, οι οποίοι πράγματι επέστρεψαν δείχνοντας εμπιστοσύνη στα λόγια του.

Πλήθος κόσμου και ο ίδιος ο Ευπόλεμος πήγαν να τους προϋπαντήσουν και τους έγινε υποδοχή με χαιρετισμούς και χειραψίες, αλλά κάτω από τις πύλες της πόλης τους έσφαξαν όλους. Αποτρόπαια πράγματι πράξη, που την περιγράφει ο Τίτος Λίβιος ως εξής:

«Εκείνη την εποχή οι Αιτωλοί, στρέφοντας τα όπλα τους εναντίον αυτών των ιδίων, είχαν κυριευθεί από μια λύσσα ανταποδοτικών φόνων, η οποία έμοιαζε να είναι φτιαγμένη για να αφανίσει τη φυλή τους. Τέλος, καταπονημένες από τον πόλεμο, οι δύο πλευρές έστειλαν στη Ρώμη, τον ίδιο χρόνο που διαπραγματεύονταν μεταξύ τους, τη συμφωνία αποκατάστασης της ομόνοιας. Αλλά ένα νέο

Το αρχαίο τείχος της Λαμίας. ΔΕΞΙΑ: Αρχαία ερείπια στην πεδιάδα της Ηράκλειας Τραχίνας, έργο του Έντουαρντ Ντόντγουελ.

γεγονός, που ήρθε να ταραξει αυτές τις συνομιλίες, αναζωπύρωσε επίσης τις παλιές εχθρότητες. Οι εξόριστοι της Υπάτης, του κόμματος του Προξένου, είχαν αποσπάσει την υπόσχεση ότι θα τους άφηναν να επιστρέψουν στην πατρίδα τους και ο Ευπόλεμος, ο άρχων της πόλης, τους είχε δώσει τον λόγο του. Ογδόντα επιφανή άτομα επέστρεψαν λοιπόν, και βρήκαν τον ίδιο τον Ευπόλεμο, που ερχόταν να τους συναντήσει, ανακατωμένος μέσα στο πλήθος. Τους υποδέχτηκαν καλά και με γιορτές. Έσφιξαν τα χέρια και, τη στιγμή που πατούσαν το πόδι τους στην πόλη, παρά τον λόγο που είχαν δώσει με όρκο

και με περιφρόνηση προς τους θεούς των οποίων επικαλούνταν το όνομα, τους κατέσφαξαν. Ο πόλεμος ξανάρχισε ακόμη χειρότερα. Οι Κ. Βαλέριος Λεβίνος, Απ. Κλαύδιος Πούλχερ, Κ. Μέμμιος, Μ. Ποπίλιος, Λ. Κανουλείος είχαν πάει εκεί εκ μέρους της Γερουσίας. Σε μια έντονη εξήγηση ανάμεσα στις δύο πλευρές, η οποία έλαβε χώρα μπροστά τους, στους Δελφούς, η υπεροχή φάνηκε να έχει κατακτηθεί από τον Πρόξενο, τόσο από τη δύναμη του λόγου του όσο και από την ικανότητα για την άμυνά του. Ύστερα όμως από λίγες ημέρες δηλητηριάστηκε από τη γυναίκα του, Ορθοβούλη, η οποία

γι' αυτό το έγκλημα καταδικάστηκε σε εξορία. Τα ίδια πάθη συνέβαιναν και στην Κρήτη, με τους ίδιους σπαραγμούς. Μετά, η άφιξη του Κ. Μινούκιου, απεσταλμένου με δέκα σκάφη, για να κατασιγάσει τις αιματηρές διαμάχες, συνετέλεσε στο να ξαναγεννηθεί η ελπίδα της ειρήνης. Στη συνέχεια έγινε μια ανακωχή έξι μηνών. Αλλά σε λίγο ο πόλεμος αναζωπυρώθηκε με νέα μανία. Οι Λύκιοι εξέφραζαν παράπονα για τις προσβολές των Ροδίων. Αλλά δεν είναι δικό μας θέμα να εκθέσουμε τις ιδιαίτερες λεπτομέρειες των πολέμων που έκαναν μεταξύ τους ξένοι λαοί. Είναι ένα μεγάλο βάρος, και μάλιστα πέραν των δυνάμεών μας, από το να γράψουμε την ιστορία του ρωμαϊκού λαού».⁶

Το γεγονός αυτό θεωρείται σημαντικό, γιατί ο Λίβιος το περιέλαβε στο έργο του. Αν το θεωρούσε επουσιώδες, σύμφωνα μάλιστα με την τελευταία παράγραφο, δεν θα το σχολίαζε.

Όμως τι πράξη ήταν αυτή; Ο Ευπόλεμος, που διακρίθηκε με τον ηρωισμό του σε δύο μεγάλες μάχες με τους Ρωμαίους και εναντίον των Ρωμαίων, να κατασφάξει τους ογδόντα προκρίτους της πόλης, και μάλιστα με παρασπονδία;

Στις εμφύλιες διαμάχες δυστυχώς συμβαίνουν τέτοια γεγονότα, από την αρχαιότητα μέχρι τις μέρες μας. Έχουν περάσει από τότε κάπου 2.200 χρόνια και το έγκλημα αυτό φαίνεται και είναι αποτρόπαιο σαν να έγινε σήμερα!

Για τους ασχολούμενους με την Ιστορία, ο αριθμός των προκρίτων από ένα και μόνο κόμμα προσφέρεται για τον υπολογισμό του πληθυσμού της Υπάτης την εποχή εκείνη: η πόλη θα πρέπει να είχε αρκετά μεγάλο αριθμό κατοίκων, αφού μάλιστα χρησιμοποιήθηκε για πολλά χρόνια και ως έδρα ενός τόσο σημα-

ντικού και ισχυρού κράτους όπως η Αιτωλική Συμπολιτεία.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Η αρχαία Αμβρακία βρισκόταν ακριβώς στη θέση της σημερινής Άρτας.
- 2 Δωρική εκδοχή της ονομασίας της Υπάτης, η οποία λεγόταν επίσης η Υπάτα ή και τα Ύπατα.
- 3 Γουστάβου Χέρτσπεργ, *Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδος επί της ρωμαϊκής κυριαρχίας*, τόμ. Α', μτφ. Παύλος Καρολίδης, Βιβλιοθήκη Μαρασλή, Αθήναι, 1902, σσ. 194-195.
- 4 Πολύβιος, *Ιστορία*, Βιβλίον ΙΗ' (22).
- 5 Ο Χέρτσπεργ, τόμος Α', σελ. 254, αναφέρει τον Ευπόλεμο ως «Προϊστάμενος του Δήμου» και ο Τίτος Λίβιος, ΧLI (25), ως «*principem civitatis*» και στη γαλλική μετάφραση «*le chef de la cité*».
- 6 Τίτος Λίβιος, *Ρωμαϊκή Ιστορία*, ΧLI 125, μτφ. Χριστίνα Κατσάνου.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΗΓΕΣ

Αππιανός, *Ρωμαϊκά*, τόμ. Δ', εκδ. Κάκτος.
Πλούταρχος, *Βίοι Παράλληλοι*, *Φλαμίνιος*, εκδ. Πάπυρος.
Πολύβιος, *Ιστορία*, Βιβλίον ΙΗ', εκδ. Πάπυρος.
Τίτος Λίβιος, *Ρωμαϊκή Ιστορία*.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

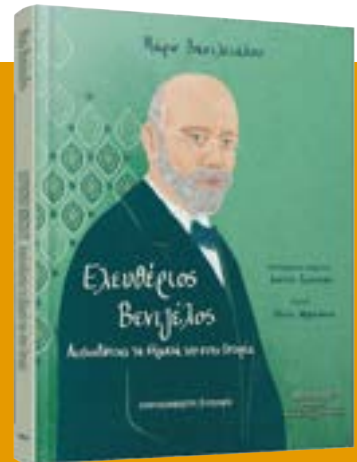
Βίκτωρ Δούσμανης, *Ιστορία της Θεσσαλίας από των αρχαιωτάτων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς*, Βιβλίον Α', Αθήναι, 1925.
Γιάννης Καρύτσας, *Η ομοσπονδιακή Αιτωλική πολιτεία και το αρχαίο Θέρμο*, Αθήνα, 1996.
Γεράσιμος Κατωπόδης, *Αιτωλική Συμπολιτεία* (β' έκδ.), Έκδοση Ιστορικό Αρχείο Εταιρείας Δυτικής Στερεάς Ελλάδος, Αργίτιο, 1990.
Κωνσταντίνος Ι. Κοτσίλης, *Πόλεμοι Αιτωλών-Μακεδόνων-Ρωμαίων για την κυριαρχία στον ελλαδικό χώρο (220-167π.Χ.)*, εκδ. Μυρμιδόνες, Αθήνα, 2013.
Γουστάβος Χέρτσπεργ, *Ιστορία της Αρχαίας Ελλάδος επί της ρωμαϊκής κυριαρχίας*, τόμ. Α', μτφ. Παύλος Καρολίδης, Βιβλιοθήκη Μαρασλή, Αθήναι, 1902.
Ludwig Ross, «Hypata – Oetaeae – Aenianen mit inschriften aus Hypata», περ. *Υπάτη*, Δεκ. 1992-Ιούν. 1993, επιμέλεια-σχόλια-παρουσίαση, Κωνσταντίνος Κοτσίλης.

⁶ Ο Κωνσταντίνος Ι. Κοτσίλης είναι ιστορικός ερευνητής.

Όταν η **Ιστορία** και η **Γεωγραφία**
γίνονται φίλοι των παιδιών...

Ελευθέριος Βενιζέλος

Δικηγόρος, δημοσιογράφος, πολιτικός, ηγέτης. Μια εικονογραφημένη βιογραφία –η πρώτη γραμμένη ειδικά για παιδιά και νέους– αφηγείται με απλό τρόπο τα ιστορικά γεγονότα που δημιούργησαν τον μύθο του κάνοντας ένα ταξίδι στον χρόνο.

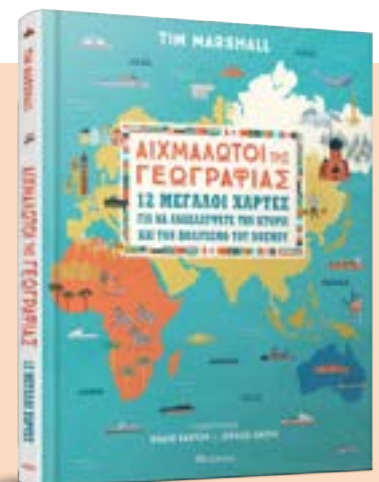
ΤΙ ΣΥΝΕΒΑΙΝΕ ΣΤΟΝ ΚΟΣΜΟ ΤΑΥΤΟΧΡΟΝΑ

Γνωρίζετε ότι την ίδια εποχή που χτίζονταν οι πυραμίδες της Αιγύπτου σε κάποια γωνιά της Γης ζούσαν ακόμη μαμούθ; Μια περιπλάνηση σε όλα εκείνα τα σημαντικά γεγονότα που συμπληρώνουν το παζλ της παγκόσμιας ιστορίας.

ΑΙΧΜΑΛΩΤΟΙ ΤΗΣ ΓΕΩΓΡΑΦΙΑΣ

Πώς εξελίχθηκαν οι Ηνωμένες Πολιτείες σε υπερδύναμη; Και γιατί ορισμένες χώρες είναι τόσο πλούσιες, ενώ άλλες είναι τόσο φτωχές; Ένα βιβλίο που εξηγεί πώς η γεωγραφία έχει διαμορφώσει την ιστορία και τον πολιτισμό του κόσμου.

ΕΙΡΗΝΗ ΑΘΗΝΑΙΑ

Η πρώτη γυναίκα αυτοκράτειρα στο Βυζάντιο

ΤΟΥ ΧΡΗΣΤΟΥ ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΥ

«Τῆ δέ α΄ τοῦ Νοεμβρίου μηνός τῆς ἡ΄ ἰνδικτιῶνος εἰσήλθεν Εἰρήνη ἐξ Ἀθηνῶν ἐλθοῦσα ἀπό τῆς Ἱερείας ἐν τῆ βασιλευούσῃ». Είναι η πρώτη αναφορά στο όνομα της Ειρήνης η οποία καταγόταν από την Αθήνα, από μία οικογένεια που λεγόταν (Τεσ)σαραντάπηχος, δηλαδή σαράντα

Σμαλτωμένη εικόνα με πολύτιμους λίθους της αυτοκράτειρας Ειρήνης Αθηναίας στο Πάλα ντ' Ορο (Βενετία, Βασιλική Αγίου Μάρκου). ΔΕΞΙΑ: Στέψη του Καρλομάγνου, έργο του Ραφαέλλο Σάντσιο, 15ος αιώνας, (Βατικανό).

πήχεις (1 πήχυς \approx 30 εκατ.), όνομα που θα είχε ίσως κερδίσει λόγω ύπαρξης, κατά το παρελθόν, ενός ψηλού μέλους της οικογένειας. Το ότι ο Βυζαντινός αυτοκράτορας Κωνσταντίνος Ε΄ ο Κοπρώνυμος (741-775) επέλεξε την Ειρήνη για σύζυγο του γιου του Λέοντα δείχνει πως ο πατέρας της πρέπει να κατείχε υψηλή θέση στο Θέμα της Ελλάδος, στο οποίο ανήκε και η περιοχή της Αθήνας. Με ποια κριτήρια, πέρα από αυτό, επέλεξε ο Κωνσταντίνος Ε΄ τη συγκεκριμένη νύφη για τον γιο του είναι άγνωστο. Κατά πάσα πιθανότητα η οικογένειά της συμφωνούσε με την εικονομαχική πολιτική του αυτοκράτορα. Το σίγουρο είναι πάντως ότι η Ειρήνη και ο σύζυγός της, Λέοντας Δ΄, δεν είχαν συναντηθεί στο παρελθόν.

ΚΑΤΑ τη βυζαντινή περίοδο ήταν σύνηθες η νύφη να βλέπει για πρώτη φορά τον γαμπρό την ημέρα του γάμου. Κατά τον χρονογράφο Θεοφάνη, το 765/766, κατά την κατασκευή του υδραγωγείου του Ουαλεντιανού, ο Κωνσταντίνος Ε΄ είχε φέρει τεχνίτες και από το Θέμα της Ελλάδος. Ίσως τότε να ήρθε σε μία πρώτη επαφή με την οικογένεια της Ειρήνης. Όπως και να έχει, ο γάμος έγινε στις 17 Δεκεμβρίου του 769.

Στις 14 Ιανουαρίου του 771 το ζευγάρι έφερε στη ζωή γιο, ο οποίος βαφτίστηκε Κωνσταντίνος, από το όνομα του παππού του. Μέχρι τον θάνατο του Κωνσταντίνου Ε΄, το 775, ο Θεοφάνης και οι άλλοι χρονογράφοι και ιστορικοί δεν διασώζουν πληροφορίες για την Ειρήνη. Δεν γνωρίζουμε ποια θέση έπαιρνε η νύφη στην εικονομαχική πολιτική του πεθερού

της ή πώς αντιδρούσε στις εκτελέσεις και στους βασανισμούς μοναχών και κληρικών. Η αυταρχική πολιτική του αυτοκράτορα δεν άφηνε και πολλές επιλογές. Κατά πάσα πιθανότητα δεν αντιδρούσε, αφού, όπως είπαμε, για να επιλεγεί ως νύφη του διαδόχου, θα πρέπει η οικογένειά της να ήταν, ή έτσι τουλάχιστον να έδειχνε, υπέρμαχη της θρησκευτικής πολιτικής του Κωνσταντίνου Ε΄.

Επιπλέον, ενώ η Ειρήνη συνέλαβε παιδί σχεδόν αμέσως μετά τον γάμο, οι ηγέτες δεν αναφέρονται σε νέα εγκυμοσύνη και τοκετό. Ένα μόνο αγόρι εκείνα τα χρόνια, που υπήρχε υψηλός δείκτης παιδικής θνησιμότητας, δεν ήταν εγγύηση για την ομαλή συνέχιση της αυτοκρατορικής διαδοχής. Ίσως μετά τον τοκετό η Ειρήνη να αντιμετώπισε γυναικολογικά προβλήματα, γιατί, όπως αναφέρεται, πολλά χρόνια αργότερα, όταν εξορίστη-

Η αυτοκράτειρα Ειρήνη Αθηναία και ο αυτοκράτορας Καρλομάγνος ή Κάρολος ο Μέγας, μικρογραφία από γερμανική παλαιύτηπη μετάφραση του βιβλίου του Βοκάκιου *De mulieribus claris*, περ. 1474.

κε, θεράπευσε τις αιμορραγίες της στα ιαματικά λουτρά της εκκλησίας της Παρθένου της Ζωοδόχου Πηγής.

Το 775 ο Λέοντας Δ΄ έγινε αυτοκράτορας. Αμέσως άρχισε να ξοδεύει «τά καταλειφθέντα αὐτῷ ὑπὸ τοῦ πατρός χρήματα καί ἐξευμενίστατο τόν λαόν καί τούς ἐν τῇ πόλει», ίσως επειδή κατάλαβε ότι ο κόσμος είχε κουραστεί από την τρομοκρατία του πατέρα του.

Ως προς τη διαδοχή του, ο Λέοντας, υπακούοντας στη θέληση του λαού, τη Μεγάλη Παρασκευή του 776 έβαλε τον θεματικό στρατό, τα μέλη της Συγκλήτου, τα τάγματα της πόλης, τους τεχνίτες και τους πολίτες να ορκιστούν ότι μετά

τον θάνατό του δεν θα δέχονταν άλλον αυτοκράτορα εκτός από τον γιο του, τον οποίο έστεψε συμβασιλέα, και στη συνέχεια εξόρισε τον αδελφό του, καίσαρα Νικηφόρο, στη Χερσώνα. Το 777 ο βασιλιάς των Βουλγάρων Τελέριγος νυμφεύθηκε μία ξαδέλφη της Ειρήνης. Από το γεγονός αυτό συμπεραίνουμε ότι μετά τον γάμο της Ειρήνης με τον Λέοντα πολλά μέλη της οικογένειάς της θα πρέπει να μετακόμισαν μαζί της στην Κωνσταντινούπολη. Ίσως μάλιστα να έλαβαν αξιολογες θέσεις μέσα στην Αυλή, όπως πληροφορούμαστε αργότερα για τον συγγενή της Θεοφύλακτο. Το 780 ο εικονομάχος πατριάρχης Κωνσταντινουπόλε-

ως πέθανε και διάδοχός του ορίστηκε από τον αυτοκράτορα ο αναγνώστης Παύλος. Το ερώτημα που προκύπτει από αυτή ενέργεια είναι το εξής: γιατί ο Λέωντας όρισε πατριάρχη τον Παύλο, που ήταν φανερός εικονολάτρης, ενώ μαστίγωσε και φυλάκισε τους εικονολάτρες Ιάκωβο τον πρωτοσπαθάρη, Παπία, Στρατήγιο και Θεοφάνη τους κουβικουλάρηδες; Μήπως ο Παύλος ήταν ευνοούμενος της γυναίκας του, η οποία είχε αρχίσει ήδη να εμπλέκεται στις πολιτικές αποφάσεις του συζύγου της για να προωθεί σε καίριες θέσεις δικούς της ανθρώπους; Ο σύγχρονος της εποχής χρονολόγος Θεοφάνης δεν είναι διαφωτιστικός ως προς αυτό το σημείο.

Στις 8 Σεπτεμβρίου του 780 ο Λέων Δ΄ επιθύμησε το στέμμα που είχε αφιερώσει ο αυτοκράτορας Ηράκλειος ή, κατ' άλλους, ο Μαυρίκιος στην Αγία Σοφία. Το φόρεσε στο κεφάλι του και σε λίγες μέρες αποβίωσε. Την ιστορία αυτή άφησε να διαρρεύσει η Ειρήνη, κάτι που, είτε το έκανε εσκεμμένα είτε όχι, σημαίνει ότι η αυτοκράτειρα προσπάθησε να αμαυρώσει τη φήμη του συζύγου της, πράγμα που ενισχύθηκε με τη θριαμβευτική εκ μέρους της επιστροφή του στέμματος στην Αγία Σοφία.

Η Ειρήνη συμβασιλέας. Πρώτη περίοδος.

Τον Λέοντα Δ΄ κλήθηκε να διαδεχθεί ο εστεμμένος ήδη από τον πατέρα του ανήλικος Κωνσταντίνος ΣΤ΄. Ως ανήλικος, καθώς βρισκόταν στο δέκατο έτος της ηλικίας του, δεν μπορούσε να ασκεί μόνος του την εξουσία. Στη σχετική βυζαντινή νομοθεσία που διασώζεται μέχρι σήμερα δεν υπάρχει καμία διάταξη που να επισημαίνει το έτος της πολιτικής ενηλικίωσης ενός άντρα, αν και, όπως δείχνει η πράξη, επανειλημμένα ως τέτοιο θεωρήθηκε το δέκατο έκτη. Αφού

λοιπόν ο ανήλικος Κωνσταντίνος δεν μπορούσε να κυβερνά μόνος του, το βάρος της διακυβέρνησης επωμίστηκε η Ειρήνη, με την ιδιότητα του συμβασιλέα.

Δεν υπάρχει αναφορά στις πηγές από ποιον, ή από ποιους, ή με ποιο τρόπο η Ειρήνη ορίστηκε συμβασιλέας, αλλά αφθονούν οι μαρτυρίες που δείχνουν ότι εκείνη έδινε τις κατευθύνσεις για τα θέματα εσωτερικής ή εξωτερικής πολιτικής του κράτους. Μία από τις πρώτες κινήσεις της μετά την ανάληψη του αξιώματός της ήταν η τοποθέτηση ευνούχων σε θέσεις-κλειδιά. Από το 769, που είχε παντρευτεί τον Λέοντα Δ΄, στο παλάτι περιτριγυριζόταν από ευνούχους και είχε μάθει να εμπιστεύεται μόνο αυτούς. Ο ευνούχος Ιωάννης τοποθετήθηκε αρχηγός των ασιατικών στρατιωτικών θεμάτων. Τον ευνούχο Ελισσαίο τον έστειλε να διδάξει τα ελληνικά γράμματα στην κόρη του Φράγκου βασιλιά Καρόλου, ενώ διόρισε τον πατρίκιο ευνούχο Θεόδωρο αρχηγό του στόλου που έστειλε στη Σικελία. Ευνούχος ήταν επίσης ο Σταυράκιος, που εκστράτευσε το 783 εναντίον των Σλάβων της Θεσσαλονίκης και της Πελοποννήσου. Ο Θεοφάνης αναφέρει πολλές φορές ότι ο Σταυράκιος ήταν επικεφαλής και διοικητής των πάντων. Το 790 τέλος, ανάμεσα στους ευνούχους που χρησιμοποιούσε η Ειρήνη και εξόρισε ο Κωνσταντίνος ΣΤ΄ αναφέρεται και το όνομα του Αέτιου. Είναι φανερό λοιπόν ότι υπήρχε μία ευνουκοκρατία μέσα στη βυζαντινή Αυλή, η οποία σε μεγάλο βαθμό θα επηρέαζε ή θα επέβαλλε τις θελήσεις της στην επίτροπο Ειρήνη.

Στην προσπάθειά της να διασφαλίσει τα εναπομείνοντα βυζαντινά εδάφη της Ιταλίας, και ίσως τη συμπάθεια του πάπα Ρώμης, η οποία είχε κλονιστεί κατά τη διάρκεια της εικονομαχίας, προσπάθησε

να παντρέψει τον γιο της με τη Ροτρούδη, κόρη του Φράγκου βασιλιά Καρόλου. Η αποτροπή των στρατιωτικών φιλοδοξιών του Καρόλου θα θεωρούνταν επιτυχία της Ειρήνης, η οποία θα ενίσχυε τη θέση της μέσα στην αυτοκρατορία. Συνήθως αυτός που συνήπτε συμμαχίες με ξένες δυνάμεις μέσω παρόμοιων γάμων ήταν ο αυτοκράτορας, αλλά αυτή τη φορά το έκανε η Ειρήνη, σχεδιάζοντας το μέλλον του γιου της με τον παραδοσιακό αυτοκρατορικό τρόπο. Η Ειρήνη έμοιαζε να κυβερνά ως απόλυτη αυτοκράτειρα.

Το 784, μαζί με τον γιο της και με τη συνοδεία μουσικών οργάνων και ισχυρή στρατιωτική δύναμη, πραγματοποίησε περιοδεία στη Θράκη. Ανοικοδόμησε τη Βέροια, την οποία μετονόμασε σε Ειρηνούπολη, και την Αγκιάλο, ενώ επισκέφθηκε τη Φιλιππούπολη. Η περιοδεία αυτή είχε σκοπό να τονώσει το αίσθημα ασφάλειας των κατοίκων εκείνων των περιοχών, που σίγουρα είχε κλονιστεί μετά τους βυζαντινοβουλγαρικούς πολέμους επί Κωνσταντίνου Ε΄, αλλά και να δείξει στον λαό την ομαλή συνέχιση της αυτοκρατορικής διαδοχής. Το στοιχείο της παράστασης και της δημόσιας επίδειξης ήταν προφανές.

Ο Θεοφάνης αποκαλεί την Ειρήνη ευσεβεστάτη. Τη συγκρίνει με τους Αποστόλους του Κυρίου λέγοντας ότι ο Θεός θα δοξαστεί από μια χήρα και τον ορφανό της γιο «ὡς πάλαι τοῦ διαβόλου τῆ ἀσθενεία τῶν ἀλιέων καὶ ἀγραμμάτων». Στην ουσία την αποκαλεί ισαπόστολο, αφού τη συγκρίνει με τους Αποστόλους. Στον θάνατο του άντρα της, Λέοντα Δ΄, ο Βυζαντινός χρονογράφος βλέπει τη θεία παρέμβαση, η οποία τίποτα δεν αφήνει στην τύχη και για όλα προνοεί, και συνδέει το γεγονός με τη μελλοντική κάθαρση της Εκκλησίας. Για να δείξει μάλιστα ότι τα πάντα είναι στο προαιώνιο σχέδιο του Θεού, μας λέει ότι η επιγραφή που

Εικονομάχοι καλύπτουν την εικόνα του Χριστού με ασβέστη. *Ψαλήτρι Χλουντόφ* (περί το 830), (Μόσχα, Ιστορικό Μουσείο). ΚΑΤΩ: Η Ζ΄ Οικουμενική Σύνοδος συγκλήθηκε στις 24 Σεπτεμβρίου 787 στη Βιθυνία (σημερινό Ιζνίκ Τουρκίας) με πρωτοβουλία της Ειρήνης Αθηναίας για να αποκαταστήσει την Εικονολατρεία, (Άγιο Όρος, Μονή Μεγίστης Λαύρας).

Ο Κωνσταντίνος ΣΤ΄ (δεξιά από το σταυρό) προεδρεύει της Δευτέρας Συνόδου της Νίκαιας. Μικρογραφία από τις αρχές του 11ου αιώνα.

υπήρχε μέσα σε μια λάρνακα που βρέθηκε τυχαία στα Μακρά Τείχη της Θράκης έγραφε τα εξής: «Χριστός μέλλει γεννᾶσθαι ἐκ Μαρίας τῆς Παρθένου, καὶ πιστεύω εἰς αὐτόν. Ἐπί δέ Κωνσταντίνου καὶ Εἰρήνης τῶν βασιλέων, ὦ ἦλιε, πάλιν με ὄψει». Με αυτό τον τρόπο ο Θεοφάνης μας προϊδεάζει για το τέλος της εικονομαχίας.

Για να επανέλθουμε ωστόσο στην ίδια την Ειρήνη, η αυτοκράτειρα είχε τοποθετήσει, όπως είπαμε και πιο πάνω, δικούς της ανθρώπους στον στρατό και στη διοίκηση, ελέγχοντας έτσι θέσεις-κλειδιά σε νευραλγικούς τομείς. Ο μόνος τομέας που δεν έλεγχε ακόμα ήταν η Εκκλησία. Η ευκαιρία δεν άργησε να δοθεί. Τον Αύγουστο του 784 ο πατριάρχης Παύλος ασθένησε και παραιτήθηκε, ένα τέχνασμα το οποίο σκαρφίστηκε ο ίδιος, επει-

δή η αίρεση της εικονομαχίας είχε εξαπλωθεί τόσο πολύ μέσα στον λαό και στην εκκλησία, που του ήταν αδύνατον να την καταπολεμήσει. Αφού μετανόησε δημοσίως επειδή είχε συμπράξει με εικονομάχους βασιλείς – κάτι το οποίο θα ενίσχυε πολύ τους εικονοφίλους και τα πιστεύω τους –, αποφάσισε να αποσυρθεί στο μοναστήρι του Φλωρού.

Ήταν μια έξοχη ευκαιρία για την Ειρήνη να αναδείξει έναν δικό της άνθρωπο και στον χώρο της Εκκλησίας, η οποία γνώριζε ότι είχε βαθιά ερείσματα στον λαό. Ελέγχοντας την Εκκλησία θα μπορούσε να ελέγχει και να καθοδηγεί τον λαό, που την εποχή του Μεσαίωνα διακατεχόταν από βαθύ θρησκευτικό αίσθημα. Η Ειρήνη πρότεινε για τον πατριαρχικό θρόνο τον Ταράσιο, έναν λαϊκό ανώτερο δημόσιο αξιωματούχο (αση-

κρήτη), που η πίστη και η αφοσίωσή του στο πρόσωπο της βασίλισσας θα πρέπει να είχαν δοκιμαστεί στο παρελθόν. Για άλλη μία φορά ο γιος της έμοιαζε να απουσιάζει από τα τεκταινόμενα.

Ο Ταράσιος, από την πλευρά του, αφού εξέθεσε στη σύγκλητο τους λόγους για τους οποίους δεν επιθυμούσε να γίνει πατριάρχης, κατέληξε: «καί αίτοῦμεν, ἀδελφοί, παρά τῶν εὐσεβεστάτων καί ὀρθοδόξων βασιλέων ἡμῶν σύνοδον οἰκουμενικήν συναθροισθῆναι». Αν ο λαός ήθελε για πατριάρχη τον Ταράσιο, τότε θα έπρεπε να συγκληθεί Οικουμενική Σύνοδος, η οποία βέβαια ήταν σίγουρο ότι θα καταδίκαιζε την εικονομαχία. Καταπώς φαίνεται, ο Ταράσιος πίεζε τη βασίλισσα και ζητούσε ανταλλάγματα για να δεχτεί να γίνει πατριάρχης. Ο Ταράσιος θα πρέπει να ήταν φιλόδοξος, αν κρίνουμε από τη θέση εξουσίας που κατείχε. Το να γίνει πατρι-

άρχης σίγουρα θα εξυηρητούσε πολύ τις φιλοδοξίες του. Ερχόταν λοιπόν η στιγμή να τις πραγματοποιήσει και αυτός έβαζε εμπόδια θέτοντας αδιαπραγμάτευτους όρους; Όπως φαίνεται όμως, πίσω από τους όρους που έθεσε σε κοινή διαβούλευση πρέπει να βρισκόταν η Ειρήνη. Με αυτό τον τρόπο η συμβασιλέας δοκίμαζε, εκ του ασφαλούς, τις τυχόν αντιδράσεις του λαού. Σε περίπτωση αποτυχίας, αυτός που θα εκτιθόταν θα ήταν ο Ταράσιος και όχι εκείνη.

Μετά τη χειροτονία του Ταρασίου και την απαραίτητη ανταλλαγή αλληλογραφίας μεταξύ των πέντε Πατριαρχείων συγκλήθηκε η Ζ΄ Οικουμενική Σύνοδος, στις 7 Αυγούστου 786, στον ναό των Αγίων Αποστόλων στη βασιλεύουσα. Αξίζει να αναφερθεί η ταχύτητα με την οποία εξελίχθηκαν τα πράγματα. Τον Δεκέμβριο ο Ταράσιος έγινε πατριάρχης και μέσα σε λίγους μήνες πραγματοποιήθη-

Ο Ναός της του Θεού Σοφίας στη Νίκαια της Μικράς Ασίας, όπου συνήλθε η Ζ΄ Οικουμενική Σύνοδος το 787.

Χρυσός Σόλιδος με επιγραφή ΕΙΡΙΝΗ ΒΑΣΙΑΙΣΗ. ΔΕΞΙΑ: Χρυσός Σόλιδος του Κωνσταντίνου ΣΤ΄ και της μητέρας του Ειρήνης με επιγραφή S IRINI AYG MI[TR]I.

κε η ανταλλαγή των συνοδικών γραμμάτων και η αποστολή προσκλήσεων προς όλους τους επισκόπους της αυτοκρατορίας για να παρευρεθούν στη σύνοδο. Η Ειρήνη βιαζόταν. Ήταν το έτος 786 και τον επόμενο χρόνο ο γιος της θα γινόταν δεκαέξι, οπότε ο ρόλος της ως συμβασιλέα θα ολοκληρωνόταν. Στο εξής ο γιος της δεν θα είχε ανάγκη από την παρουσία της στον βασιλικό θρόνο.

Η Ειρήνη λοιπόν ανέπτυξε πρωτοβουλία για τη σύγκληση και την προετοιμασία της συνόδου, η οποία εντέλει πραγματοποιήθηκε στη Νίκαια της Βιθυνίας, την ίδια πόλη στην οποία είχε συγκληθεί το 325 και η Α΄ Οικουμενική Σύνοδος από τον Μέγα Κωνσταντίνο. Ίσως μάλιστα η επιλογή του τόπου να μην ήταν τυχαία και να έγινε για να παραλληλίσει η Ειρήνη τον εαυτό της με τον μεγάλο ορθόδοξο αυτοκράτορα.

Η Ειρήνη παρακολούθησε προσωπικά, μαζί με τον αυτοκράτορα γιο της, την τελική συνεδρίαση της συνόδου και μετά τη λήξη της, το φθινόπωρο του 787, υπέγραψε μαζί με αυτόν τη συνοδική απόφαση. Το ίδιο είχαν πράξει στο παρελθόν και άλλοι Βυζαντινοί αυτοκρά-

τορες και το ίδιο θα έκαναν στο μέλλον. Ουδέποτε όμως αυγούστα, μητέρα ανήλικου αυτοκράτορα, ήταν παρούσα σε συνεδρίαση οικουμενικής συνόδου, πόσο μάλιστα να υπογράψει τη συνοδική απόφαση. Η Ειρήνη ενεργούσε όπως οι άντρες αυτοκράτορες σε παρόμοιες περιπτώσεις.

Το 787 ωστόσο ο Κωνσταντίνος ΣΤ΄ έγινε πλέον δεκαέξι ετών και βρισκόταν σε νόμιμη θέση να αναλάβει μόνος του τον βασιλικό θρόνο, χωρίς την παρουσία της μητέρας του. Κατά συνέπεια η συνέχιση της συμβασιλείας ήταν περιττή. Το γεγονός ότι η μητέρα του εξακολουθούσε να ενεργεί και να παραμένει στη θέση της δείχνει ότι η Ειρήνη δεν είχε καμία επιθυμία να παραιτηθεί από την εξουσία. Επιπλέον ακύρωσε το συνοικέσιο με τους Φράγκους και ανάγκασε τον άβουλο γιο της να νυμφευθεί τη Μαρία την Αμνία, εγγονή του οσίου Φιλάρτου. Τα αίτια αυτής της ξαφνικής αλλαγής μπορεί να ήταν τα εξής: α) η πολιτική επέκταση της επιρροής του Καρόλου, βασιλιά των Φράγκων, και η παράλληλη ενίσχυση των παπικών κτήσεων, β) η λήξη της Ζ΄ Οικουμενικής Συνόδου, οπότε δεν χρει-

αζόταν πια η σύμπραξη του πάπα της Ρώμης, γ) οι στενές φιλικές σχέσεις με την οικογένεια της μελλοντικής νύφης και δ) ο φόβος ότι αν ο γιος της γινόταν γαμπρός του Καρόλου θα ενίσχυε τη θέση του απέναντί της και μπορεί να εναντιωνόταν στο καθεστώς που είχε επιβάλει η μητέρα του. Ο γιος της όμως, για άλλη μία φορά, δεν αντέδρασε.

Ο Κωνσταντίνος ΣΤ΄ μονοκράτορας

Το 790 Κωνσταντίνος ΣΤ΄, παρότι ήταν πια είκοσι ετών και ρωμαλέος, «έώρα έαυτόν μηδέν έξουσιάζοντα». Αφού συμβουλευθήκε τους ανθρώπους του περιβάλλοντός του, αποφάσισε να συλλάβει τον Σταυράκιο και να τον εξορίσει στη Σικελία. Ο Σταυράκιος πληροφορήθηκε το γεγονός και ξεσήκωσε την Ειρήνη εναντίον του γιου της, με αποτέλεσμα την τιμωρία των στασιαστών-υποστηρικτών του γιου της, καθώς και του ίδιου. Οι ευνούχοι είχαν αφαιρέσει κάθε μορφή εξουσίας και από την ίδια την Ειρήνη, αφού τους υπάκουε πιστά. Η πρώτη λοιπόν προσπάθεια του Κωνσταντίνου ΣΤ΄ να πάρει την εξουσία στα χέρια του απέτυχε. Μία δεύτερη προσπάθεια έγινε από τον στρατό, ο οποίος επαναστάτησε και δέχτηκε ως μόνο βασιλιά τον Κωνσταντίνο. Τότε η Ειρήνη απομονώθηκε στο Παλάτι του Ελευθερίου, ενώ οι ευνούχοι της εξορίστηκαν. Είναι αξιοσημείωτο ότι ο Θεοφάνης, όταν αναφέρεται στο γεγονός, αποδίδει τα λάθη της Ειρήνης στη γυναικεία φύση της αναφέροντας πως ήταν «ώς γυνή έξαπαθηθείσα». Η Ειρήνη ωστόσο δεν απομονώθηκε σε ένα οποιοδήποτε σπίτι ή παλάτι, αλλά σ' εκείνο που είχε χτίσει η ίδια και στο οποίο είχε κρύψει πολλά χρήματα. Κατά πάσα πιθανότητα θα πρέπει να διάλεξε εκείνη τον χώρο στον οποίο θα την περιόριζε ο γιος της, κάτι που δείχνει την

προσκόλληση του Κωνσταντίνου στη μητέρα του, με ολέθρια αποτελέσματα αργότερα για τον ίδιο.

Από τον Οκτώβριο του 790 μέχρι τον Ιανουάριο του 792 ο Κωνσταντίνος ΣΤ΄ ήταν μονοκράτορας χάρη στη βοήθεια του στρατού. Ήταν η πρώτη φορά μετά τον θάνατο του Λέοντα Δ΄ που η Ειρήνη δεν εξουσίαζε. Αυτή ήταν η στιγμή που ο Κωνσταντίνος θα έπρεπε να αναλάβει όλες τις υποθέσεις της αυτοκρατορίας και να δοξάσει τα βυζαντινά όπλα. Δεν σημείωσε όμως καμία επιτυχία. Ανέλαβε δύο εκστρατείες, μία εναντίον των Βουλγάρων και μία εναντίον των Αράβων, αλλά σε καμία δεν κατόρθωσε τίποτα, αφού κάθε φορά επέστρεφε άπρακτος. Συνέχισε λοιπόν να δείχνει ανάξιος και, καθώς η στενή σχέση με τη μητέρα του δεν είχε πάψει να υπάρχει, έπειτα από 16 μήνες την ανέβασε ξανά στον θρόνο.

Η Ειρήνη συμβασιλέας. Δεύτερη περίοδος.

Μετά τον εγκλεισμό της στο Παλάτι του Ελευθερίου η Ειρήνη κατάλαβε ότι για να διατηρήσει μόνιμα την εξουσία έπρεπε να ρίξει από τον θρόνο τον γιο της, χωρίς όμως να προκαλέσει την αντίδραση καμίας από τις δομές της βυζαντινής κοινωνίας. Διέβαλε λοιπόν τον αγαπημένο στρατηγό των Αρμενιακών, Αλέξιο Μοσελέ, στον Κωνσταντίνο ΣΤ΄ και εκείνος τον περιόρισε και τον τύφλωσε. Ήταν η πρώτη ρήξη του με τον στρατό. Στη συνέχεια έβαλε τον γιο της να συλλάβει τους Αρμενιακούς επειδή φυλάκισαν τον νέο στρατηγό τους. Αυτή ήταν η δεύτερη ρήξη με τον στρατό μέχρι τη στιγμή που στιγμάτισε τα πρόσωπα χιλίων Αρμενιακών επειδή παράκουσαν την εντολή του. Έτσι επήλθε η τελική ρήξη με τον στρατό. Ο αυτοκράτορας είχε λησμονήσει γρήγορα ότι χάρη στη

βοήθεια του στρατού είχε κατορθώσει να διώξει τη μητέρα του από την εξουσία.

Στη συνέχεια, εξαιτίας των μηχανοραφιών της μητέρας του, που διψούσε για εξουσία, ο Κωνσταντίνος ανάγκασε τη γυναίκα του, Μαρία, να κλειστεί σε μοναστήρι. Νυμφεύτηκε τη Θεοδότη, μία υπηρέτρια (κουβικουλαρέα) της Ειρήνης, ενώ ζούσε ακόμα η πρώτη γυναίκα του και με αυτό τον τρόπο προκάλεσε έριδες μέσα στην Εκκλησία – το γνωστό μοιχικό σχίσμα. Ήρθε λοιπόν σε ρήξη και με την Εκκλησία, ενώ οι σαράντα ημέρες που διήρκεσε ο εορτασμός των γάμων του και η αλόγιστη σπατάλη δημοσίου χρήματος γι' αυτό το γεγονός σίγουρα θα προκάλεσαν την οργή και του λαού.

Τον Αύγουστο του 797, έπειτα από διαταγή της μητέρας του, ο Κωνσταντίνος καθαιρέθηκε, τυφλώθηκε και φυλακίστηκε – ίσως μάλιστα και να αποβίωσε. Ούτε ο στρατός ούτε η Εκκλησία αντέδρασαν σε αυτό το έγκλημα λόγω των ερίδων που είχε προκαλέσει τα προηγούμενα έτη. Έχοντας χάσει και τα τελευταία στηρίγματα που θα μπορούσε να του παρέχει η Εκκλησία, ο στρατός και ο λαός, ο Κωνσταντίνος ήταν εύκολο να πέσει από τον θρόνο. Με αυτό τον τρόπο η Ειρήνη απαλλάχθηκε από τον γιο της και έγινε μονοκράτορας. Ύστερα από έξι χρόνια το σχέδιό της είχε πετύχει.

Η Ειρήνη μονοκράτορας

Με την ανάδειξη της Ειρήνης σε μονοκράτορα, για τους Βυζαντινούς τέθηκε ζήτημα διαδοχής. Με την τύφλωση ή τη θανάτωση του γιου της, Κωνσταντίνου, η δυναστεία των Ισαύρων φάνηκε να φτάνει στο τέλος της και άνοιξε ο δρόμος για φιλόδοξους ανταπαιτητές. Από τη στιγμή που η Ειρήνη ανέλαβε την εξουσία μόνη της, η βασιλεία της φάνηκε να έχει ημερομηνία λήξης. Οι ευνούχοι, Αέτιος και Σταυράκιος, άρχισαν να προ-

Απεικόνιση της αυτοκράτειρας Ειρήνης Αθηναίας με τον γιο της Κωνσταντίνο ΣΤ' σε λιθογραφία του 18ου αιώνα.

ετοιμάζουν το έδαφος για να αναλάβει κάποιος συγγενής τους την εξουσία, αφού οι ίδιοι κωλύονταν από τη νομοθεσία, και ίσως μάλιστα να παρακίνησαν αυτοί την Ειρήνη για την τύφλωση ή τη θανάτωση του γιου της, ώστε να τεθεί μετά ζήτημα διαδοχής. Όπως ο Κωνσταντίνος ήταν έρμαιο της Ειρήνης, έτσι κι εκείνη φαίνεται πως ήταν θύμα των αποφάσεων και των επιλογών των ευνούχων της.

Στις 31 Οκτωβρίου του 802 ο λογοθέτης του Γενικού (υπουργός Οικονομικών) Νικηφόρος, με τη βοήθεια συγγενών της αυτοκράτειρας και αρκετών ευνούχων ανακηρύχθηκε αυτοκράτορας. Αρχικά περιόρισε την Ειρήνη στο Παλάτι του Ελευθερίου και στη συνέχεια την εξόρισε στη νήσο Πρίγκηπο και αργότερα στη Λέσβο, όπου και αποβίωσε.

Από τον τρόπο με τον οποίο κυβέρνησε η Ειρήνη, σύμφωνα με τα στοιχεία που μας άφησαν οι ιστορικοί και οι χρονολόγοι της εποχής, συνάγεται το συμπέ-

ρασμα ότι πράγματι άσκησε την επιτροπεία του ανήλικου αυτοκράτορα γιου της ως συμβασιλέας. Ενώ όμως η επιτροπεία της έληγε με την πολιτική ενηλικίωση του γιου της όταν συμπλήρωσε το δέκατο έκτο έτος της ηλικίας του, εντούτοις η εμμονή της να διατηρήσει με κάθε τρόπο την εξουσία την έφερε σε ρήξη με τον γιο της και τελικά την οδήγησε στη δολοφονία του.

Οι Βυζαντινοί στην πλειονότητά τους, και σε διάφορες χρονικές περιόδους, αντιμετώπισαν με ψυχραιμία την παρουσία γυναικών στην εξουσία και τις αποδέχθηκαν, παρότι η εξουσία γι' αυτούς ήταν συνυφασμένη με την ανδρική φύση. Οι Βυζαντινοί συγγραφείς δέχτηκαν την ύπαρξη γυναικών αυτοκρατόρων ως αναγκαιότητα. Αισθάνθηκαν την υποχρέωση να δικαιολογήσουν τη θέση τους στο ύψιστο αξίωμα όταν το όφελος που απέρρεε ήταν μεγάλο (παραδείγματος χάρη, η καταπολέμηση της εικονομαχίας) και απέφευγαν να αναφερθούν διεξοδικότερα σε αυτήν όταν δεν υπήρχε αποχρών λόγος.

Για τον μοναχό και ηγούμενο Θεόδωρο Στουδίτη η Ειρήνη η Αθηναία ήταν μια αγία. Για τον χρονογράφο Θεοφάνη ήταν μια ευσεβής γυναίκα που δόξασε, όπως οι Απόστολοι, τον Κύριο, ενώ η όποια αδυναμία της οφειλόταν στη γυναικεία φύση της. Η Ιστορία οφείλει στην Ειρήνη λιγότερη επιείκεια και περισσότερη δικαιοσύνη. Σίγουρα διαφαίνονται θετικά στοιχεία στη βασιλεία της. Κατεστραμμένες πόλεις και ναοί ανοικοδομήθηκαν, οι πολίτες ανακουφίστηκαν από κάποιους φόρους, ενώ η λατρεία των εικόνων αποκαταστάθηκε. Στην πραγματικότητα όμως οι πράξεις αυτές δεν μοιά-

ζει να είχαν αγαθές προθέσεις. Δεν ακύρωσε κάποιους φόρους από λύπη και αγάπη για τους πολίτες της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, αλλά για να γίνει αρεστή στον λαό. Ανοικοδόμησε πόλεις όχι επειδή νοιαζόταν για τους άστεγους χωρικούς, αλλά επειδή πίστευε ότι αυτή η δημόσια επίδειξη θα ωφελούσε πρώτα τον εαυτό της, ενώ κατά πόσο η αποκατάσταση των εικόνων έγινε επειδή η Ειρήνη ένιωθε ότι οι προκάτοχοί της είχαν πέσει σε αίρεση αμφισβητείται.

Η Ειρήνη πέρασε από πολλούς ρόλους. Υπήρξε κόρη αριστοκράτη, γυναίκα αυτοκράτορα, μητέρα διαδόχου και αυτοκράτορα, συμβασιλέας ανήλικου αυτοκράτορα και, τέλος, αυτό που πάντα ποθούσε, αυτοκράτειρα. Τα πάθη της όμως δεν την άφησαν να μεγαλουργήσει. Η άμετρη προσωπική φιλοδοξία στιγμάτισε τα όποια θετικά στοιχεία της βασιλείας της.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Θεοφάνης, *Χρονογραφία*, έκδ. C. de Boor, *Theophanis Chronographia*, B.G. Teubneri, Λειψία, 1883 (Ανατ. Χιλντεσχάιμ, 1963).
- Νικηφόρος, *Ιστορία Σύντομος*, έκδ. C. Mango, *Nicephori Patriarchae Constantinopolitani Breviarium Historicum*, [CFHB 13], Ουάσιγκτον, 1990.
- S. Efthymiadis, *The life of the Patriarch Tarasios, by Ignatios the Deacon, introduction, text, translation, and commentary*, έκδ. Ashgate, 1998.
- M.H. Fourmy - M. Leroy, «La vie de Saint Philarete» (BHG 1511z), *Byzantion* 9, σσ. 85-167.
- J. Mansi, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, τόμ. 12-13, Φλωρεντία, 1759.

Ο Χρήστος Νικολόπουλος είναι θεολόγος-βυζαντινολόγος.

Η σιδηροδρομική σύνδεση Αθήνας-Πειραιά είχε ως αφετηρία τον σταθμό του Θησείου. Στη φωτογραφία του 1869, Αθηναίοι πάνω στη γέφυρα κάτω από την οποία διέρχεται ο σιδηρόδρομος αναμένουν υπομονετικά τη θορυβώδη του εκκίνηση.

Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΣΙΔΗΡΟΔΡΟΜΩΝ

Από το τραμ στον Προαστιακό μέσω χρεωκοπιών και σκανδάλων

ΤΟΥ ΛΕΥΤΕΡΗ ΚΑΝΤΖΙΝΟΥ

Το 1832, όταν η Ελλάδα αναγνωρίστηκε ως κυρίαρχο και ανεξάρτητο κράτος, οι υποδομές της για την ανάπτυξη της εθνικής οικονομίας, για την επίτευξη της κοινωνικής ευη-

μερίας και για την αμυντική ασφάλεια του κράτους ήταν κυριολεκτικά ανύπαρκτες. Η χώρα απαρτιζόταν από πολλά και διάσπαρτα χωριά, που συνήθως συνδέονταν μεταξύ τους με μονοπάτια. Τα μαζικά μέσα μεταφοράς ήταν επίσης ανύπαρκτα.

Το πρώτιστο πρόβλημα που έπρεπε να αντιμετωπίσει η αντιβασιλεία του Όθωνα ήταν η διατήρηση της ίδιας της αυθυπαρξίας του κράτους, απειλούμενης στρατιωτικά από την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η χώρα διέθετε σχετικά ικανό αριθμό μάχιμων ανδρών, έστω και αν αυτοί δεν είχαν καταφέρει να συγκροτήσουν ένα στράτευμα δυτικού τύπου. Το ζητούμενο ήταν πώς αυτοί οι άνδρες θα έφταναν σε κάποιο απομακρυσμένο σημείο της χώρας, όπου και εάν ο εχθρός εισέβαλλε. Επομένως έπρεπε να λυθεί άμεσα το πρόβλημα της ταχείας μεταφοράς στρατιωτικών μονάδων και εφοδίων στα σύνορα της χώρας. Δευτερευόντως, η κυβέρνηση έπρεπε να μεριμνήσει για την ανάπτυξη του εμπορίου και τον επισιτισμό της πρωτεύουσας. Τα παραπάνω τρία μείζονα εθνικά ζητήματα έλυσε το ταχύτερο, το πιο μαζικό, το πιο ασφαλές και το πιο οικονομικό μέσο μεταφοράς, το τρένο.

Ο Σιδηρόδρομος Αθηνών-Πειραιώς (Σ.Α.Π.) και οι Σιδηρόδρομοι Αττικής (Σ.Α.)

Ο πρώτος που πρότεινε επίσημα τη δημιουργία σιδηροδρόμου στην Ελλάδα ήταν ο Γαλλοϊταλός επιχειρηματίας Φραγκίσκος Θεόφιλος Φεράλδης, το 1835. Όμως η πρότασή του απορρίφθηκε άμεσα από την αντιβασιλεία. Τα επόμενα χρόνια

ακολούθησαν νέες προτροπές προς την κυβέρνηση (από τους Ραγκαβή, Σίνα, και άλλους), ώσπου το 1855 θεσμοθετήθηκε η ίδρυση του πρώτου σιδηροδρόμου της χώρας, έργο που θεμελιώθηκε το 1865 και ολοκληρώθηκε το 1869. Ανάδοχος ήταν ο Βρετανός επιχειρηματίας και μηχανικός Έντουαρντ Πίκερινγκ, ο οποίος μεταβίβασε το σύνολο των μετοχών του

Δοκιμή αντοχής γέφυρας των Σιδηροδρόμων Θεσσαλίας (Βόλου - Καλαμπάκας) το 1886.

και των υποχρεώσεών του στη νεοϊδρυθείσα πολυμετοχική ανώνυμη εταιρεία Απ' Αθηνών εις Πειραιά Σιδηροδρόμου (Σ.Α.Π. Α.Ε.).

Η σιδηροδρομική γραμμή, μήκους σχεδόν 8,5 χλμ., είχε αφετηρία το Θησείο και τερματικό σταθμό τον Πειραιά. Η πρώτη αμαξοστοιχία ήταν ατμοκίνητη και περιλάμβανε 6 βαγόνια. Ο χρόνος μετάβασης από τον εναρκτήριο σταθμό στον τερματικό ήταν 19 λεπτά. Ενδιάμεσοι σταθμοί δεν υπήρχαν και τα δρομολόγια εκτελούνταν ανά μία ώρα. Η χάραξη ήταν σχεδόν η ίδια με τη σημερινή στο τμήμα Θησείο-Μοσχάτο, αλλά από εκεί η γραμμή συνέχιζε παράλληλα με την οδό Πειραιώς, χωρίς να κάνει την κατοπινή καμπύλη προς το Φάληρο. Το 1870 κατασκευάστηκε μία διακλάδωση στη συμβολή των σύγχρονων οδών Πειραιώς και Μικράς Ασίας, η οποία κατέληγε στο Φάληρο.

Το 1883 ο Σ.Α.Π. εξαγοράστηκε από την Τράπεζα Βιομηχανικής Αναπτύξεως του Γεωργίου Σκουζέ. Τότε έγινε η νέα χάραξη της σιδηροδρομικής γραμμής, που παραμένει σχεδόν ίδια μέχρι σήμερα. Εκείνη τη χρονική περίοδο ξεκίνησε

και η μεγάλη οικιστική ανάπτυξη του Φαλήρου, με ξενοδοχεία, βίλες, μουσικά περίπτερα, ζωολογικό κήπο, λουτρά, λουναπάρκ και με τη μεγάλη εξέδρα μήκους 70 μ. Ο κύριος κατασκευαστής ήταν ο ίδιος ο Σ.Α.Π.

Στο μεταξύ, το 1882 συστάθηκαν οι Σιδηρόδρομοι Αττικής (Σ.Α.), που ανήκαν στην Ελληνική Εταιρεία Μεταλλείων Λαυρίου (Ε.Ε.Μ.Λ.). Ύστερα από τρία χρόνια η γραμμή ήταν έτοιμη, με αφετηρία τον Σταθμό Αττική (ονομασία προερχόμενη από την ομώνυμη εταιρεία) και τερματικό σταθμό το Λαύριο. Αργότερα με αυτή συνδέθηκε η ποτοποιία Καμπά στην Παλλήνη και τα λιγνιτωρυχεία της Καλογρέζας. Το 1889 οι Σ.Α. κατασκεύασαν μία γραμμή για τραμ, που ξεκινούσε από τον Σταθμό Αττική και κατέληγε στη συμβολή των οδών Γ' Σεπτεμβρίου και Χαλκοκονδύλη στην Αθήνα. Αυτός ο σταθμός ονομάστηκε Λαυρίου, όπως και η παρακείμενη πλατεία. Συνάμα τέθηκε σε λειτουργία η γραμμή Ηράκλειο-Στροφύλι Κηφισιάς, ενώ περί το 1900 το Στροφύλι συνδέθηκε σιδηροδρομικά με τα λατομεία μαρμάρου στον Διόνυσο.

Στα τέλη του 19ου αιώνα η γραμμή

Η πρώτη ατμομηχανή και εργαζόμενοι του Οδοντωτού σιδηρόδρομου Διακοπτού -Καλαβρύτων στα τέλη του 19ου αιώνα.

από το Θησείο έφτασε υπογείως μέχρι την Ομόνοια (στη συμβολή των οδών Λυκούργου και Αθηνάς), ενώ στις αρχές του επόμενου αιώνα όλη η γραμμή Αθηνών-Πειραιώς ηλεκτροδοτήθηκε και έγινε διπλή. Οι Αθηναίοι δεν είχαν ξαναδεί υπόγεια σιδηροδρομική γραμμή, και όταν αντίκρισαν το τρένο να οδεύει μέσα στη σήραγγα κυκλοφόρησε η φήμη ότι επρόκειτο για την πύλη της... κόλασης.

Στα τέλη της δεκαετίας του 1920 πραγματοποιήθηκαν διάφορες συγχωνεύσεις και συνεργασίες των σιδηροδρομικών εταιρειών, οπότε προέκυψαν οι Ελληνικοί Ηλεκτρικοί Σιδηρόδρομοι (Ε.Η.Σ.) και η Ηλεκτρική Εταιρεία Μεταφορών (Η.Ε.Μ.). Η μεν πρώτη ανέλαβε τον έλεγχο του λαυρεωτικού σιδηρόδρομου και της γραμμής από τον Πειραιά στην Ομόνοια, ενώ η δεύτερη διαχειρίστηκε και εκμεταλλεύτηκε τα τραμ και τη γραμμή Ηράκλειο-Στροφύλι. Την ίδια χρονική περίοδο η Ομόνοια συνδέθηκε υπογείως με τον Σταθμό Αττική, οπότε καταργήθηκε η υπέργεια γραμμή του τραμ από την Πλατεία Λαυρίου. Στο τέλος της επόμε-

νης δεκαετίας οι τεράστιες και θορυβώδεις ατμομηχανές, που ο λαός τις αποκαλούσε Θηρίο, άρχισαν να αντικαθίστανται με ηλεκτροκίνητες, ενώ συνάμα έπαψε να λειτουργεί και ο Σταθμός Στροφυλίου.

Ακολούθησε η ζοφερή δεκαετία του 1940. Τότε έλαβε χώρα το ξήλωμα όλων των περίτεχνων μεταλλικών κατασκευών στην παραλία του Φαλήρου (εξέδρα, παγκάκια, περίπτερα αναψυχής, και λοιπά), τα οποία στάλθηκαν στη Γερμανία για λιώσιμο και παραγωγή πολεμικού υλικού. Έτσι χάθηκε οριστικά και το τελευταίο ίχνος του 19ου αιώνα από το μεγαλοαστικό κέντρο αναψυχής των Αθηναίων, το Φάληρο.

Τη δεκαετία του 1950 σημειώθηκε ο πρώτος μεγάλος «εμπλουτισμός» της γραμμής των Ε.Η.Σ. με νέους σταθμούς, φανερώνοντας την αστική ανάπτυξη της ευρύτερης περιοχής της πρωτεύουσας. Όσον αφορά τον διαχειριστικό έλεγχο της γραμμής, οι Ε.Η.Σ. ανέλαβαν και το τμήμα της γραμμής Ηράκλειο-Κηφισιά, ενώ το 1962 η λαυρεωτική γραμμή κα-

ταργήθηκε οριστικά. Το 1976 οι Ε.Η.Σ. τέθηκαν υπό τον έλεγχο του ελληνικού δημοσίου και μετονομάστηκαν σε Ηλεκτρικοί Σιδηρόδρομοι Αθηνών-Πειραιώς (Η.Σ.Α.Π. Α.Ε.), ενώ το 2011 συγχωνεύτηκαν με την Αττικό Μετρό Εταιρεία Λειτουργίας (Α.Μ.Ε.Λ. Α.Ε.) και την ΤΡΑΜ Α.Ε., συγκροτώντας τις Σταθερές Συγκοινωνίες (ΣΤΑ.ΣΥ. Α.Ε.).

Ήδη από την πρώτη στιγμή της δημιουργίας του αθηναϊκού σιδηροδρόμου άρχισαν να εκπονούνται διάφορες μελέτες για τη λειτουργικότερη ανάπτυξή του. Μία από τις πιο «προφητικές» μελέτες ήταν αυτή του μηχανικού Αλέξαν-

δρου Δερβέλη το 1925, ο οποίος είχε προτείνει την κατασκευή μίας σειράς νέων σταθμών, τη δημιουργία τριών νέων γραμμών και την αξιοποίηση του λαιρωτικού σιδηροδρόμου. Παρομοίως, το 1965 ο Αμερικανός συγκοινωνιολόγος Ουίλμπουρ Σμιθ προέβλεψε ότι συγκοινωνιακά το μεγαλύτερο πρόβλημα της Αθήνας θα ήταν η εύρεση χώρου για τη στάθμευση των αυτοκινήτων. Γι' αυτό τον λόγο εκπόνησε ένα σχέδιο με νέους σταθμούς στον Ηλεκτρικό και την κατασκευή νέων υπόγειων γραμμών. Τότε δεν εισακούστηκαν, αλλά δικαιώθηκαν στη σύγχρονη εποχή.

Η.Σ.Α.Π. – κατασκευή σταθμών

(βάσει χωροταξικής σειράς)

Έτος	Σταθμός
1869	Πειραιάς (παλιός σταθμός)
1928	Πειραιάς (νέος σταθμός)
1870	Φάληρο (παλιός σταθμός)
1882	Φάληρο (νέος σταθμός)
1882	Μοσχάτο
1928	Καλλιθέα
1989	Ταύρος
1954	Πετράλωνα
1869	Θησείο
1895	Μοναστηράκι
1895	Ομόνοια (παλιός σταθμός)
1930	Ομόνοια (νέος σταθμός)
1948	Βικτώρια
1885	Αττική (παλιός σταθμός)
1949	Αττική (νέος σταθμός)
1956	Άγιος Νικόλαος
1956	Κάτω Πατήσια
1961	Άγιος Ελευθέριος
1956	Άνω Πατήσια
1956	Περισσός
1956	Πευκάκια
1956	Νέα Ιωνία
1957	Ηράκλειο
1982	Ειρήνη
2004	Νεραντζιώτισσα
1957	Μαρούσι
1989	Κ.Α.Τ.
1957	Κηφισιά

Οι Σιδηρόδρομοι Πειραιώς-Αθηνών-Πατρών (Σ.Π.Α.Π.)

Τουλάχιστον κατά τα πρώτα 50 χρόνια της ύπαρξης του νεοελληνικού κράτους η εθνική οικονομία στηριζόταν σχεδόν αποκλειστικά στην αγροτική παραγωγή. Παρ' όλα αυτά, δεν υπήρχαν τα μέσα για τη μαζική διακίνηση των προϊόντων από τον παραγωγό στα αστικά κέντρα. Ενδεικτικά αναφέρεται ότι το κόστος μεταφοράς σιταριού από τα Καλάβρυτα στο Αίγιο κόστιζε 0,12 δρχ./οκά, ενώ από την Οδησό στην Αθήνα μόλις 0,05 δρχ./οκά! Έτσι, το 1882 (επί πρωθυπουργίας Κουμουνδούρου) καταρτίστηκε ένα σχέδιο για τη σιδηροδρομική σύνδεση των καίριων αγροτικών περιοχών της Πελοποννήσου με τα πλησιέστερα λιμάνια και εν συνεχεία με τον Πειραιά. Η χρονική διάρκεια για την ολοκλήρωση αυτού του έργου ήταν 15 χρόνια. Αρχικά κατασκευάστηκαν οι τοπικές γραμμές, οι οποίες αργότερα συνδέθηκαν με τον κεντρικό σιδηροδρομικό άξονα.

Η πρώτη γραμμή που εγκαινιάστηκε ήταν η γραμμή Κατάκολο-Πύργος, που εξυπηρετούσε κυρίως τη μεταφορά της σταφίδας. Ήταν η χρονική περίοδος που οι γαλλικοί αμπελώνες είχαν καταστρα-

φεί λόγω φυλλοξήρας, οπότε ήταν η ευκαιρία να αναδειχθεί η ελληνική σταφίδα στο εξωτερικό. Η κατασκευή της παραπάνω γραμμής χρηματοδοτήθηκε από τη Γενική Πιστωτική Τράπεζα, η οποία παραχώρησε την εκμετάλλευση στην εταιρεία Σιδηρόδρομος Πύργου-Κατάκολου (Σ.Π.Κ.).

Συνάμα συστάθηκε η εταιρεία Σιδηρόδρομοι Πειραιώς-Αθηνών-Πελοποννήσου (Σ.Π.Α.Π.), η οποία θα έλεγχε τις υπό κατασκευή σιδηροδρομικές γραμμές της Πελοποννήσου. Τη χρηματοδότηση του έργου θα αναλάμβανε μια ομάδα ελληνικών τραπεζών. Σύντομα λοιπόν τέθηκε σε λειτουργία η γραμμή από το Καλαμάκι (όπου σήμερα βρίσκονται τα διυλιστήρια της Motor Oil) στην Κόρινθο, η οποία ήταν αρκετά επικερδής μέχρι το 1893, όταν διανοίχθηκε η Διώρυγα. Τελικά το πρώτο απευθείας δρομολόγιο από τον Πειραιά στην Κόρινθο πραγματοποιήθηκε το 1885, και ακολούθησε η διακλάδωση προς το Άργος (1886) και προς την Πάτρα (1887).

Ωστόσο τα οικονομικά διαθέσιμα των Σ.Π.Α.Π. εξαντλήθηκαν και οι τράπεζες αρνούσαν να χορηγήσουν νέα δάνεια. Όταν η κατάσταση χειροτέρευσε, ο Τρικούπης αποφάσισε την άμεση εμπλοκή του δημοσίου στην κατασκευή των έργων. Παρά την οικονομική δυσπραγία, συνήφθη μία επιπλέον σύμβαση, για τη δημιουργία της γραμμής Μύλων Αργολίδας-Τρίπολης-Καλαμάτας, που περιλάμβανε διακλαδώσεις προς την Καρύταινα, το Γύθειο, τον Μελιγαλά και την Κυπαρισσία. Στο έργο αυτό αναμίχθηκε και ο μεγαλοτραπεζίτης Ανδρέας Συγγρός, με την Εταιρεία Μεσημβρινών Σιδηροδρόμων Ελλάδος (Ε.Μ.Σ.Ε.), ο οποίος προηγουμένως είχε εξαγοράσει και τον Σιδηρόδρομο Πύργου-Κατάκολου.

Όταν στην πρωθυπουργία ανήλθε ο Θεόδωρος Δηλιγιάννης, συγκροήθηκε

Οι σιδηροδρομικές γραμμές της Πελοποννήσου	
Έτος κατασκευής	Γραμμή
1882	Κατάκολο - Πύργος
1884	Καλαμάκι - Κόρινθος
1885	Πειραιάς - Κόρινθος
1886	Κόρινθος - Ναύπλιο - Άργος
1887	Κόρινθος - Πάτρα
1891	Μύλοι Αργολίδας - Τρίπολη
1891	Καλαμάτα - Διαβολίτσι
1896	Διακοπτό - Καλάβρυτα

με την Ε.Μ.Σ.Ε. και την κήρυξε έκπτωτη (1891). Ύστερα από πολλές διακυμάνσεις το εν λόγω έργο ανατέθηκε στους Σ.Π.Α.Π. Το αποτέλεσμα όλης αυτής της κωλυσιεργίας και της σπατάλης χρημάτων ήταν ότι η γραμμή Μύλων-Καλαμάτας και διακλαδώσεις της δεν ολοκληρώθηκαν ποτέ, αλλά μόνο τα επιμέρους τμήματα ενώθηκαν με τη γραμμή προς την Κόρινθο.

Το 1929 οι Σ.Π.Α.Π. εξαγόρασαν τη γραμμή του λαυρεωτικού σιδηρόδρομου, ενώ τη δεκαετία του 1930 λειτούργησαν μία νέα αμαξοστοιχία, το αποκαλούμενο «τρένο των γλεντζέδων», που μετέφερε αποκλειστικά επιβάτες προς το καζίνο του Λουτρακίου. Μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1940 το σιδηροδρομικό δίκτυο της χώρας είχε σχεδόν επιδιορθωθεί στο σύνολό του μετά τις καταστροφές της κατοχικής περιόδου. Εξαίρεση αποτέλεσε η γέφυρα του Αχλαδόκαμπου, η οποία επανακατασκευάστηκε μόλις το 1974. Όσον αφορά τα οικονομικά και το διοικητικό καθεστώς των Σ.Π.Α.Π., κρατικοποιήθηκαν τρεις φορές λόγω χρεών (1920-1922, 1939-1940 και 1954) ώσπου το 1962 απορροφήθηκαν από τον οργανισμό Σιδηροδρόμων Ελληνικού Κράτους (Σ.Ε.Κ.).

Ο βιομηχανικός ατμοσιδηρόδρομος Λαυρίου - Καμάριζας - Βερζέκου. Εγκαινιάστηκε το 1871 και αποτελούσε πρωτοποριακό έργο για την εποχή εκείνη, με σημαντικά οφέλη για την εξορυκτική μεταλλοβιομηχανία.

Οι Σιδηρόδρομοι Βορειοδυτικής Ελλάδος (Σ.Β.Δ.Ε.)

Το 1887 ο Τρικούπης αποφάσισε την κατασκευή σιδηροδρομικού δικτύου στην Αιτωλοακαρνανία, το οποίο μέσω πλοίου θα συνδεόταν με τον σιδηροδρομικό σταθμό της Πάτρας. Η ολοκλήρωση του έργου διήρκεσε 23 χρόνια (1887-1910), κόστισε ένα υπέρογκο ποσό και υπήρξαν κατασκευαστικές αστοχίες. Η γραμμή αυτή σχεδόν ποτέ δεν υπήρξε κερδοφόρα και η αντιπολίτευση κατηγορήσε τον Τρικούπη για έργο βιτρίνας.

Ειδικότερα, το 1887 το ελληνικό δημόσιο συμφώνησε με βελγική εταιρεία την κατασκευή και τη διαχείριση της σιδηροδρομικής γραμμής Μεσολογγίου-Αιτωλικού-Αγρινίου. Δύο χρόνια αργότερα ο Τρικούπης ζήτησε την επέκταση της γραμμής από το Μεσολόγγι στο Κρουονέρι Ναυπακτίας (κοντά στις εκβολές του ποταμού Εύηνου), απ' όπου τα βαγόνια θα μεταφορτώνονταν σε ατμόπλοιο, με προορισμό την Πάτρα. Οι Βέλγοι δεν έκαναν δεκτή την πρόταση και ο

Τρικούπης κατήγγειλε τη σύμβαση, ορίζοντας νέο ανάδοχο, τον επιχειρηματία Χρήστο Αποστολίδη, που συγκρότησε την εταιρεία Σιδηροδρόμων Βορειοδυτικής Ελλάδος (Σ.Β.Δ.Ε.). Η παραπάνω γραμμή πληρώθηκε σχεδόν εξ ολοκλήρου από το ελληνικό δημόσιο, γι' αυτό θεωρείται το πρώτο κρατικό σιδηροδρομικό δίκτυο της χώρας. Θεωρητικά κατασκευάστηκε για την εξυπηρέτηση των ξυλοκόπων της περιοχής, αλλά εκείνοι μάλλον προτίμησαν άλλα μέσα μεταφοράς για τα προϊόντα τους. Επιπλέον, λανθασμένη θεωρήθηκε και η επιλογή του Κρουονερίου ως λιμένα μεταφόρτωσης των βαγονιών, διότι η περιοχή αυτή είναι απροστάτευτη από τους δυνατούς ανέμους.

Το 1952 οι Σ.Β.Δ.Ε. κήρυξαν πτώχευση και απορροφήθηκαν από τους Σ.Π.Α.Π., και το 1970 έπαψαν να λειτουργούν. Μόλις το 1997 η Ευρωπαϊκή Ένωση και το ελληνικό κράτος επιχορήγησαν την ανακαίνιση της γραμμής με το ποσό του ενός δισ. δραχμών. Ωστόσο ο Οργανισμός

**Σιδηρόδρομοι
Βορειοδυτικής Ελλάδος
Έναρξη έργου 1887**

Έτος	Γραμμή
1891	Κρυονέρι - Αργίνιο
1897	Καλύβια - Αχελώος (Αγγελόκαστρο)
1910	Νεοχώρι - Αιτωλικό
1910	Κατοχή - Νεοχώρι

Σιδηροδρόμων Ελλάδος ξόδεψε το μισό ποσό για την κάλυψη των δαπανών της μισθοδοσίας του προσωπικού του, ενώ ένα μεγάλο μέρος από τα υπόλοιπα χρήματα χάθηκε στην πορεία. Ακολούθως, στο πλαίσιο των ευρωπαϊκών κονδυλίων στήριξης της περιόδου 2000-2004, χρηματοδοτήθηκε εκ νέου η ανακατασκευή και η επιδιόρθωση όλης της γραμμής Κρυονερίου-Αργινίου με το ποσό των 10 δισ. ευρώ. Σύμφωνα με τη σύμβαση, η γραμμή θα έπρεπε να είναι ένα «ενεργό δίκτυο σε αναστολή λειτουργίας», αλλά με μία οπτική και μόνο επιθεώρηση του έργου δεν δίνεται η παραπάνω εντύπωση.

Στο πλαίσιο αυτών των ανακατασκευ-

ών ήταν και η συντήρηση της ιστορικής Γέφυρας του Εύηνου, του μοναδικού σημείου σύνδεσης των δύο οχθών του ομώνυμου ποταμού από το 1891 μέχρι το 1967. Ωστόσο αυτή υπέστη σημαντικές φθορές από την καταιγίδα Ιανός το 2019, και τον Δεκέμβριο του 2021 ένα τμήμα της κατέρρευσε από νέα πλημμύρα που έπληξε την περιοχή.

**Οι Σιδηρόδρομοι Θεσσαλίας (Σ.Θ.)
και η Γραμμή Πειραιώς-Συνόρων**

Στις αρχές της δεκαετίας του 1870 η εταιρεία Αυτοκρατορικοί Σιδηρόδρομοι της Ευρωπαϊκής Τουρκίας, του Αυστριακού τραπεζίτη Φον Χιρς, συνήψε συμφωνία με τον σουλτάνο και άρχισε να κατασκευάζει ένα άρτιο σιδηροδρομικό δίκτυο στις υπό οθωμανική κυριαρχία περιοχές της Θράκης και της Μακεδονίας. Οι γραμμές αυτές θα συνέδεαν την Κωνσταντινούπολη με τις μεγάλες πόλεις των Βαλκανίων και κατ' επέκταση με τις πρωτεύουσες των ευρωπαϊκών χωρών.

Η παρουσία των Αυστριακών στην ευρωπαϊκή Τουρκία ώθησε τον γαλλικό όμιλο του μηχανικού Ε. Πιάτ να προτείνει στην ελληνική κυβέρνηση τη δημιουργία

Ο παλιός σταθμός του Φαλήρου.

μίας σιδηροδρομικής γραμμής που θα ξεκινούσε από την Αθήνα και θα έφτανε μέχρι τα ελληνοτουρκικά σύνορα (κοντά στη Λαμία). Η κυβέρνηση Δεληγιώργη δέχτηκε την πρόταση, αλλά ο Πιάτ δεν κατάφερε να βρει τα απαιτούμενα κεφάλαια και η πρόταση έμεινε στο συρτάρι. Λίγους μήνες αργότερα ένας όμιλος Ελλήνων κεφαλαιούχων, με εκπροσώπους τον Συγγρό και τον επίσης τραπεζίτη Στέφανο Σκουλούδη (ιδιοκτήτης της Τράπεζας Κωνσταντινουπόλεως) ήρθε σε συμφωνία με την κυβέρνηση και ξεκίνησε την υλοποίηση του σχεδίου του Πιάτ. Όμως το 1873 το έργο διακόπηκε λόγω διαφωνίας μεταξύ των ιδιωτών και του κράτους ως προς το σημείο κατασκευής του σταθμού στον Πειραιά. Το 1879 η κυβέρνηση Κουμουνδούρου ανέθεσε τη συνέχιση του έργου σε μία γαλλική εταιρεία, η οποία συνάμα θα κατασκεύαζε τρεις επιπλέον διακλαδώσεις (προς Χαλκίδα, Στυλίδα και Λιβαδειά). Το 1882 στον πρωθυπουργικό θώκο ανήλθε και πάλι ο Τρικούπης, ο οποίος ακύρωσε τη σύμβαση του Κουμουνδούρου με τους Γάλλους, και ανέθεσε την κατασκευή και την

εκμετάλλευση των τοπικών θεσσαλικών γραμμών στη νεοσυσταθείσα εταιρεία Σιδηροδρόμων Θεσσαλίας (Σ.Θ.).

Το 1889 η γραμμή Πειραιά-Συνόρων άρχισε και πάλι να κατασκευάζεται, ύστερα από 7 χρόνια διακοπής. Ο Τρικούπης ανέθεσε το έργο σε έναν βρετανικό όμιλο με το υπερδιπλάσιο κόστος. Και πάλι η ανάδοχος εταιρεία εγκατέλειψε το έργο ημιτελές, έχοντας όμως εισπράξει ήδη το ιλιγγιώδες ποσό των 21 εκ. φράγκων. Ακολούθησε μία ακόμη επταετία απραξίας, ώσπου ο πρωθυπουργός Γεώργιος Θεοτόκης υπέγραψε νέα σύμβαση με πολυεθνική εταιρεία για την ολοκλήρωση της γραμμής. Τελικά ο κεντρικός σιδηροδρομικός άξονας της Στερεάς συνδέθηκε με τη γραμμή των Σ.Θ. στον Παλαιοφάρσαλο το 1909.

Οι τεχνικές δυσκολίες λόγω των μεγάλων υψομετρικών διαφορών του εδάφους, σε συνδυασμό με την οικονομική κακοδιαχείριση, ήταν οι βασικές αιτίες για την καθυστερημένη παράδοση του έργου. Το πλέον χαρακτηριστικό παράδειγμα συνδυασμού των παραπάνω προσκομμάτων ήταν η διάνοιξη της σήραγ-

Ο σιδηροδρομικός άξονας προς τη Θεσσαλία και τη βόρεια Ελλάδα	
Έτος κατασκευής	Σιδηροδρομική Γραμμή
1872	Θεσσαλονίκη - Σκόπια (υπό οθωμανική κυριαρχία)
1874	Αλεξανδρούπολη - Πύθιο (υπό οθωμανική κυριαρχία)
1884	Βόλος - Λάρισα
1886	Βελεστίνο - Καλαμπάκα
1890	Θεσσαλονίκη - Μοναστήριο (υπό οθωμανική κυριαρχία)
1896	Θεσσαλονίκη - Αλεξανδρούπολη (υπό οθωμανική κυριαρχία)
1904	Βόλος - Μηλιές
1909	Πειραιάς - Παλαιοφάρσαλος
Μετά τους Βαλκανικούς πολέμους (1912-1913)	Θεσσαλονίκη - Ειδομένη
	Θεσσαλονίκη - Φλώρινα
	Θεσσαλονίκη - Φιλιππούπολη
Α΄ Παγκόσμιος πόλεμος	Σαρακλή (σημερινό Περιβολάκι Λαγκαδά) - Σταυρός (στον Στρυμονικό κόλπο) (από Βρετανούς)
	Τοπική γραμμή Σκύδρας (από Αντάντ)
1918	Παλαιοφάρσαλος - Θεσσαλονίκη

Οι δύο κεντρικοί σιδηροδρομικοί σταθμοί της πρωτεύουσας, ο Λαρίσης και ο Πελοποννήσου το 1910.

γας στον Μπράλο της Φθιώτιδας (1890-1904). Επρόκειτο για τεχνολογικό επίτευγμα της εποχής, αφού η διάτρηση ξεκίνησε και από τις δύο πλευρές του βουνού και, όταν τα δύο εργοτάξια συναντήθηκαν, η απόκλιση ήταν μόλις 3 εκατοστά! Ωστόσο η οικονομική διαχείριση του εγχειρήματος ήταν σκανδαλώδης. Οι ανάδοχοι εταιρείες χρεωκόπησαν, αφού πρώτα προπληρώθηκαν, οι απλήρωτοι εργάτες προκάλεσαν επεισόδια και τα εργοτάξια, μαζί με τα έτοιμα τμήματα της σιδηροτροχιάς, λεηλατήθηκαν από τους χωρικούς. Εντέλει η σήραγγα ολοκληρώθηκε το 1904, αλλά το πρώτο τρένο πέρασε μέσα από αυτήν τέσσερα χρόνια αργότερα.

Βιομηχανικοί σιδηρόδρομοι

Στο πλαίσιο της ιστορίας των σιδηροδρόμων της χώρας ξεχωριστή μνεία θα πρέπει να γίνει στους βιομηχανικούς σιδηροδρόμους, οι οποίοι ακολούθησαν τη μοίρα των βιομηχανιών που τους κατασκεύασαν. Ο παλαιότερος από αυ-

τούς ήταν ο σιδηρόδρομος των ορυχείων χρωμίου στην Ερέτρια Φαρσάλων. Αυτά ανήκαν στην οικογένεια Αποστολίδη (τσιφλίκι Τσαγκλί) και άρχισαν να λειτουργούν το 1872. Στις αρχές της επόμενης δεκαετίας ετοιμάστηκε η κεντρική σιδηροδρομική γραμμή των εν λόγω ορυχείων, στην οποία αργότερα προστέθηκαν δύο διακλαδώσεις. Έτσι, τα ορυχεία της Ερέτριας Φαρσάλων συνδέθηκαν με τους Θεσσαλικούς Σιδηροδρόμους και από εκεί με το λιμάνι του Βόλου. Ο παραπάνω βιομηχανικός σιδηρόδρομος έπαυσε να λειτουργεί το 1962, ενώ ολόκληρη η εταιρεία πωλήθηκε στο επιχειρηματικό συγκρότημα Σκαλιστήρη. Το 1983 τα ορυχεία Ερέτριας Φαρσάλων τέθηκαν υπό τον έλεγχο του κρατικού Οργανισμού Ανασυγκρότησης Επιχειρήσεων και το 1996 μπήκαν σε καθεστώς εκκαθάρισης. Έκτοτε ερειπώνουν, έχοντας υπαχθεί στην ιδιοκτησία του ΤΑΙΠΕΔ.

Ο δεύτερος παλαιότερος και σπουδαιότερος βιομηχανικός σιδηρόδρομος

στην Ελλάδα ανήκε στην πλινθοκεραμοποιία των αδελφών Τσαλαπάτα στον Βόλο. Η παραπάνω επιχείρηση συστάθηκε το 1905 και έφτασε στο μέγιστο της ακμής της το 1928. Την περίοδο του Β΄ Παγκόσμιου πολέμου υπέστη το πρώτο μεγάλο οικονομικό πλήγμα της. Ακολούθησαν οι καταστροφικοί σεισμοί του 1955-1956, οπότε δεν ανέκαμψε ποτέ. Έτσι, το 1975 διέκοψε οριστικά τη λειτουργία της.

Στα μεταπολεμικά χρόνια, κατά τα οποία η εγχώρια βιομηχανία αναπτύχθηκε με ταχείς ρυθμούς στο πλαίσιο των έργων υποδομής, άκμασαν τα ορυχεία, η λειτουργία των οποίων στηρίχθηκε στους βιομηχανικούς σιδηροδρόμους. Ενδεικτικά αναφέρεται η γραμμή της ΛΑΡΚΟ στη Λάρυμνα της Φθιώτιδας (1966, ιδιοκτησίας Μποδοσάκη), που μετέφερε νικελιούχο λειμωνίτη από το παρακείμενο ορυχείο, καθώς και τα εργοστάσια ΛΙΠΤΟΛ (Λιγνιτωρυχεία Πτολεμαΐδας, 1955) και Αλιβερίου Εύβοιας, που τροφοδοτούνταν με λιγνίτη από τα παρακείμενα ορυχεία μέσω των βιομηχανικών γραμμών τους. Τέλος, μία ξεχωριστή γραμμή ήταν αυτή του Ηρακλείου Κρήτης-Ξηροποτάμου (Λατομείο Εσταυρωμένου). Επρόκειτο για την πρώτη και μοναδική σιδηροδρομική γραμμή στην Κρήτη, η οποία λειτούργησε κατά τα έτη 1922-1937 για την κάλυψη των κατασκευαστικών αναγκών του λιμανιού του Ηρακλείου και τη φορτοεκφόρτωση των πλοίων.

Οι Σιδηρόδρομοι Ελληνικού Κράτους (Σ.Ε.Κ.) και ο Οργανισμός Σιδηροδρόμων Ελλάδος (Ο.Σ.Ε.)

Το 1920 συγκροτήθηκαν οι Σιδηρόδρομοι Ελληνικού Κράτους (Σ.Ε.Κ.), που θα εκμεταλλεύονταν το σιδηροδρομικό δίκτυο από τον Πειραιά μέχρι τη Θεσσαλονίκη, καθώς και τις διακλαδώσεις

Η κατασκευή του σιδηροδρομικού σταθμού στον Πειραιά το 1926 (αρχεία ΗΣΑΠ).

μέχρι τα σύνορα της χώρας. Τα χρόνια της μικρασιατικής εκστρατείας η σιδηροδρομική αυτή γραμμή ήταν ο κύριος μεταφορικός άξονας στρατιωτών και εφοδίων προς το μέτωπο, ενώ, αντιστρόφως, μετατράπηκε στο «τρένο του ξενιτεμού» το 1922. Στις αρχές της δεκαετίας του 1950 οι Σ.Ε.Κ. άρχισαν να απορροφούν τις περιφερειακές σιδηροδρομικές γραμμές, οι περισσότερες από τις οποίες ήταν οικονομικά προβληματικές. Έτσι, οι Σ.Ε.Κ. μετατράπηκαν και αυτοί σε έναν οικονομικά προβληματικό οργανισμό. Αντίστοιχη ήταν και η πορεία των Σ.Π.Α.Π., που ανέλαβαν τη γραμμή Πύργου-Κατάκολου (1951) και Κρυονερίου-Αγρινίου (1953).

Τη δεκαετία του 1960 ξεκίνησε η σταδιακή διακοπή της κυκλοφορίας των τραμ και άρχισε η ευρεία κυκλοφορία των πετρελαιοκίνητων μηχανών, που εκτόπισαν σταδιακά τις ατμομηχανές. Επίσης, τότε ήταν η περίοδος της μεγάλης μετανάστευσης των Ελλήνων. Γι' αυτό τον λόγο δημιουργήθηκε ένα νέο

δρομολόγιο, που συνέδεσε απευθείας την Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη με τις μεγάλες πόλεις της Δυτικής Γερμανίας. Η πρώτη τέτοιου είδους αμαξοστοιχία ήταν η Hellas Express (1963, Αθήνα-Ντόρτμουντ) και ακολούθησε η Akropolis Express (1967, Αθήνα-Μόναχο). Αυτές καταργήθηκαν το 1991, όταν ξεκίνησε ο πόλεμος στην πρώην Γιουγκοσλαβία.

Το 1971 συστάθηκε ο Οργανισμός Σιδηροδρόμων Ελλάδος (Ο.Σ.Ε.), ο οποίος ανήκε εξ ολοκλήρου στο ελληνικό Δημόσιο. Ο συγκεντρωτισμός που είχε ξεκινήσει με τους Σ.Ε.Κ. επιτεύχθηκε ολοκληρωτικά από τον Ο.Σ.Ε. Μόλις το 1987 πραγματοποιήθηκε η πρώτη μεγάλης έκτασης αναβάθμιση των ελληνικών σιδηροδρομικών υποδομών, με την εγκατάσταση ηλεκτρικής σηματοδότησης σε διάφορα τμήματα του δικτύου. Δύο χρόνια αργότερα έκανε το ντεμπούτο του ο εξελιγμένος τύπος αμαξοστοιχίας InterCity, πετυχαίνοντας το μέχρι τότε

ρεκόρ ταχύτητας των 165 χλμ./ώρα στο τμήμα Παλαιοφάρσαλου-Δομοκού. Το 1996 ξεκίνησε η εγκατάσταση ηλεκτροκίνησης στη γραμμή Αθηνών-Θεσσαλονίκης, που τελικά ολοκληρώθηκε το 2019!

Τον 19ο αιώνα οι ελληνικοί σιδηρόδρομοι είχαν ξεχωριστή διοίκηση σχεδόν ανά γραμμή. Τον 20ό αιώνα πραγματοποιήθηκε η συγχώνευση όλων των παραπάνω εταιρειών σε έναν όμιλο και τον 21ο αιώνα συντελέστηκε ο διοικητικός κατακερματισμός αυτού σε διάφορες θυγατρικές εταιρείες. Ειδικότερα, το 1996 συστάθηκε η ΕΡΓΟΣΕ, που ήταν υπεύθυνη για την εκπόνηση μελετών και την προμήθεια υλικών. Το 2001 ιδρύθηκε η εταιρεία ΓΑΙΑΟΣΕ, που είχε την ευθύνη για όλη την ακίνητη περιουσία του Ο.Σ.Ε. (σημειωτέον ότι αυτή είναι η μεγαλύτερη σε αξία και έκταση από οποιαδήποτε άλλη εταιρεία ή οργανισμό της χώρας, ακόμα και από εκείνη της Εκκλησίας της

Προαστιακός Σιδηρόδρομος Αθήνας Μήκος 331 χλμ., σταθμοί 53	
Έτος κατασκευής	Γραμμή
2004	Αερολιμένας Αθηνών - Πειραιάς
2005	Πειραιάς - Κιάτο
2017	Αθήνα - Χαλκίδα
2017	Άνω Λιόσια - Αερολιμένας Αθηνών
2020	Αίγιο - Κιάτο
Προαστιακός Σιδηρόδρομος Θεσσαλονίκης Μήκος 408 χλμ., σταθμοί 44	
Έτος κατασκευής	Γραμμή
2007	Θεσσαλονίκη - Λάρισα
2010	Θεσσαλονίκη - Φλώρινα
2020	Θεσσαλονίκη - Σέρρες
Προαστιακός Σιδηρόδρομος Πατρών Μήκος 33 χλμ., σταθμοί 17	
Έτος κατασκευής	Γραμμή
2010	Πάτρα - Ρίο
	Πάτρα - Κάτω Αχαΐα

Ο ατμοκίνητος σιδηρόδρομος στην αφετηρία του στην Αθήνα, την πλατεία Λαυρίου το 1925. Έκαιγε κάρβουνο και έτρεχε με ταχύτητα 40 χιλιομέτρων. ΔΕΞΙΑ: Σιδηρόδρομοι Πελοποννήσου, Μηχανοστάσιο Πειραιά: Η περιστροφική πλάκα και η “ροτόντα”, το ημικυκλικό στέγαστρο εναπόθεσης και συντήρησης κινητηρίων μονάδων.

Ελλάδος). Το 2005 ο Ο.Σ.Ε. διασπάστηκε σε δύο εταιρείες, την ΤΡΑΙΝΟΣΕ, που ανέλαβε την εκμετάλλευση του δικτύου και την εκτέλεση του μεταφορικού έργου, και στον Εθνικό Διαχειριστή Σιδηροδρομικής Υποδομής (Ε.ΔΙ.Σ.Υ.), που ήταν υπεύθυνος για τη διαχείριση και τη συντήρηση της σιδηροδρομικής υποδομής. Δύο χρόνια αργότερα η ΤΡΑΙΝΟΣΕ απέκτησε τον έλεγχο και των προαστιακών σιδηροδρόμων.

Οι περισσότερες διακλαδώσεις των κεντρικών σιδηροδρομικών αξόνων της χώρας άρχισαν να αναστέλλουν τη λειτουργία τους από τότε που ιδρύθηκε ο Ο.Σ.Ε. Το πρώτο λάθος της κεντρικής διοίκησης ήταν ότι όχι μόνο οι ελλειμματικές γραμμές δεν καταργήθηκαν νωρίτερα, αλλά τουναντίον πραγματοποιήθηκε σειρά προσλήψεων προσωπικού με δυσανάλογα υψηλές αμοιβές. Συνάμα οι σιδηροδρομικές υποδομές δεν ακολούθησαν την ταχύτατη ανάπτυξη των υπόλοιπων μέσων ιδιωτικής και μαζικής μεταφοράς. Έτσι, το επιβατικό κοινό και τα εμπορικά δρομολόγια του Ο.Σ.Ε. μειώθηκαν κατακόρυφα, με αποτέλεσμα

την πρώτη αναστολή λειτουργίας κεντρικού σιδηροδρομικού δικτύου της χώρας, αυτού της γραμμής Αθήνα-Πάτρα, το 2007.

Το κυβερνητικό σχέδιο για τη βελτίωση των οικονομικών του ομίλου δεν απέδωσε, οπότε το 2008 ο Ε.ΔΙ.Σ.Υ. απορροφήθηκε από τον Ο.Σ.Ε., ενώ η ΤΡΑΙΝΟΣΕ κατέστη ανεξάρτητη δημόσια υπηρεσία. Η οικονομική κρίση του 2010 χειροτέρεψε την κατάσταση, και το 2013 η ΓΑΙΑΟΣΕ ακολούθησε τη μοίρα της ΤΡΑΙΝΟΣΕ. Το σκεπτικό όλων αυτών των κρατικοποιήσεων ήταν να απαλλαγεί ο Ο.Σ.Ε. από τα οικονομικά βάρη και να μπορέσει να καταστεί βιώσιμος. Το 2017 η ΤΡΑΙΝΟΣΕ εξαγοράστηκε από τον όμιλο FS Italiane έναντι 45 εκ. ευρώ. Έτσι, μέχρι σήμερα ο νέος ιδιοκτήτης της είναι οι ιταλικοί κρατικοί σιδηρόδρομοι.

Στο πλαίσιο της αναβάθμισης των γραμμών και των υπηρεσιών των μέσω σταθερής τροχιάς δημιουργήθηκε ο Προαστιακός Σιδηρόδρομος, το 2004. Ουσιαστικά επρόκειτο για την αναβίωση ενός μέρους των τοπικών σιδηροδρόμων, με έμφαση σε αυτούς των μεγάλων

Ο παλιός σιδηροδρομικός σταθμός Θεσσαλονίκης το 1926. ΔΕΞΙΑ: Διάνοξη της σήραγγας Αττική – Ομόνοια το 1928, (Αρχείο ΗΣΑΠ).

αστικών κέντρων, και στη σύνδεση του νέου Αερολιμένα Αθηνών με την πρωτεύουσα και τον Πειραιά. Από το 2017 όλοι οι συρμοί που χρησιμοποιούν το δίκτυο του Προαστιακού ανήκουν στη Hellenic Train A.E., που είναι εταιρεία συμφερόντων του ιταλικού δημοσίου.

Ο «αμαρτωλός» ελληνικός σιδηρόδρομος

Στα χρόνια από τη Μεταπολίτευση και μετά σημειώθηκε η μεγάλη παρακμή του σιδηροδρόμου (ιδίως τη δεκαετία του 1970). Μία ένδειξη της χρόνιας αδιαφορίας των αρμοδίων είναι η ελλιπής φύλαξη των σιδηροδρομικών υποδομών. Από τη λεηλασία των εργοταξίων στον Μπράλο (1894) και την πρώτη ένοπλη ληστεία σε ελληνική αμαξοστοιχία (Δοξαράς Λάρισας, 10 Απριλίου 1924) μέχρι την αποξήλωση του δικτύου οπτικών ινών (2020) καταφαίνεται η αμέλεια των αρμοδίων ως προς την προστασία της δημόσιας περιουσίας. Αντ' αυτού, οι διάφορες παρανομίες γίνονται κομματικά εκμεταλλεύσιμες, όπως η προαναφερθείσα ληστεία του 1924, που αποδόθηκε από τους αντιμοναρχικούς πολιτικούς σε φιλομοναρχικούς κύκλους (υποτίθεται

για λόγους ακύρωσης του επικείμενου δημοψηφίσματος για το πολιτειακό ζήτημα). Όσο για τη σύγχρονη εποχή, η κλοπή αναλώσιμων ειδών (παραδείγματος χάρη, καλωδίων) έχει μετατραπεί σε μάστιγα, με πιο χαρακτηριστική περίπτωση αυτή του 2017, όταν εξαρθρώθηκε κύκλωμα 30 ατόμων που είχε κλέψει 220 τόνους καλωδίων (27 Ρομά, 2 υπάλληλοι του Ο.Σ.Ε. και 1 της Δ.Ε.Η.).

Ένα ακόμη χρόνια πρόβλημα των ελληνικών σιδηροδρόμων είναι οι διεφθαρμένοι υπάλληλοί τους, οι αποκαλούμενοι «πιράνχα», που, αν και αριθμητικά είναι λίγοι, οι ζημιές που προκαλούν είναι τεράστιες. Μία από τις πιο σκανδαλώδεις υποθέσεις ήταν αυτή της εταιρείας Πρόοδος, που είχε συσταθεί το 1995 από συνδικαλιστές του Ο.Σ.Ε. και αναλάμβανε υπηρεσίες μεταφοράς, τις οποίες εν συνεχεία μεταπωλούσε στον οργανισμό. Η ίδια η διοίκηση του οργανισμού, μέλη της οποίας είχαν ιδρύσει την Πρόοδο, αρνούσαν να αναλάβει ένα έργο μεταφοράς και παρέπεμπε τον πελάτη στην παραπάνω εταιρεία, η οποία, με τη σειρά της, μεταπωλούσε τις υπηρεσίες μεταφοράς στον Ο.Σ.Ε. με έκπτωση περίπου στο 90% του συνολικού κό-

Σιδηροδρομικά δυστυχήματα στην Ελλάδα

Έτος	Τόπος	Νεκροί	Αιτία
1954	Νεμέα	4	Πυρκαγιά σε αμαξοστοιχία
1966	Μπράλος	4	Σύγκρουση εμπορικών αμαξοστοιχιών
1968	Δερβένι	34	Σύγκρουση αμαξοστοιχιών
1971	Κρυονέρι Αττικής	5	Σύγκρουση αμαξοστοιχιών
1972	Δοξαράς Θεσσαλίας	21	Σύγκρουση αμαξοστοιχιών
1982	Πλατανιά Δράμας	4	Ανατροπή αμαξοστοιχίας
1994	Τιθορέα Φθιώτιδας	5	Εκτροχιασμός αμαξοστοιχίας
2006	Χρυσό Σερρών	2	Σύγκρουση αμαξοστοιχίας με Ι.Χ.
2008	Σταθμός Πειραιά	1	Η.Σ.Α.Π., εκτροχιασμός
2010	Αχλαδόκαμπος	1	Εκτροχιασμός railbus (μίνι τρένο)
2017	Άδενδρο Θεσ/νίκης	3	Εκτροχιασμός αμαξοστοιχίας
2018	Μπράλος	1	Σύγκρουση αμαξοστοιχίας με Ι.Χ.
2018	Καλοχώρι Σερρών	1	Σύγκρουση αμαξοστοιχίας με τρακτέρ
2019	Διαβατά	1	Σύγκρουση αμαξοστοιχίας με Ι.Χ.
2019	Ξάνθη	1	Αμαξοστοιχία παρέσυρε πεζό
2021	Σταθμός Ειρήνη	1	Η.Σ.Α.Π., βλάβη φρένων συρμού
2023	Τέμμη	57	Σύγκρουση αμαξοστοιχιών

Σύνολο ετών καταγραφής δυστυχημάτων: 69

Σύνολο δυστυχημάτων: 15

Σύνολο νεκρών: 146

(συγκριτικά με τα τροχαία δυστυχήματα, μόνο το 2021 οι νεκροί στην άσφαλο ανήλθαν στους 617 και οι βαριά τραυματίες –ακρωτηριασμένοι, παράλυτοι, και λοιπά– στους 597)

στους Έτσι, η Πρόοδος εμφάνιζε ετήσια κέρδη της τάξης των 70 εκ. ευρώ, ενώ ο Ο.Σ.Ε. καταβαρυνόταν οικονομικά. Αντιστοίχως, μία άλλη σπείρα διεφθαρμένων υπαλλήλων του οργανισμού είχε συνάψει το 2007 δύο συμβάσεις με τον Ο.Σ.Ε. για τη διαχείριση του σκραπ (μέταλλα προς ανακύκλωση). Όμως, όπως αποδείχθηκε, τα έγγραφα αυτά ήταν παραποιημένα (πλαστές υπογραφές, παραποίηση ποσοτήτων σκραπ, και λοιπά), ζημιώνοντας τον οργανισμό με δεκάδες εκατομμύρια ευρώ.

Βάσει μίας άλλης σύμβασης του 2008, μία ιδιωτική εταιρεία είχε αναλάβει τη διαχείριση των κλιναμαζών με την πρόσληψη 60 δικών της υπαλλήλων. Τελικά οι υπάλληλοι αυτοί πληρώνονταν δαπάνη του Ο.Σ.Ε., με μισθό άνω των 4.000

ευρώ έκαστος (μαζί με τα επιδόματα), ενώ οι 40 από αυτούς δεν είχαν δώσει ποτέ το παρών στην εργασία τους. Να σημειωθεί ότι επρόκειτο για συγγενείς πρώτου βαθμού με κομματικά στελέχη της τότε κυβέρνησης, καθώς και ότι η ίδια εταιρεία κέρδιζε πάντα τον σχετικό μειοδοτικό διαγωνισμό από το 1996. Ο τραγέλαφος ήταν ότι την περίοδο του πρώτου Μνημονίου ο μισθός τους δεν μειώθηκε, επειδή θεωρούνταν μη δημόσιοι υπάλληλοι, ενώ το 2011, όταν έληξε η σύμβασή τους, η τότε αντιπολίτευση και οι συνδικαλιστές διαμαρτύρονταν για την «απόλυση» των παραπάνω «δημοσίων» υπαλλήλων.

Μία ακόμη από τις δεκάδες ύποπτες συμβάσεις του Ο.Σ.Ε. ήταν αυτή των τηλεφωνικών πληροφοριών των δρομο-

Ο ερειπωμένος σιδηροδρομικός σταθμός των Αγίων Αναργύρων, που κάποτε ήταν ο σπουδαιότερος κόμβος της Αττικής. Από τις λεηλασίες της σύγχρονης εποχής δεν γλίτωσε ούτε ο μεγάλος γερανός που φυλασσόταν εκεί και είχε δοθεί από την Ιταλία στην Ελλάδα στο πλαίσιο των πολεμικών αποζημιώσεων.

λογίων μέσω του αριθμού 11888 του Ο.Τ.Ε. Ετησίως η υπηρεσία αυτή κόστιζε 1,5 εκ. ευρώ και προϋπέθετε την εργασία 60 ατόμων, ενώ όταν λειτούργησε υπό τη διοίκηση του Ο.Σ.Ε. με τον τετραψήφιο αριθμό 1110, το κόστος για το τηλεφωνικό κέντρο ανήλθε μόλις στα 35.000 ευρώ, καθώς απασχολούσε μόνο 10 άτομα. Αντίστοιχα εξωφρενική ήταν και η σύμβαση για την έκδοση του ηλεκτρονικού εισιτηρίου (web ticketing), η οποία ετησίως κόστιζε 8 εκ. ευρώ, ενώ η νέα συμφωνία με το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας μείωσε την ετήσια δαπάνη στα 300.000 ευρώ.

Σχετικά με τη δράση των μεμονωμένων «πιράνχα», χαρακτηριστικές ήταν δύο περιπτώσεις. Στην πρώτη, ένας μηχανοδηγός της γραμμής προς τον Προμαχώνα Σερρών εφοδίαζε τη μηχανή της αμαξοστοιχίας με εξαπλάσια από την απαιτούμενη ποσότητα πετρελαίου, πωλώντας στη συνέχεια το περισσευούμενο καύσιμο σε κύκλωμα λαθρεμπορίας πετρελαιοειδών. Η δεύτερη περίπτωση αφορούσε ένα άλλο κύκλωμα διεφθαρ-

μένων υπαλλήλων, από τη Θεσσαλονίκη, που χρησιμοποιούσε 700 βαγόνια του οργανισμού σαν κοντέινερ αποθήκευσης εμπορευμάτων, μισθώνοντάς τα σε ιδιώτες στην τιμή των 50 ευρώ/βαγόνι/ημέρα (συνολικά το παράνομο κέρδος των εμπλεκόμενων έφτανε στο 1 εκ. ευρώ τον μήνα).

Έτσι, μόνο για το 2009 ο Ο.Σ.Ε. είχε έλλειμμα 1,2 δισ. ευρώ και συνολικό χρέος 10,7 δισ. ευρώ. Ακόμη πιο παράδοξο είναι ότι, παρά τη μείωση του προσωπικού κατά 24% κατά τα έτη 2004-2009, το κόστος της μισθοδοσίας αυξήθηκε κατά 16%. Όμως την περίοδο 2010-2015 η διοίκηση της ΤΡΑΙΝΟΣΕ άλλαξε και προσπάθησε να βάλει μία τάξη στον οργανισμό (ομάδα τεχνοκρατών με επικεφαλής τον κύριο Αθανάσιο Ζηλιασκόπουλο). Έτσι, ενώ ο Ο.Σ.Ε. σχεδόν ποτέ δεν υπήρξε κερδοφόρα επιχείρηση, το 2013, μεσοσύσης της οικονομικής κρίσης, παρουσίασε κέρδη.

Όσο η εδαφική επικράτεια της χώρας αυξανόταν, τόσο το σιδηροδρομικό δί-

κτυο επεκτεινόταν. Αυτή η επέκταση όμως περιλάμβανε ακριβοπληρωμένες μελέτες που δεν υλοποιήθηκαν ποτέ, προπληρωμένους αναδόχους που χρεωκόπησαν, νέους αναδόχους που υπερκοστολόγησαν το ίδιο έργο, ακυρώσεις παλαιών συμβάσεων από τις νέες κυβερνήσεις, και απευθείας αναθέσεις έργων. Αυτά είναι μερικά μόνο από τα αίτια που κόστισαν χρόνο και χρήμα στην ολοκλήρωση των σιδηροδρομικών υποδομών της χώρας.

Από τη δεκαετία του 1970 οι απαραίτητες εργασίες για τη συντήρηση και τον εκσυγχρονισμό των σιδηροδρομικών υποδομών έμειναν στάσιμες, με εξαίρεση όσες πραγματοποιήθηκαν το 2004. Το «επίτευγμα» ύστερα από 154 χρόνια ζωής των ελληνικών σιδηροδρόμων είναι ότι σχεδόν διπλασιάστηκε το μήκος κατασκευής μίας γραμμής ανά έτος (το 1869 χρειάστηκαν 12 χρόνια για την κατασκευή 8,5 χλμ. σιδηροδρομικής γραμμής, δηλαδή 1.410 μέτρα/έτος, ενώ το 2017 ολοκληρώθηκε η μήκους 7 χλμ. σήραγγα στο όρος Όθρυς έπειτα από 20 χρόνια εργασιών, δηλαδή 2.857 μέτρα/έτος).

Από το 2015 μέχρι και σήμερα, και αφού άλλαξαν τρεις κυβερνήσεις, δεν έχει καταγγελθεί καμία ύποπτη σύμβαση και δεν έχει αποκαλυφθεί καμία παράνομη δραστηριότητα υπαλλήλων του Ο.Σ.Ε. Επίσης αξιοπρόσεκτο είναι το γεγονός ότι κατά τα τελευταία τουλάχιστον 5 χρόνια οι διοικήσεις του Ο.Σ.Ε. καταθέτουν σχεδόν πανομοιότυπες ετήσιες οικονομικές εκθέσεις (copy-paste), σαν να μη μεταβάλλεται τίποτα στον οργανισμό. Μόνο μετά το πολύνεκρο δυστύχημα στα Τέμπη στις 28 Φεβρουαρίου 2023, ο αρμόδιος εισαγγελέας ξεκίνησε

Ο εγκαταλελειμμένος από το 2007 Σταθμός Πελοποννήσου, ένα αρχιτεκτονικό κόσμημα της Αθήνας.

έρευνα για ύποπτες συμβάσεις του Ο.Σ.Ε. από το 2005 μέχρι σήμερα.

ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Γιάννης Ζαρταλούδης, κ.ά., *Οι ελληνικοί σιδηρόδρομοι*, εκδ. Μίλητος, Αθήνα, 1997.

Δημήτρης Μαργαριτόπουλος, *Akropolis Express*, εκδ. Κοχλίας, Αθήνα, 2004.

Λευτέρης Παπαγιαννάκης, *Οι ελληνικοί σιδηρόδρομοι (1882-1910) – Γεωπολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές διαστάσεις*, ΜΙΕΤ, Αθήνα, 1990.

Συλλογικό, *Από τα παμφορεία στο μετρό – 170 χρόνια δημόσιες συγκοινωνίες Αθηνών-Πειραιώς-Περικύρων*, εκδ. Μίλητος, Αθήνα, 2007.

Συλλογικό, *130 χρόνια Ηλεκτρικοί Σιδηρόδρομοι Αθηνών-Πειραιώς Α.Ε.*, εκδ. Ελληνικοί Ηλεκτρικοί Σιδηρόδρομοι, Αθήνα, 1999.

J. Organ, *Greece Narrow Gauge – Featuring the Thessaly and the Peloponnese Systems*, Middleton Press, Χασλεμίρ, 2006.

Ο Λευτέρης Καντζίνος είναι συγγραφέας, ιστορικός ερευνητής.

Το κτιριακό συγκρότημα Γουότεργκεϊτ στην Ουάσιγκτον, αποτελείται από έξη κτίρια. Αποτέλεσε την έδρα της Εθνικής Επιτροπής των Δημοκρατικών και έδωσε το όνομά του στο μεγαλύτερο σκάνδαλο της αμερικανικής ιστορίας.

ΓΟΥΟΤΕΡΓΚΕΪΤ Η ΕΞΑΠΑΤΗΣΗ ΕΝΟΣ ΕΘΝΟΥΣ

ΤΟΥ ΓΙΩΡΓΟΥ ΚΑΣΑΜΠΑΛΑΚΟΥ

Δεν υπάρχει σκάνδαλο στα νεότερα χρόνια που να έχει συγκλονίσει τόσο πολύ την παγκόσμια κοινή γνώμη και να έχει προκαλέσει τέτοιες τεκτονικές αλλαγές στις διεθνείς εξελίξεις όσο το Γουότεργκεϊτ. Οι νέοι των δεκαετιών 1960 και 1970 θεωρούσαν τον πρόεδρο Νίξον την προσωποποίηση της διαφθοράς, του αυταρχισμού της εξουσίας και του συνεχιζόμενου πολέμου του Βιετνάμ. Η πτώση του, που δεν θα είχε πραγματοποιηθεί αν δεν υπήρχαν κάποιοι

Ο Ρίτσαρντ Νίξον στις 20 Ιανουαρίου 1969, την πρώτη του ημέρα στον Λευκό Οίκο, ως πρόεδρος των ΗΠΑ, (πηγή: *Associated Press*).

μετρημένοι στα δάχτυλα του ενός χεριού αποφασισμένοι να αναλάβουν το ρίσκο των ενεργειών τους, σηματοδότησε την αλλαγή εποχής για ολόκληρο τον πλανήτη.

Μια περίεργη διάρρηξη

Λίγο μετά τα μεσάνυχτα της 17ης Ιουνίου του 1972 η αστυνομία της Ουάσινγκτον έλαβε μια κλήση από τον Φρανκ Τουίλς, τον σαστισμένο φύλακα των γραφείων της Εθνικής Επιτροπής των Δημοκρατικών στο κτιριακό συγκρότημα του Γουότεργκέϊτ: «Σας παρακαλώ, ελάτε άμεσα, γίνεται διάρρηξη».

Ο Γουίλς είχε προσέξει ότι είχε τοπο-

θετηθεί ειδική κολλητική ταινία στους σύρτες που ασφάλιζαν τις εισόδους του υπογείου, ώστε να μην κλειδώνουν. Είχε αφαιρέσει μάλιστα την ταινία ήδη μία φορά, αλλά την ξαναβρήκε κολλημένη και συμπέρανε ότι υπήρχε σχέδιο διάρρηξης.

Τρεις αστυνομικοί, ντυμένοι σαν χίπηδες, μπήκαν στο κτίριο και άρχισαν να ερευνούν, όταν ανακάλυψαν πέντε δι-

Οι πέντε διαρρήκτες του Watergate, μέλη των “Υδραυλικών”, μιας επίλεκτης ομάδας ανθρώπων που είχε προσλάβει η Επιτροπή Επανεκλογής του Προέδρου (Committee for the Re-election of the President - CRP ή όπως ονομάστηκε από τον Τύπο CREEP). Λίγο μετά συνελήφθησαν άλλοι δύο “Υδραυλικοί”, οι Χαντ και Λίντι, στο ξενοδοχείο Howard Johnson’s, απέναντι από την έδρα των Δημοκρατικών. ΚΑΤΩ: Δημοσιογράφοι περιμένουν να πάρουν αντίγραφα από τα αποδεικτικά στοιχεία της δικαστικής επιτροπής της Βουλής των Αντιπροσώπων σχετικά με το σκάνδαλο στις 10 Ιουλίου 1974 Γουότεργκεϊτ, (πηγή: *Associated Press*).

αρρήκτες που είχαν εισέλθει στα γραφεία του 6ου ορόφου, είχαν μετακινήσει τμήμα της οροφής και είχαν εγκαταστήσει ειδικό μηχανισμό τηλεφωνικής παρακολούθησης. Πολύ κοντά βρισκόταν το γραφείο του Λόρενς Ο’ Μπράιαν, προέδρου της Εθνικής Επιτροπής. Τη στιγμή που έβγαζαν έγγραφα από τους φορητούς των γραφείων και ετοιμάζονταν να τα φωτογραφίσουν, συνελήφθησαν.

Και οι πέντε φορούσαν χειρουργικά γάντια και στην κατοχή τους βρέθηκαν 2.300 δολάρια με διαδοχική σειριακή αρίθμηση, ένας φορητός δέκτης βραχέων κυμάτων, πιθανότατα για παρακολούθηση της συχνότητας της αστυνομίας, 40 καρτούλια ανεμφάνιστα φιλμ, δύο κάμερες 35mm και τρεις εκτοξευτήρες δακρυγόνων σε μέγεθος στιλό. Τη μεγαλύτερη εντύπωση όμως έκανε το περιε-

χόμενο των σακιδίων τους: δύο μηχανισμοί καταγραφής και ανακατεύθυνσης τηλεφωνικών κλήσεων, τελευταίας τεχνολογίας.

Οι «υδραυλικοί» της CREEP

Οι πέντε συλληφθέντες, Μακ Κορντ, Μπάρκερ, Στέρτζις, Γκονσάλες και Μαρτίνες, ήταν μέλη της ομάδας των λεγόμενων «Υδραυλικών» (White House Plumbers), των ανθρώπων που είχε προσλάβει η Επιτροπή Επανεκλογής του Προέδρου Νίξον (CRP ή, όπως επικράτησε να λέγεται, CREEP – Committee for the Re-election of the President) για να φέρνουν σε πέρας διάφορες βρωμοδουλειές.

Μάλιστα, οι τέσσερις από τους πέντε ανήκαν στους «Κουβανούς», μια επίλεκτη ομάδα πρακτόρων των μυστικών υπηρεσιών που είχαν χρησιμοποιηθεί στην αποτυχημένη εισβολή των ΗΠΑ στον Κόλπο των Χοίρων της Κούβας το 1961. Επιτελικά στελέχη των «Υδραυλι-

κών» ήταν οι δικηγόροι Ντέιβιντ Γιανγκ και Έτζιλ Κρόου, παρότι δημιουργός της ομάδας ήταν, όπως αποκαλύφθηκε στη συνέχεια, ο Τζον Έρλιχμαν (σύμβουλος του προέδρου) και στελέχη της ομάδας οι Χάουαρντ Χαντ (πράκτορας της CIA) και Γκόρντον Λίντι (πράκτορας του FBI).

Συντονιστικό ρόλο έπαιζε ο προσωπάρχης του Λευκού Οίκου, Μπομπ Χάλντεμαν. Ο τελευταίος μάλιστα ενημέρωνε τον Λευκό Οίκο για τις εξελίξεις. Οι Χαντ και Λίντι συνελήφθησαν λίγο μετά τις πρώτες πέντε συλλήψεις, στο ξενοδοχείο Χάουαρντ Τζόνσον, απέναντι από το κτιριακό συγκρότημα Γουότεργκεϊτ. Στις ατζέντες των συλληφθέντων βρέθηκαν ονόματα και τηλεφωνικοί αριθμοί που παρέπεμπαν στον Λευκό Οίκο.

Ένας πρώην γενικός εισαγγελέας «έτοιμος για όλα»

Οι Τζον Μίτσελ, πρώην γενικός εισαγγελέας και προσωπικός φίλος του «Tricky

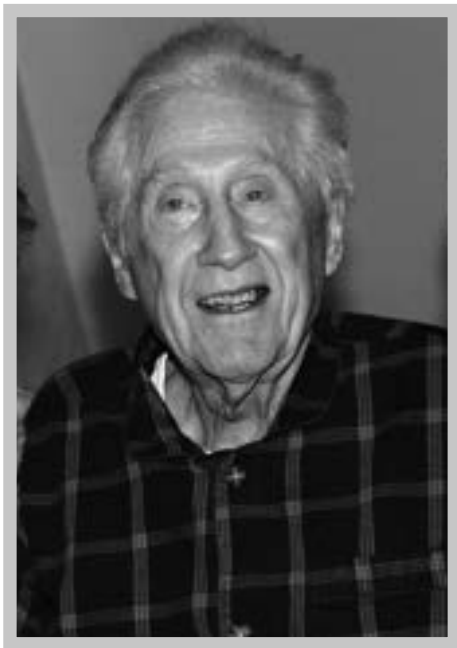
Οι δημοσιογράφοι της *Washington Post*, Γούντγουορντ και Μπέρνσταϊν, ηγήθηκαν της δημοσιογραφικής έρευνας για το σκάνδαλο υποκλοπών των συνομιλιών στην έδρα των Δημοκρατικών. Ο Γούντγουορντ έπαιρνε τις πληροφορίες από τον Μαρκ Φελτ, αναπληρωτή διευθυντή του FBI, γνωστό ως το «Βαθύ Λαρύγγι».

Dick», όπως ήταν το παρατσούκλι του προέδρου Νίξον λόγω του ότι «έπαιζε βρώμικα», ήταν ο διευθυντής της CREEP. Ο Μίτσελ δεν ήταν απλώς ένας ακόμη άνθρωπος του προέδρου, ήταν επί χρόνια φίλος και το δεξί του χέρι. Οι δύο άντρες είχαν γνωριστεί στη Νέα Υόρκη το 1962. Ο σαρανταεννιάχρονος τότε Ρίτσαρντ Νίξον είχε εγκαταλείψει προσωρινά την πολιτική, απογοητευμένος από την ήττα του στις εκλογές ως υποψήφιος κυβερνήτης της Καλιφόρνιας, και είχε μετακομίσει στην Ανατολική Ακτή, με σκοπό να ασκήσει τη δικηγορία.

Οι δύο άντρες λοιπόν γνωρίστηκαν στη νομική φέρμα Mudge, Rose, Guthrie, Alexander and Mitchell και συνδέθηκαν με βαθιά φιλία, που εδραιώθηκε από τα παρόμοια αντικομμουνιστικά πιστεύω

και το κοινό αντίθεσή τους απέναντι στα κινήματα που είχαν αρχίσει να συγκλονίζουν την αμερικανική κοινωνία. Ο γενικός εισαγγελέας Τζον Μίτσελ ήταν πρόσωπο-κλειδί για την καθυστέρηση της άρσης του φυλετικού διαχωρισμού και της χορήγησης πολιτικών δικαιωμάτων στους Αφροαμερικανούς των Νότιων Πολιτειών, δρώντας πάντα υπό τις εντολές της προεδρίας.

Ο δικηγόρος και σύμβουλος του προέδρου, Τζον Ντιν, ήταν επίσης μέλος της CREEP. Οι Μίτσελ, Ντιν και ο αναπληρωτής διευθυντής του FBI, Λιούις Πάτρικ Γκρέι, ήταν μεταξύ των ανθρώπων γύρω από το Νίξον που σχεδίασαν, χρηματοδότησαν και υλοποίησαν το σχέδιο υποκλοπών των τηλεφωνικών συνομιλιών των Δημοκρατικών.

Η επίσημη αποκάλυψη του Μαρκ Φελτ ως του πληροφοριοδότη του Γουότεργκεϊτ έγινε το 2005, όταν το “Βαθύ Λαρύγγι” ήταν 91 ετών και έπασχε από άνοια. Ο Φελτ πέθανε το 2008 στην Καλιφόρνια. ΔΕΞΙΑ: Ο πρώην Γενικός Εισαγγελέας και πιστός φίλος και σύμβουλος του Νίξον, Τζον Μίτσελ, με τη σύζυγό του, Μάρθα. Ο Μίτσελ ήταν το «αφεντικό» της CREEP, αλλά η Μάρθα λίγο έλλειψε να αποκαλύψει τα πάντα, όταν στο πρόσωπο του ενός εκ των συλληφθέντων, Τζέιμς Μακ Κορντ, αναγνώρισε τον πρώην σωματοφύλακά της.

Ο Λευκός Οίκος εξαρχής επιχειρήσε να υποβιβάσει το γεγονός. Το ζεστό σαββατιάτικο βράδι του Ιούνη του 1972 που έγιναν οι πρώτες αποκαλύψεις για τη διάρρηξη και τους συλληφθέντες, ο εκπρόσωπος Τύπου του Λευκού Οίκου, Ρον Ζίγκλερ, μίλησε για απόπειρα διάρρηξης τρίτης κατηγορίας. Ταυτόχρονα, ο Τζον Ντιν φρόντισε να εξαφανίσει οτιδήποτε υπήρχε στο ντουλάπι του Χαντ.

«Το βαθύ λαρύγγι» vs CREEP

Για κακή τύχη όμως του «Tricky Dick», της CREEP και των «Υδραυλικών», κάποιος στο FBI δεν ενθουσιαζόταν με τις ενέργειες των υψηλόβαθμων συναδέλφων του. Αυτός ήταν ο αναπληρωτής διευθυντής Μαρκ Φελτ, που έμεινε γνωστός ως «Το βαθύ λαρύγγι». Ο ρόλος του Φελτ στην υπόθεση αποκαλύφθηκε μόλις το 2005, αν και πολλοί τον είχαν υποψιαστεί, χωρίς όμως κάποια απόδειξη.

Οι δημοσιογράφοι Μπομπ Γούντγουορντ και Καρλ Μπερνστάιν της *Washington Post* έπαιξαν επίσης καταλυτικό ρόλο στην αποκάλυψη του σκανδάλου. Η γνωριμία του Φελτ με τον Γούντγουορντ όταν ο μετέπειτα δημοσιογράφος της *Post* υπηρετούσε ακόμα τη θητεία του στο ναυτικό, με σκοπό να τον βοηθήσει να βρει δουλειά στο FBI, αποδείχθηκε το τυχαίο γεγονός που έδωσε έναυσμα για να ξετυλιχτεί το κουβάρι. Αρχικά η γνωριμία δεν απέδωσε καρπούς, αφού ο Γούντγουορντ άρχισε να εργάζεται ως δόκιμος δημοσιογράφος. Παρά ταύτα, ευχαρίστησε τηλεφωνικά τον αναπληρωτή διευθυντή για το ενδιαφέρον του.

Όταν ο Φελτ έψαχνε να βρει έναν τρόπο να αποκαλύψει τα πεπραγμένα διεφθαρμένων αξιωματούχων της υπηρεσίας, θυμήθηκε τον Γούντγουορντ. Δίσταζε, λόγω της επικινδυνότητας του εγχειρήματος, αλλά αποφάσισε να τον χρησιμοποιήσει, ίσως γιατί ήταν ακόμα

νέος, άπειρος και με λίγες διασυνδέσεις, κάτι που πρόσφερε στον Φελτ μεγαλύτερη ασφάλεια.

Ο Γούντγουορντ μίλησε στον αρχισυντάκτη του, Μπράντλεϊ, και εκείνος ανέθεσε στον Μπερνστάιν, έναν άλλο νέο και φέρελπι δημοσιογράφο της *Washington Post*, να συνδράμει τον πρώτο. Έτσι, δημιουργήθηκε ένας στενός πυρήνας τριών ατόμων στην εφημερίδα, που διαχειριζόταν με απόρρητο τρόπο την παραμικρή λεπτομέρεια των αποκαλύψεων από το «βαθύ λαρύγγι» Μαρκ Φελτ, στον οποίο ο αρχισυντάκτης Μπράντλεϊ έδωσε αυτό το προσωνόμιο εμπνευσμένος από τη διάσημη ταινία πορνό που είχε κυκλοφορήσει εκείνη τη χρονιά.

Ο Φελτ συναντούσε τον Γούντγουορντ σε ένα υπόγειο γκαράζ της πρωτεύουσας και εκεί τον προμήθευε με υλικό που δημοσιευόταν στη *Washington Post*. Οι αποκαλύψεις για τη σχέση των συλληφθέντων με το στενό κύκλο του προέδρου άρχισαν να απασχολούν ολοένα και περισσότερο την κοινή γνώμη, αλλά κανείς δεν φανταζόταν την τροπή που θα έπαιρναν τα πράγματα.

Μάρθα Μίτσελ:

«The Mouth of the South»

Εντούτοις, η αμερικανική κοινωνία παραλίγο να μάθει πολύ νωρίτερα όλη την αλήθεια, από τη σύζυγο του πρώην γενικού εισαγγελέα, Μάρθα Μίτσελ. Η Μάρθα, γνωστή ως «The Mouth of the South» («Το στόμα του Νότου») για τις αποκαλύψεις απόρρητων πληροφοριών που έκανε τα βράδια τηλεφωνώντας σε δημοσιογράφους αφού είχε πει πει μερικά ουίσκι, αναγνώρισε στο πρόσωπο ενός εκ των συλληφθέντων «Υδραυλικών» έναν πρώην σωματοφύλακά της. Μάλιστα, δεν ήταν απλός σωματοφύλακας, αλλά ένας πράκτορας της CIA, ο Τζέιμς Μακ Κορντ, στον οποίο ο Τζον

Ο έμπιστος σύμβουλος του Προέδρου, Τζον Ντιν, στοχοποιήθηκε από τον ίδιο το Νίξον ως ο ενορχηστρωτής μιας συνομιλίας παραπλάνησής του, για την οποία ο “Tricky Dick” (όπως ήταν το παρατσούκλι του Νίξον στους κυβερνητικούς κύκλους εξαιτίας των «βρώμικων» παιχνιδιών του) απαίτησε την παραίτηση των Ντιν, Χάλντεμαν και Έρλιχμαν. ΔΕΞΙΑ: Όπως αποδείχτηκε από μία εκ των ηχογραφημένων συνομιλιών στο Λευκό Οίκο μεταξύ του Νίξον και του αποπεμφθέντα Τζον Ντιν, ο πρώην πράκτορας της CIA, “Υδραυλικός” Χάουαρντ Χαντ, εκβίαζε τον Πρόεδρο να του δώσει ένα σημαντικό χρηματικό ποσό ώστε να μην προχωρήσει σε αποκαλύψεις.

Μίτσελ είχε αναθέσει να αποτρέπει οποιαδήποτε διαρροή πληροφοριών από τη σύζυγό του στον Τύπο. Όταν μπήκε στους «Υδραυλικούς», ο Μακ Κορντ άφησε το διόλου εύκολο καθήκον της «φύλαξης» της κυρίας Μίτσελ σε έναν πρώην πράκτορα του FBI, τον Στίβεν Κινγκ.

Εκείνο το Σαββατοκύριακο του Ιούνη του 1972 που έγιναν οι πρώτες συλλήψεις στην έδρα των Δημοκρατικών, το ζεύγος Μίτσελ απολάμβανε τη συντροφιά επιφανών προσωπικοτήτων, όπως η σύζυγος του Ρίτσαρντ Νίξον, Πατ, ο Ρόναλντ Ρίγκαν, τότε κυβερνήτης της Καλιφόρνιας, και ο ηθοποιός Τζον Γουέιν, συμμετέχοντας σε δεξιώσεις και συνεστιάσεις με σκοπό τη συλλογή χρημάτων για τις επικείμενες εκλογές.

Όταν όλοι οι ραδιοφωνικοί σταθμοί

και τα μεγαλύτερα τηλεοπτικά δίκτυα άρχισαν να ενημερώνουν για τη σύλληψη των πέντε και τη σχέση τους με τον προσωπάρχη του Λευκού Οίκου, ο πρώην γενικός εισαγγελέας Τζον Μίτσελ συνειδητοποίησε την κρισιμότητα των στιγμών. Αν η σύζυγός του αναγνώριζε στο πρόσωπο του ενός επό τους πέντε συλληφθέντες τον πρώην φύλακά της, Τζέιμς Μακ Κορντ, θα συμπέραινε την εμπλοκή και του ίδιου στην υπόθεση και θα κατέληγε στο συμπέρασμα της ενοχής του Νίξον.

Τέτοια βόμβα ήταν πολύ επικίνδυνο να αφηθεί στα χέρια της λαλίστατης Μάρθας. Προκειμένου λοιπόν να μη μάθει τίποτα σχετικό η κυρία Μίτσελ, και κατόπιν επιμονής του συζύγου της, παρέμεινε για μία εβδομάδα ακόμη σε μοτέλ του θερινού θέρετρου Νιούπορτ,

παρότι εκείνος γύρισε εσπευσμένα στην Ουάσινγκτον για αλληπάλληλες συσκέψεις της ομάδας CREEP, με μόνο σκοπό την καλύτερη δυνατή συγκάλυψη.

Μολαταύτα η Μάρθα Μίτσελ παρακολούθησε τυχαία το δελτίο ειδήσεων και, όπως είχε προβλέψει σωστά ο σύζυγός της, τηλεφώνησε στη φίλη της Έλεν Τόμας, δημοσιογράφο της *United Press International*, στην οποία άρχισε να μιλάει για την υπόθεση, όταν ο νέος σωματοφύλακός της, Στίβεν Κινγκ, ανέλαβε δράση. Της τράβηξε με δύναμη το ακουστικό από τα χέρια ξηλώνοντας όλη τη συσκευή από την πρίζα, την έδεσε στο κρεβάτι, και μαζί με έναν έμπιστο γιατρό τη νάρκωσαν κάνοντάς της ένεση. Τις επόμενες μέρες, και υπό την απειλή όπλου, η Μάρθα «πειστήκε» να μη μιλήσει.

Τα ίχνη του χρήματος

Ο Νίξον και η CREEP είχαν κάθε λόγο να πιστεύουν πως είχαν γλιτώσει τα χειρότερα. Στις εκλογές του 1972 ο «Tricky Dick» θριάμβευσε του αντιπάλου του και ξεκίνησε τη δεύτερη προεδρική θητεία του με ούριο άνεμο στα πανιά του, πραγματοποιώντας σημαντικά ταξίδια στη Σοβιετική Ένωση και στην Κίνα. Οι ρεπόρτερ όμως της *Washington Post* και ο Μαρκ Φελτ δεν είχαν σκοπό να τον αφήσουν σε ησυχία.

Νέα στοιχεία σε σχέση με τα χρήματα που είχαν βρεθεί στους συλληφθέντες άρχισαν να κατακλύζουν το σοκαρισμένο κοινό σαν χιονοστιβάδα. Μέσω της διασταύρωσης των σειριακών αριθμών αποκαλύφθηκε ότι προέρχονταν από τις χορηγίες στο προεκλογικό ταμείο της CREEP. Στη συνέχεια ήρθε στο φως ο τρόπος χρηματοδότησης.

Με αλληπάλληλα δημοσιεύματα της *Washington Post* άρχισε να αναδεικνύεται ο επιτελικός ρόλος του Τζον Μίτσελ.

Σύμφωνα με την ομολογία των συλληφθέντων «Υδραυλικών» ο Μίτσελ όχι μόνο είχε ενημερωθεί για τη δράση τους, αλλά τη είχε εγκρίνει και χρηματοδοτήσει! Ένας από τους συλληφθέντες, ο Μπέρναντ Μπάρκερ, γνωστός με το προσωνύμιο Μάτσο στους κύκλους των εξόριστων Κουβανών, είχε λάβει 25.000 δολάρια σε μετρητά και κάποια ακόμη σε επιταγές, προερχόμενες από εταιρίες και πρόσωπα που, όπως αποδείχτηκε, δεν είχε ποτέ γνωρίσει.

Το ίδιο συνέβαινε και με τους υπόλοιπους συλληφθέντες, στους τραπεζικούς λογαριασμούς των οποίων είχαν μπει εμβάσματα ακόμη και άνω των 100.000 δολαρίων από μυστηριώδεις πηγές. Από τα 200 άρθρα που δημοσιεύθηκαν στην *Post* για το σκάνδαλο μέχρι το τέλος του 1972, τα περισσότερα ήταν αφιερωμένα στον ρόλο του Τζον Μίτσελ και αποδείκνυαν ότι το δεξί χέρι του Νίξον διαχειριζόταν ένα μυστικό ταμείο των Ρεπουμπλικάνων.

Οι «κακοί» συνεργάτες του «καλού» προέδρου

Υπό τον καταιγισμό των αποκαλύψεων που κατευθύνονταν προς τον ίδιο, ο «Tricky Dick» αποφάσισε να τα παίξει όλα για όλα, δικαιολογώντας το προσωνύμιό του. Φρόντισε να διαρρεύσουν πληροφορίες για δήθεν παραπλάνησή του από ανθρώπους του στενού του περιβάλλοντος, στοχοποιώντας τους Χάλντεμαν, Έρλιχμαν και Τζον Ντιν, και απαίτησε δημόσια την παραίτησή τους ώστε να πείσει τους Αμερικανούς πως παρέμενε άτεγκτος και αμετάπειστος σε ζητήματα ηθικής.

Ταυτόχρονα απέλυσε από τη θέση του γενικού εισαγγελέα τον Ρίτσαρντ Κλάιντς και τον αντικατέστησε με τον Έλιοτ Ρίτσαρντσον, στον οποίο ανέθεσε το καθήκον να τοποθετήσει ειδικό εισαγγε-

λέα για το Γουότεργκεϊτ. Τη θέση ανέλαβε ο διακεκριμένος νομικός και καθηγητής του Χάρβαρντ Αρτσιμπαλντ Κοξ.

Όμως τα στοιχεία έρχονταν πλέον στο φως καθημερινά και ήταν συντριπτικά. Κάτω από την αφόρητη πίεση της κοινής γνώμης, συστάθηκε η Ειδική Επιτροπή της Γερουσίας, με σκοπό να διερευνήσει την υπόθεση. Πρόεδρος της ορίστηκε ο Σαμ Έρβιν και οι εργασίες της πραγματοποιούνταν καθημερινά σε ζωντανή τηλεοπτική κάλυψη από τα μεγάλα τηλεοπτικά δίκτυα. Η τηλεθέαση των συνεδριάσεων της Επιτροπής της Γερουσίας άγγιξε το 85%!

Η δημοτικότητα του Νίξον άρχισε να καταρкулιά. Οι πρώην σύμβουλοι και μέλη της CREEP που στοχοποίησε προκειμένου να γλιτώσει ο ίδιος δεν φάνηκαν διατεθειμένοι να παίξουν τον ρόλο του εξιλαστήριου θύματος. Σε κάποιους προσφέρθηκαν ανταλλάγματα, όπως ασυλία ή μειωμένες ποινές, και τότε οι αποκαλύψεις έγιναν πιο συγκεκριμένες, σφίγγοντας τον κλοιό γύρω από τον ρεπουμπλικανό πρόεδρο.

Ηχογραφήσεις συνομιλιών και στον Λευκό Οίκο – Η «Σφαγή του Σαββατόβραδου»

Ο πρώην σύμβουλος του Νίξον, Τζον Ντιν, παραδέχτηκε την ενοχή του. Στη συνεδρίαση της Ειδικής Επιτροπής της Γερουσίας της 16ης Ιουλίου, ο αναπληρωτής προσωπάρχης του Λευκού Οίκου, Αλεξάντερ Μπάτερφιλντ, ρωτήθηκε αν αλήθειαν οι πληροφορίες πως υπήρχε εγκατεστημένο σύστημα παρακολούθησης και ηχογραφήσεων όλων των συνομιλιών που διεξάγονταν στον Λευκό Οίκο. Απάντησε ναι, και άνοιξε τους ασκούς του Αιόλου.

Ο πρόσφατα διορισμένος ειδικός εισαγγελέας, Αρτσιμπαλντ Κοξ, και η Γερουσία ζήτησαν αμέσως να πάρουν στα

χέρια τους τις μαγνητοταινίες από τις ηχογραφήσεις στο κυβερνητικό μέγαρο. Η αντίδραση του Νίξον ήταν άμεση: Το Σάββατο, 20 Οκτωβρίου πραγματοποιήθηκε η λεγόμενη «Σφαγή του Σαββατόβραδου», όταν ο πρόεδρος Νίξον διέταξε τον επίσης πρόσφατα διορισμένο γενικό εισαγγελέα Ρίτσαρντσον να απολύσει τον Κοξ. Αυτός αρνήθηκε και, στην προσπάθειά του να απαλλαγεί από την ευθύνη, παραιτήθηκε.

Ο «Tricky Dick» έψαχνε εναγωνίως να βρει τον κατάλληλο άνθρωπο για να απολύσει τον ειδικό εισαγγελέα, προσκρούοντας στην άρνηση και στην παραίτηση και του αναπληρωτή γενικού εισαγγελέα, Γουίλιαμ Ρακελσχάους. Τελικά τον βρήκε στο πρόσωπο του γενικού δικηγόρου των ΗΠΑ, Ρόμπερτ Μπορκ, ο οποίος θεώρησε τη δικαιοδοσία του νόμιμη και απάλλαξε τον Κοξ από τα καθήκοντά του, αντικαθιστώντας τον με τον Λίον Τζαβόρσκι.

«Δεν είμαι απατεώνας!»

Ήταν προφανές ότι οι προεδρικές ενέργειες στερούνταν ειλικρινούς διάθεσης εξιχνίασης της αλήθειας, αλλά πλέον άρχισαν να στερούνται και νομιμότητας. Η κοινή γνώμη, που μέχρι τότε θεωρούσε αδιανόητη την εμπλοκή του ίδιου του προέδρου, πιστεύοντας το αφήγημα του Λευκού Οίκου περί αυθαιρεσίας των στενών συνεργατών του, άρχισε να συνειδητοποιεί την εξαπάτηση που είχε υποστεί.

Οι ενέργειες του Ρίτσαρντ Νίξον δεν θα είχαν καμία λογική αν δεν είχε κάτι να κρύψει: την ενοχή του. Διαισθανόμενος τη μεταστροφή του κοινού αισθήματος, ο πρόεδρος προχώρησε σε τηλεοπτικό διάγγελμα μπροστά σε 400 αρχισυντάκτες του Associated Press, δηλώνοντας με το πειστικότερο ύφος του μπροστά στις κάμερες: «Δεν είμαι απατεώνας!»

Ο Μπομπ Χάλντεμαν, προσωπάρχης του Νίξον, έξω από το ομοσπονδιακό δικαστήριο της Ουάσινγκτον στις 9 Μαρτίου 1974, (πηγή: *Associated Press*).

Την 1η Μαρτίου 1974 άρχισε η δίκη των λεγόμενων Εφτά του Γουότεργκεϊτ. Οι Μπομπ Χάλντεμαν, Τζον Έρλιχμαν, ο ειδικός προεδρικός σύμβουλος Τσαρλς Κόλσον, ο βοηθός του Χάλντεμαν, Γκόρντον Στράχαν, ο υπάλληλος του Λευκού Οίκου Ρόμπερτ Μάρντιαν, το μέλος της CREEP Κένεθ Πάρκινσον και ο πρώην γενικός εισαγγελέας και διευθυντής της CREEP, Τζον Μίτσελ, δικάστηκαν με την κατηγορία της συνωμοσίας για συγκάλυψη του σκανδάλου Γουότεργκεϊτ. Την ίδια στιγμή βρισκόταν σε εξέλιξη διαπραγμάτευση μεταξύ Λευκού Οίκου και Επιτροπής της Γερουσίας για δημοσιοποίηση των μαγνητοταινιών από τις ηχογραφημένες συνομιλίες εντός του προεδρικού μεγάρου. Ο γραμματέας του Γραφείου Τύπου του Νίξον, Ρον Ζίγκλερ, επέμενε να διαγραφούν κάποια «ακατάλληλα» σημεία.

Δημοσιοποίηση ηχογραφήσεων

Εντέλει υπήρξε συμφωνία και οι ηχογραφήσεις δημοσιοποιήθηκαν σε έντυπη μορφή στις 29 Απριλίου του 1974. Η

πρώτη ανταπόκριση εκ μέρους των Αμερικανών ήταν θετική, έδειχναν να επικροτούν τη στάση του προέδρου Νίξον. Όταν όμως άρχισαν να διαβάζουν λεπτομερώς τι είχαν καταγράψει οι κοριοί εντός του Λευκού Οίκου, άρχισαν να φρίττουν.

Οι αποκαλύψεις ανέδιδαν μια άνευ προηγουμένου δυσωδία στο κέντρο λήψης των αποφάσεων των ΗΠΑ. Αποδείχτηκε ότι ο «Tricky Dick» έλεγε ψέματα ακόμη και στο διάγγελμά του προς τον αμερικανικό λαό, όπου υποστήριζε πως είχε μάθει για το σκάνδαλο στις 21 Μαρτίου του 1973, ενώ σε ηχογραφημένη συνομιλία του με τον αποεμφθέντα Τζον Ντιν την ίδια μέρα έδινε την έγκρισή του για την πληρωμή χρηματικού ποσού στον συλληφθέντα στο ξενοδοχείο απέναντι από το κτίριο του Γουότεργκεϊτ πράκτορα της CIA, «Υδραυλικό» Χάουαρντ Χαντ, που εκβίαζε τον Λευκό Οίκο!

Εφημερίδες που μέχρι τότε υποστήριζαν φανατικά τον πρόεδρο, όπως η *Chicago Tribune* και η *Providence Journal*, άλλαξαν ρότα και άρχισαν να δημοσιεύ-

Ένα από τα γραφεία της Επιτροπής του Δημοκρατικού Κόμματος στο κτίριο Γουότεργκεϊτ, (πηγή: *Associated Press*).

ουν λίβελους εναντίον του. Το κλίμα επιβάρυνε ακόμη περισσότερο η ανακάλυψη ότι από τις ηχογραφήσεις που είχαν βγει στο φως έλειπε ένα ηχητικό κομμάτι διάρκειας 19 λεπτών. Την ευθύνη ανέλαβε η γραμματέας του προέδρου, Ρόουζ Μέρι Γουντς, ισχυριζόμενη πως είχε πατήσει το κουμπί της διαγραφής κατά λάθος.

«Smoking Gun»: η κρυμμένη συνομιλία

Στο στρατόπεδο των Ρεπουμπλικανών κυριαρχούσε πλέον εξεγερσιακή διάθεση. Οι επικεφαλές του κόμματος σε Κογκρέσο και Γερουσία δήλωσαν αηδιασμένοι από την κατάσταση, δείχνοντας στον Νίξον τον δρόμο προς την έξοδο. Το Ανώτατο Δικαστήριο αποφάνθηκε ομόφωνα ότι το προεδρικό προνόμιο που επικαλούνταν ο Νίξον για να μην

παραδώσει αυτούσιες τις μαγνητοταινίες των ηχογραφήσεων δεν ίσχυε στην περίπτωση του.

Έχοντας στερέψει από εναλλακτικές, ο «Tricky Dick» έδωσε στη δημοσιότητα την τελευταία μαγνητοταινία των ηχογραφήσεων εντός του Λευκού Οίκου, η οποία ονομάστηκε «Smoking Gun» («Καπνισμένη Κάννη»), από τον ρεπουμπλικάνο βουλευτή Μπάρμπερ Κόναμπλ.

Σε αυτή την ηχογράφιση ακουγόταν η συνομιλία του Νίξον με τον Χάλντεμαν, τον πρώην προσωπάρχη του Λευκού Οίκου –τον οποίο ο πρόεδρος είχε κατηγορήσει για δήθεν αυθαίρετες ενέργειες που εκείνος δεν γνώριζε–, στην οποία αναζητούσαν τρόπους για τη συγκαλυψη του Γουότεργκεϊτ. Η συνομιλία είχε καταγραφεί στις 23 Ιουνίου του 1972, δηλαδή μόλις 6 μέρες μετά τη διάρρηξη στα γραφεία της Εθνικής Επιτροπής των Δημοκρατικών. Η επίσημη γραμμή άμυνας του προέδρου για ενημέρωσή του σε σχέση με τις υποκλοπές στις 21 Μαρτίου του 1973 καταρρίφθηκε πανηγυρικά.

Η παραίτηση Νίξον και η αποκάλυψη για το «βαθύ λαρύγγι»

Οι εξελίξεις ήταν ραγδαίες, αφού το διακύβευμα δεν ήταν πλέον μόνο η παραμονή του Νίξον στην εξουσία, αλλά και η ποινική του δίωξη. Το βράδυ της 8ης Αυγούστου του 1974, με δραματικό τόνο στο τελευταίο διάγγελμα του ως πρόεδρος, ο «Tricky Dick» ανέλαβε την ευθύνη των δραματικών γεγονότων και, παρότι δήλωσε αθώος, ανακοίνωσε την παραίτησή του. Ο πρώην αντιπρόεδρος και νέος πρόεδρος (είχε στο μεταξύ αντικαταστήσει τον Σπίρο Άγκνιου, που είχε κατηγορηθεί για δωροδοκίες, εκβιασμούς και φορολογικές απάτες), Τζέραλντ Φορντ, ανήγγειλε τη μη δίωξη του Νίξον για λόγους δημοσίου συμφέροντος.

Δεν ίσχυσε όμως το ίδιο για τους υπόλοιπους εμπλεκόμενους, αφού σε σύνολο 69 κατηγορουμένων, οι 49 καταδικάστηκαν και μπήκαν στη φυλακή. Ο Νίξον δεν παραδέχτηκε ποτέ την ενοχή του μέχρι τον θάνατό του, το 1994. Την ίδια στάση άρνησης είχε κρατήσει και ο πιστός φίλος του, πρώην γενικός εισαγγελέας Τζον Μίτσελ, που πέθανε από ανακοπή καρδιάς το 1988. Ο Στίβεν Κινγκ, φύλακας της Μάρθα Μίτσελ, διορίστηκε πρέσβης των ΗΠΑ στην Πράγα.

Ο Μαρκ Φελτ αποκαλύφθηκε ως το «βαθύ λαρύγγι» το 2005, λίγο πριν από τον θάνατό και ενώ ήδη υπέφερε από άνοια, με δημοσίευμα στο περιοδικό *Vanity Fair*. Ο Γούντγουορντ επιβεβαίωσε την ορθότητα του δημοσιεύματος με άρθρο του στην *Washington Post*, ρίχνοντας και επίσημα τίτλους τέλους σε ένα από τα μεγαλύτερα πολιτικά μυστήρια.

Το σκάνδαλο Γουότεργκεϊτ συντάραξε όχι μόνο την αμερικανική κοινή γνώμη, αλλά και την παγκόσμια. Η εξαπάτηση ενός ολόκληρου έθνους από έναν πρόεδρο που πρακτικά δεν είχε λόγο για κάτι τέτοιο, αφού απολάμβανε τη δημοτικότητα και τη σιγουριά της επανεκλογής, έθεσαν ζητήματα προς προβληματισμό σε σχέση με την αλαζονεία της εξουσίας, την αξιοπιστία των κυβερνώντων αλλά και την παντοδυναμία του Τύπου, που μπορούσε να κυριαρχήσει στις πολιτικές εξελίξεις αποκαλύπτοντας ή αποκρύπτοντας ειδήσεις.

Τέχνη και Γουότεργκεϊτ

Εμπνευσμένοι από το δραματικό πολιτικό θρίλερ πολλοί καλλιτέχνες ένιωσαν την ανάγκη να εκφράσουν τη φόρτιση της εποχής. Απειρα βιβλία και τραγούδια γράφτηκαν, ταινίες και ντοκιμαντέρ πλημμύρισαν τις οθόνες. Εδώ θα παρουσιαστούν μόνο ελάχιστα από αυτά:

Η ταινία *Όλοι οι άνθρωποι του προέ-*

Ο Ρίτσαρντ Νίξον χαιρετάει τους συνεργάτες του, λίγο πριν αναχωρήσει με το Marine One από τον Λευκό Οίκο, την ημέρα της επίσημης παραίτησής του από το προεδρικό αξίωμα, (πηγή: *Associated Press*).

δρου του Άλαν Πακούλα, με πρωταγωνιστές τους Ντάστιν Χόφμαν και Ρόμπερτ Ρέντφορντ που υποδύθηκαν τους ρεπόρτερ Μπομπ Γούντγουορντ και Καρλ Μπερνστάιν, αναμφίβολα αποτέλεσε πιστή αναπαράσταση των πραγματικών γεγονότων. Η προσπάθεια του σκηνοθέτη να βρει ηθοποιούς που να μοιάζουν στους πραγματικούς πρωταγωνιστές ήταν επιτυχημένη. Άλλωστε οι εικασίες για το ποιος ήταν στ' αλήθεια το «βαθύ λαρύγγι» ξεκίνησαν λόγω της εξαιρετικής ομοιότητας του ηθοποιού Χαλ Χόλμπρουκ με αυτόν που υποδύοταν – τον Μαρκ Φελτ.

Μεγάλη επιτυχία σημείωσαν οι ταινίες *Secret Honor* (1984) του Ρόμπερτ Άλτμαν και *The Final Days* (1989) του Ρίτσαρντ Πιρς. Η δεύτερη μάλιστα, βασι-

Ο Νίξον, μαζί με τα μέλη της οικογένειάς του, στην τελευταία του ομιλία στον Λευκό Οίκο, ενώ αποχαιρετά στην Ανατολική Πτέρυγα τους εργαζόμενους του Λευκού Οίκου στις 9 Αυγούστου 1974, (πηγή: *Associated Press*).

σμένη στο ομώνυμο μυθιστόρημα των Γούντγουορντ και Μπερνστάιν, ήταν υποψήφια για Βραβείο Έμμι. Καθηλωτική ήταν επίσης η ερμηνεία του Άντονι Χόπκινς στο πολιτικό δράμα *Νίξον* του Όλιβερ Στόουν (1995). Ακόμη και στο *Forrest Gump* Φόρεστ περνά ένα βράδυ στο Γουότεργκεϊτ βλέποντας φώτα διάρρηξης και ειδοποιεί τηλεφωνικά την Ασφάλεια, ενώ ο πρόεδρος Νίξον παραιτείται στην επόμενη σκηνή.

Το Γουότεργκεϊτ δεν θα μπορούσε παρά έχει αφήτηση και στη μουσική, αφού τα δραματικά γεγονότα συνέπεσαν με τη μουσική έκρηξη της δεκαετίας του 1970. Ενδεικτικά, υπάρχουν αναφορές στο «Sweet Home Alabama» των Λίναρντ Σκίναρντ, στο «Mr. President» του Ράντι Νιούμαν και στο «Son of Orange County» του Φρανκ Ζάπα.

Ένα από τα δημοφιλέστερα τραγούδια

που οι δημιουργοί τους τα εμπνεύστηκαν από τα χρόνια του σκανδάλου του Γουότεργκεϊτ και της εξαπάτησης ενός ολόκληρου έθνους από τον Νίξον είναι το «Young Americans» του Ντέιβιντ Μπούουι, όπου ο καλλιτέχνης αναρωτιέται αν ο κόσμος θα ξεχάσει εύκολα όσα συνέβησαν: «Do you remember your President Nixon? / Do you remember the bills you have to pay? / Or even yesterday?»

ΠΗΓΕΣ

Geoff Shepard, *The Real Watergate Scandal – Collusion, Conspiracy, and the Plot That Brought Nixon Down*, Regnery History, 2019.

Bob Woodward-Carl Bernstein, *All the President's men*, Simon & Schuster, 1974.

Jill Wine-Banks, *The Watergate girl, my fight for truth and justice against a criminal president*, Henry Holt & Co., 2020.

Ο Πώργος Κασαμπαλάκος είναι δημοσιογράφος, ιστορικός ερευνητής.

Η ΔΟΛΟΦΟΝΙΑ ΤΟΥ ΡΟΜΠΕΡΤΟ ΚΑΛΒΙ

Βατικανό, μαφία ή μασονική στοά;

ΤΟΥ ΛΕΣ ΧΙΟΥΪΤ

Το Λονδίνο είναι μια τυπική μητροπολιτική πόλη, όπως πολλές άλλες στον κόσμο. Όπως και σε πολλές άλλες, η γοητεία αυτού που λέμε «λαμπερά φώτα, μεγάλη πόλη» μπορεί να παγιδεύσει τους απρόσεκτους ή τους αφελείς στο πιο σκοτεινό και απειλητικό «υπογάστριό» της. Αυτό συνήθως ισχύει για τους νεαρούς ενήλικες, που μπορεί να τους προσελκύσει η πιθανότητα μιας καλύτερης ζωής,

Ο Ιταλός τραπεζίτης Ρομπέρτο Κάλβι (1920-1982), πρόεδρος της Banco Ambrosiano, επονομαζόμενος από τον Τύπο Ο τραπεζίτης του Θεού λόγω της στενής σχέσης του με την Αγία Έδρα. ΔΕΞΙΑ: Το κτίριο της Banco Ambrosiano στο Μιλάνο.

μόνο και μόνο για να ανακαλύψουν ότι τους περιμένει το τέλος της ζωής τους. Υπό κανονικές συνθήκες ο Ρομπέρτο Κάλβι, ο εξηνταδυάχρονος πρόεδρος μιας ιταλικής τράπεζας, δεν θα κινδύνευε από κάτι τέτοιο. Το 1981 ωστόσο ο ισχυρός τραπεζίτης βρέθηκε μπλεγμένος σε ένα οικονομικό σκάνδαλο που οδήγησε σε έναν από τους πιο αμφιλεγόμενους φόνους-άλυτα μυστήρια του Λονδίνου.

Η παράνομη εξαγωγή εκατομμυρίων της Banco Ambrosiano

Το 1978 η κεντρική τράπεζα της Ιταλίας (Boi) δημοσίευσε μία αναφορά σχετικά με τις δραστηριότητες της δεύτερης

μεγαλύτερης ιδιωτικής τράπεζας της χώρας, της Banco Ambrosiano, από την οποία είχαν μεταφερθεί παράνομα εκτός Ιταλίας δισεκατομμύρια λίρες (περίπου 27 εκατ. δολάρια). Αυτό οδήγησε σε επίσημη αστυνομική έρευνα, που κατέ-

Ο Ρομπέρτο Κάλβι με τον πάπα Παύλο ΣΤ΄.

ληξε στη δίκη και στην καταδίκη του προέδρου της Banco Ambrosiano, Ρομπέρτο Κάλβι (που είχε το παρωνύμιο ο τραπεζίτης του Θεού), το 1981.

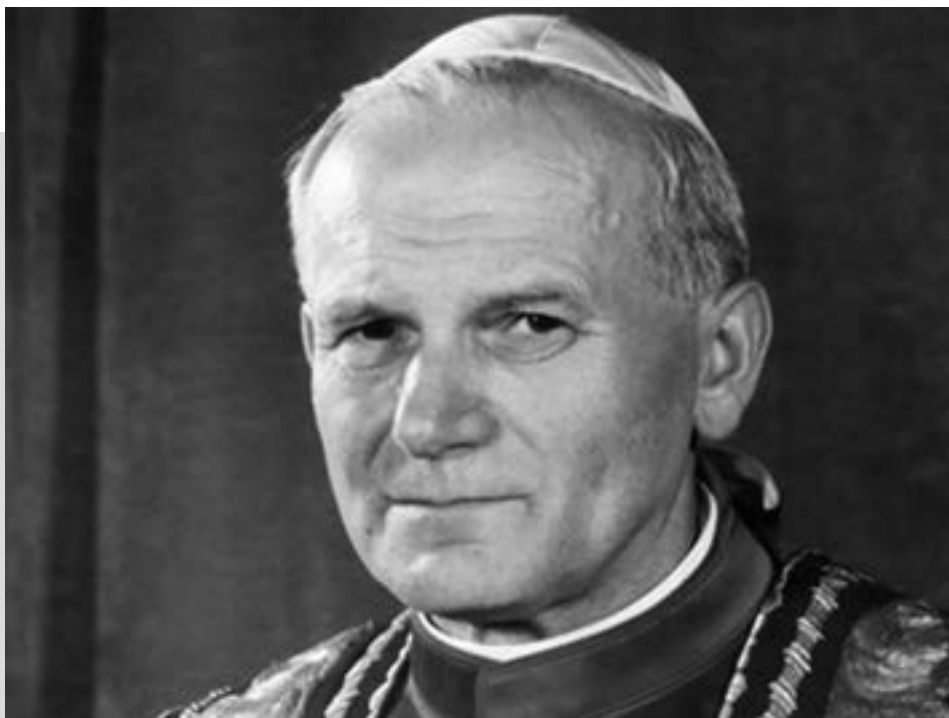
Τελικά του επιβλήθηκε ποινή τεσσάρων ετών με αναστολή και πρόστιμο σχεδόν 20 εκατ. δολαρίων για τον ρόλο του στη μεταφορά ενός ποσού που αντιστοιχούσε σε 27 εκατ. δολάρια εκτός της Ιταλίας. Παρά την καταδίκη του, ο Κάλβι κατάφερε να διατηρήσει τη θέση του στην τράπεζα και τελικά αφέθηκε ελεύθερος με εγγύηση εν αναμονή της έφεσης. Σύμφωνα με τις φήμες, στο σύντομο διάστημα που παρέμεινε στη φυλακή αποπειράθηκε τουλάχιστον μία φορά να αυτοκτονήσει. Τα μέλη της οικογένειάς του πίστευαν ότι δεν είχε κάνει εκουσίως τα πράγματα για τα οποία κατηγορούνταν. Αντίθετα, πίστευαν ότι κάποιος τον

είχε χειραγωγήσει, ενώ άλλοι επέμεναν ότι ήταν εντελώς αθώος.

Η εμπλοκή της Αγίας Έδρας

Τον επόμενο χρόνο η Banco Ambrosiano κατέρρευσε, αλλά δύο εβδομάδες πριν από αυτό ο Κάλβι έγραψε στον πάπα Ιωάννη Παύλο Β΄ ένα γράμμα με το οποίο τον προειδοποιούσε ότι η κατάρρευση της τράπεζας θα προκαλούσε οικονομική καταστροφή τεραστίων διαστάσεων, που θα είχε σοβαρές επιπτώσεις για την Εκκλησία. Χωρίς να το δηλώνει ρητά, το γράμμα υπαινισσόταν έντονα ότι οι αξιωματούχοι τόσο μέσα στην Ambrosiano όσο και στο Βατικανό γνώριζαν τι πραγματικά συνέβαινε.

Η Ambrosiano κατέρρευσε τελικά, έπειτα από ανακάλυψη χρεών που έφταναν μέχρι το 1,5 δισ. δολάρια. Πολλά από

Ο πάπας Ιωάννης Παύλος Β΄. Τον Ιούνιο του 1982, λίγες ημέρες αφότου τον ενημέρωσε για την κατάρρευση της Banco Ambrosiano, ο Ρομπέρτο Κάλβι δραπέτευσε στο Λονδίνο.

αυτά τα χρήματα είχαν αφαιρεθεί μέσω της Τράπεζας του Βατικανού, που ήταν ο μεγαλύτερος μέτοχος της Ambrosiano, ενώ συμπεριλάμβαναν επίσης χρέη προς τη μαφία. Το 1984 η Τράπεζα του Βατικανού συμφώνησε να ξεπληρώσει 120 από τους δανειστές της πτωχευμένης Ambrosiano με 225 εκατ. δολάρια, αλλά επισήμως, λόγω της έλλειψης στοιχείων, έλαβε ασυλία.

Ο Κάλβι δραπετεύει στο Λονδίνο

Στις 10 Ιουνίου 1982, πέντε μέρες μετά το γράμμα του στον πάπα, ο Κάλβι εξαφανίστηκε από το διαμέρισμά του στη Ρώμη. Χρησιμοποιώντας πλαστό διαβατήριο κατάφερε να πάει αεροπορικώς στο Λονδίνο, με μία μόνο στάση στη Ζυρίχη. Μία εβδομάδα μετά, όταν έγινε αισθητή η απουσία του, οι υπεύθυνοι της Τράπεζας της Ιταλίας τον απέλυσαν. Η

προσωπική γραμματέας του Κάλβι, η πενήνταπεντάχρονη Γκρατσιέλα Κοροσέ, έγραψε ένα σημείωμα στο οποίο καταδίκασε τη ζημιά που είχε κάνει ο Κάλβι στην τράπεζα και στην πλειονότητα του προσωπικού που δούλευε εκεί και σκοτώθηκε πηδώντας από το παράθυρο του πέμπτου ορόφου της τράπεζας. Η αστυνομία απέδωσε τον θάνατό της σε αυτοκτονία.

Ο μυστηριώδης θάνατος του Ρομπέρτο Κάλβι

Το επόμενο βράδυ ο Κάλβι έφυγε από το διαμέρισμά του στη συνοικία του Τσέλσι στο Λονδίνο για να γευματίσει. Όταν τελείωσε το δείπνο του, αποφάσισε να κάνει μια βόλτα στη βόρεια όχθη του Τάμεση. Το τι ακολούθησε είναι αντικείμενο διαφωνίας για περισσότερες από τρεις δεκαετίες. Ο Ρομπέρτο Κάλβι βρέ-

Ο Ρομπέρτο Κάλβι ως πρόεδρος της Banco Ambrosiano κατά τη διάρκεια της δίκης του με την κατηγορία της παράνομης εξαγωγής κεφαλαίων (Μιλάνο, Μάιος-Ιούνιος 1981). Κρίθηκε ένοχος και του επιβλήθηκε ποινή 4 ετών με αναστολή.

θηκε τις πρώτες πρωινές ώρες της 18ης Ιουνίου κρεμασμένος κάτω από τη γέφυρα Μπλακφρίαρ, κοντά στην οικονομική καρδιά του Λονδίνου. Επάνω του είχε περίπου 15.000 δολάρια μετρητά σε τρία διαφορετικά νομίσματα. Στα ρούχα του βρέθηκαν επίσης μερικά τούβλα.

Η είδηση της ανακάλυψης του πτώματός του προκάλεσε αναταραχή στην πόλη.

Δεν χρειάστηκε πολύς καιρός για να αναγνωρίσουν ότι επρόκειτο για τον Ρομπέρτο Κάλβι. Η έρευνα διήρκεσε λίγο περισσότερο από έναν μήνα πριν δοθεί οριστική απάντηση. Επισήμως η αιτία θανάτου ήταν η αυτοκτονία.

Το συμπέρασμα αυτό ήγειρε σχεδόν αμέσως αμφιβολίες. Οι κοντινοί συγγενείς του Κάλβι δεν δέχονταν ότι αυτοκτόνησε και προσέλαβαν ως δικηγόρο τους τον Τζορτζ Κάρμαν. Η επίσημη εκ-

δοχή αμφισβητήθηκε και άρχισε μια πιο ενδελεχής ιδιωτική έρευνα.

Η ιδιωτική έρευνα φέρνει νέες θεωρίες

Το 1991 η οικογένεια του Κάλβι προσέλαβε έναν ιδιωτικό ντετέκτιβ ονόματι Τζεφ Κατς, που με τη σειρά του έκανε διάφορα ιατροδικαστικά και εγκληματολογικά τεστ τόσο στον ίδιο τον Κάλβι, όσο και στα ρούχα που φορούσε όταν πέθανε. Οι ερευνητές του βρήκαν αρκετά τούβλα στις τσέπες του κοστουμιού και στα εσώρουκά του νεκρού. Οι εξετάσεις ωστόσο που έγιναν στα χέρια του έδειξαν ότι δεν υπήρχαν ίχνη από υπολείμματα τούβλων. Όλα έδειχναν ότι ήταν απίθανο να έχουν αγγίξει τα χέρια του Κάλβι τα τούβλα, το οποίο σήμαινε ότι κάποιος άλλος τα είχε βάλει στα ρούχα του. Στον λαιμό του επίσης υπήρ-

Ο ακροδεξιός ηγέτης της μασονικής στοάς Ρ2 Λίτσιο Τζέλι. ΔΕΞΙΑ: Ο επιχειρηματίας από τη Σαρδηνία Φλάβιο Καρμπόνι ήταν ένας από αυτούς που βοήθησαν τον Κάλβι όταν πήγε στο Λονδίνο με πλαστό διαβατήριο.

χαν τραύματα, αλλά δεν παρέπεμπαν σε θάνατο δι' απαγχονισμού. Επιπλέον, στα παπούτσια του δεν υπήρχαν ίχνη σκουριάς ή μογοιάς από το κιγκλίδωμα της γέφυρας.

Η έρευνα του Κατς στράφηκε στην πιθανότητα να έχουν σκηνοθετήσει κάποιιο τον θάνατο του πρώην τραπεζίτη ώστε να φαίνεται σαν αυτοκτονία. Οι αναφορές για τα ρεύματα στον Τάμεση έδειξαν ότι η στάθμη του νερού ήταν αρκετά υψηλή ώστε να μπορεί μια βάρκα να αγκυροβολήσει κάτω από τη γέφυρα ακριβώς τη στιγμή του θανάτου του Κάλβι. Κάποιος που βρισκόταν στη βάρκα θα μπορούσε πολύ εύκολα να φτάσει στο κιγκλίδωμα. Πλέον φαινόταν ότι κάποιος είχε κρεμάσει τον Κάλβι από τη γέφυρα κάποια στιγμή μετά τον θάνατό του.

Ήταν όντως αυτοκτονία;

Προς επίρρωση της θεωρίας περί ύπαρξης δόλου, η ομάδα του Κατς δεν μπορούσε να καταλάβει πώς ένας άνδρας εξήντα χρονών, και όχι με την καλύτερη κατάσταση υγείας, μπορούσε να έχει αυτοκτονήσει κατ' αυτό τον τρόπο. Θα έπρεπε να είχε οδηγήσει τον εαυτό του κάτω από μια πολυσύχναστη γέφυρα στο κέντρο του Λονδίνου, να είχε σκαρφλώσει στο κιγκλίδωμα και μετά να είχε επιλέξει ένα σημείο για να τυλίξει τη μία άκρη του σχοινού γύρω από αυτό και την άλλη γύρω από τον λαιμό του – όλα αυτά χωρίς να τον δει κανείς και κουβαλώντας αρκετά τούβλα κρυμμένα κάτω από τα ρούχα του. Ένας ερευνητής έφτασε μέχρι το σημείο να βάλει αντίστοιχα τούβλα κάτω από τα δικά του ρούχα και ανέφερε ότι είχε συγκαεί στους μηρούς. Το πτώμα του Κάλβι δεν έφερε κανένα τέτοιο σύγκαμα. Μια δεύτερη απόφαση της αστυνομίας περίπου έναν χρόνο μετά την πρώτη άφηγε ανοιχτά τα ενδεχόμενα για τα

αίτια του θανάτου. Ήταν καλύτερη από την εκδοχή της αυτοκτονίας, αλλά δεν επρόκειτο ακόμα για τίποτα οριστικό.

Η υπόθεση ξανανοίγει με νέα δεδομένα

Το 2002 μια άλλη εγκληματολογική αναφορά απέδειξε επισήμως ότι η αιτία θανάτου ήταν η δολοφονία. Η Μητροπολιτική Αστυνομία του Λονδίνου ξανάνοιξε την υπόθεση τον Σεπτέμβριο του 2003 ως έρευνα για φόνο. Καθώς αυτή η νέα έρευνα προχωρούσε ήρθαν στο φως και άλλα στοιχεία.

Πριν φύγει από την Ιταλία, ο Κάλβι φέρεται να συμπεριφερόταν σαν να φοβόταν για τη ζωή του. Ανάμεσα στους πελάτες της Banco Ambrosiano ήταν και η μαφία. Χρησιμοποιούσαν την τράπεζα του Κάλβι για το ξέπλυμα των χρημάτων τους, και ο Κάλβι ήταν κεντρική μορφή σε αυτό. Κάποιοι υπέθεσαν ότι είτε είχε μεταφέρει ο ίδιος μεγάλα χρηματικά ποσά είτε είχε επιτρέψει να συμβεί κάτι τέτοιο υπό τη δική του εποπτεία. Επίσης, ίσως γνώριζε εκ των έσω διάφορες ανήθικες δραστηριότητες ισχυρών Ιταλών πολιτικών ή ακόμη και του Βατικανού. Επιπλέον, απ' ό,τι φαίνεται, είχε πρόσβαση σε κάποια μυστικά που έπρεπε να παραμείνουν κρυμμένα. Ο πρόεδρος της τράπεζας είχε προφανώς ισχυρή θέση επιρροής και ίσως να ήταν ένας από τους πιο επικίνδυνους ανθρώπους στην Ιταλία. Αν όλες αυτές οι φήμες και οι συμπτώσεις αληθεύουν, τότε υπάρχει μεγάλη πιθανότητα να ήξερε περισσότερα απ' όσα θα έπρεπε.

Δεσμοί με τη μαφία

Κάποιοι ισχυρίζονται ότι ο Κάλβι καταχράστηκε 50 εκατ. δολάρια από τη μαφία. Όταν η τράπεζα κατέρρευσε, η οργάνωση έχασε τα χρήματά της. Μπορεί να θεώρησαν ένοχο τον Κάλβι και να αποφάσισαν

Η γέφυρα Μπλακφριάς του Λονδίνου, όπου ο Κάλβι βρέθηκε κρεμασμένος από έναν σιδερένιο κρίκο με τα πόδια στο νερό.

να τον τιμωρήσουν παραδειγματικά. Ίσως όταν έφυγε από την Ιταλία η μαφία να ακολούθησε κάθε του βήμα. Ο Κάλβι χρησιμοποίησε πλαστό διαβατήριο για να πάει στο Λονδίνο, αλλά το όνομα που χρησιμοποίησε, Τζαν Ρομπέρτο Καλβίνι, δεν απείχε πολύ από το πραγματικό του όνομα.

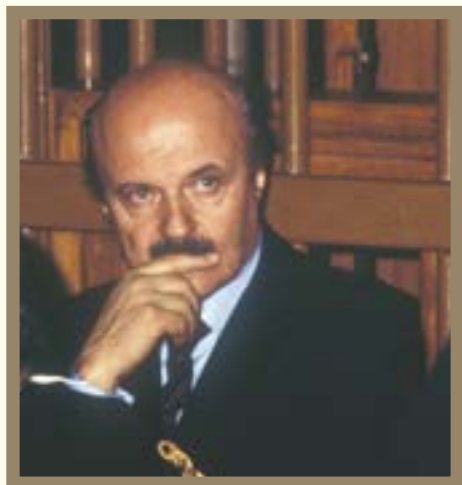
Επίσης, όταν έφτασε στο Λονδίνο, τον βοήθησε ένας Ιταλός έμπορος ναρκωτικών, ο Σέρτζιο Βακάρι, και ένας επιχειρηματίας από τη Σαρδηνία, ο Φλάβιο Καρμπόνι. Και οι δύο είχαν δεσμούς με τη μαφία. Εκείνη την εποχή ο Βακάρι ζούσε στο Κένσιγκτον και θεωρούσε τον εαυτό του κάτι σαν πλεϊμπόι. Ήταν ιδιοκτήτης μιας αντιπροσωπείας αντικών, την οποία διηύθυνε μαζί με τη σύντροφό του.

Κάποια στιγμή μέσα στο 1981, πριν ξεσπάσει το σκάνδαλο, ο Βακάρι είχε επιστρέψει στην πατρίδα του, την Ιταλία, όπου φημολογείται ότι συνάντησε ένα αφεντικό της μαφίας στη Σικελία. Αν ο Κάλβι ήταν θύμα δόλου, τότε ο Βακάρι

ήταν ένας καλός υποψήφιος ύποπτος. Τρεις μήνες μετά την ανακάλυψη του πτώματος του Κάλβι ο Βακάρι βρέθηκε νεκρός στο σπίτι του, με 15 μαχαιριές στο πρόσωπο και στον λαιμό. Αν και ο Βακάρι είχε επίσης τούβλα στις τσέπες του, η αστυνομία δεν συνέδεσε καθόλου τους δύο θανάτους. Οι αστυνομικοί βρήκαν επίσης στο διαμέρισμά του ένα έγγραφο με τα ονόματα των μελών της μυστικής εταιρίας Propaganda Due.

Δεσμοί με τη μυστική εταιρεία P2

Ο Κάλβι ήταν μέλος της παράνομης μασονικής στοάς P2. Τα μέλη της ομάδας αποκαλούν τους εαυτούς τους *frati neri*, που σημαίνει «μαύροι μοναχοί» (*black friars*). Ήταν λοιπόν σύμπτωση ότι οι δολοφόνοι επέλεξαν τη γέφυρα Μπλακφριάς για να κρεμάσουν τον Κάλβι; Μία άλλη παράξενη σύμπτωση ήταν τα τούβλα στις τσέπες των Κάλβι και Βακάρι – μια πιθανή συμβολική προειδοποίηση από τους Ελευθεροτέκτονες της P2.

Ο Ρομπέρτο Κάλβι υπήρξε συνομιλητής των οικονομικά, πολιτικά και πνευματικά ισχυρών της Ιταλίας.

Η Propaganda Due ήταν αρχικά μια μασονική στοά που άρχισε να λειτουργεί στο τέλος του Β΄ Παγκόσμιου πολέμου. Ωστόσο το 1976 οι ηγέτες της απέσυραν το τεκτονικό σύνταγμα και η Ρ2 άρχισε να εμπλέκεται σε πιο καταθόνιες υποθέσεις. Ένας από τους στόχους της ήταν να πετύχει τη δημιουργία μιας ακροδεξιάς κυβέρνησης. Έτσι, το δίκτυό της είχε βαθιές ρίζες σε πολλά από τα πιο ισχυρά αξιώματα στην Ιταλία. Συχνά περιγραφόμενη ως «κράτος εν κράτει», η μασονική αυτή στοά μετρούσε μεταξύ των μελών της πολιτικούς, δικαστές, δημοσιογράφους, στρατιωτικούς αξιωματούχους, επιχειρηματίες, και άλλους Ιταλούς των ανώτερων στρωμάτων. Μέσα στα χρόνια είχε γίνει μία άκρως μυστική οργάνωση, της οποίας ηγούνταν ο ακραίος φασίστας μεγάλος δάσκαλος Λίτσιο Τζέλι. Το 18ο άρθρο του συντάγματος της Ιταλίας απαγόρευε τέτοιου είδους μυστικές οργανώσεις.

Ο Λες Χιούιτ είναι συγγραφέας.

Μετάφραση: Μυρτώ Κατσίγερα.

Υπονοούμενα για φόνο

Κατά τη διάρκεια της έρευνας κάποιοι υψηλά ιστάμενοι μαφιόζοι κατέθεσαν για εμπλοκή της οργάνωσης. Πιο συγκεκριμένα, έδωσαν πληροφορίες σχετικά με το ποιος θα μπορούσε να έχει συμμετάσχει στη δολοφονία του Κάλβι.

Τέλος, τον Ιούλιο του 2003 οι εισαγγελείς επιβεβαίωσαν τη σύνδεση μεταξύ Βατικανού, μαφίας και στοάς Ρ2. Το Βατικανό κατείχε το μεγαλύτερο μερίδιο στην Banco Ambrosiano. Η μαφία ήταν ένας από τους βασικούς πελάτες της τράπεζας, αν και είχε «ειδικές ανάγκες». Η Ρ2 ήταν επίσης ένας ισχυρός πελάτης. Ο Κάλβι όχι μόνο διαχειριζόταν τεράστια ποσά των χρημάτων της μαφίας και της Ρ2, αλλά ξέπλενε τα κεφάλαιά τους και χρηματοδοτούσε τις οργανώσεις μέσω της τράπεζας. Η μαφία και ο ηγέτης της Ρ2, Λίτσιο Τζέλι, μπορεί να συνεργάστηκαν για να του κλείσουν το στόμα και να τον τιμωρήσουν όταν έχασαν τα χρήματά τους κατά την κατάρρευση της τράπεζας το 1982.

Πέντε άνθρωποι δικάστηκαν για τον φόνο του Ρομπέρτο Κάλβι. Ο Φραντσέσκο ντι Κάρλο και η πρώην σύντροφός του Μανουέλα Κλάιντσιγκ, ο επιχειρηματίας Ερνέστο Ντιοταλέβι, το αφεντικό της μαφίας Τζουζέπε Καλό και ο Σιλβάνο Βιτόρ, ο σωματοφύλακας του Κάλβι. Στον Λίτσιο Τζέλι δεν απαγγέθηκαν ποτέ επίσημες κατηγορίες. Το 2007 το δικαστήριο αθώωσε και τους πέντε κατηγορουμένους λόγω έλλειψης στοιχείων. Μέχρι σήμερα δεν έχει υπάρξει καμία καταδίκη για τον φόνο του Ρομπέρτο Κάλβι.

Γρηγόρης

Protein Avocado Bowls

Αυχό

Σολομός

Κοτόπουλο

ΥΨΗΛΗ ΔΙΑΤΡΟΦΙΚΗ ΑΞΙΑ

*Ανεξάρτητη καταναλωτική έρευνα, που διεξήχθη από την Circana σε δείγμα 3.200 καταναλωτών στην Ελλάδα.

Η ΑΠΟΚΟΠΗ ΚΑΙ Η ΕΠΑΝΑΣΥΝΔΕΣΗ ΤΗΣ ΚΥΠΡΟΥ ΜΕ ΤΟΝ ΕΘΝΙΚΟ ΚΟΡΜΟ, 1203-2003

ΤΟΥ ΑΛΕΞΗ ΜΙΧΑΗΛΙΔΗ

Αφιέρωμα στα είκοσι χρόνια από την υπογραφή της Συνθήκης Προσχώρησης της Κύπρου στην Ευρωπαϊκή Ένωση

Η ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ των Φράγκων σταυροφόρων και των Λουζινιάν βασιλιάδων τους στην Κύπρο δεν έγινε ποτέ αποδεκτή από τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, που διαμαρτυρήθηκε έντονα με επίσημο και απειλητικό διάβημα του Βυζαντινού αυτοκράτορα Αλέξιου Γ' Αγγελου (1195-1203) προς τον

Χάρτης της Κύπρου από τον Φραντσέσκο Πιατσέντζα (1688).

πάπα της Ρώμης και τον βασιλιά της Κύπρου Αμορί (Αμάλριχος) Λουζινιάν (1194-1205).¹ Το διάβημα υπογράμμιζε τη χρήση του σπαθιού αν δεν επέστρεφαν την Κύπρο στον νόμιμο για 900 χρόνια ιδιοκτήτη της. Όμως οι προσπάθειες του αυτοκράτορα Αλέξιου Γ΄ να κρατήσει την Κύπρο στο βυζαντινό κορμό ναυάγησαν οριστικά το 1203, όταν εκθρονίστηκε από τους Φράγκους. Την αποκοπή από τον κύριο ελληνικό κορμό οι Έλληνες της Κύπρου δεν την αποδέχθηκαν ποτέ. Όσπου ανέλπιστα, ύστερα από οχτώ αιώνες σκλαβιάς, επιβίωσης και επιμονής, κατάφεραν το 2003, μέσω της Συνθήκης Προσχώρησης στην Ευρωπαϊκή Ένωση, να επανασυνδεθούν νόμιμα με τον υπόλοιπο ελληνισμό.

Οι λεπτομέρειες των πιο πάνω ιστορικών γεγονότων υπήρξαν καθοριστικές για την Κύπρο και τον ελληνισμό και το άρθρο αυτό θα επιχειρήσει μια σύντομη ανασκόπηση που θα τελειώσει με την Κύπρο του 2003. Τότε που ο πρωθυπουργός της Ελλάδας Κώστας Σημίτης επισκέφθηκε επίσημα και πανηγυρικά την Κύπρο μετά την υπογραφή της Συνθήκης Προσχώρησης της Κύπρου στην Ευρωπαϊκή Ένωση στις 18 Απριλίου στην Αθήνα. Μέσα στην εορταστική ατμόσφαιρα για τη μεγάλη ελληνική επιτυχία ο Κώστας Σημίτης, στην πρώτη ομιλία του στο αεροδρόμιο Λάρνακας ενώπιον του πλήθους που τον υποδέχθηκε, υπογράμμισε το γεγονός ότι η Συνθήκη Προσχώρησης στην ουσία ένωνε την Κύπρο με την Ελλάδα μέσω της κοινής συμμετοχής στο ευρωπαϊκό οικοδόμημα.² Και όχι μόνο, γιατί η Συνθήκη Προσχώρησης προνοούσε για την συνολική ένταξη της Κύπρου στην Ευρωπαϊκή Ένωση, κάτι που εξασφάλιζε την εδαφική ακεραιότητα του νησιού και άφηνε ανοιχτή την προοπτική των Τουρκοκύπριων να επωφεληθούν από τα πλεονεκτήματα που τους

πρόσφερε η ιδιότητα του Ευρωπαίου πολίτη.

Ας πάρουμε λοιπόν τα πράγματα από την αρχή και ας μελετήσουμε τη μάχη που έδωσαν οι Βυζαντινοί για να κρατήσουν την Κύπρο στην επικράτεια του τότε ορθόδοξου ελληνισμού. Δυστυχώς ο αυτοκράτορας Αλέξιος Γ΄ Άγγελος (1195-1203) ενήργησε με καθυστέρηση για να αποκαταστήσει τα βυζαντινά δικαιώματα επί της μεγαλονήσου. Οι βυζαντινές αντιδράσεις άρχισαν το 1197, ύστερα από 5 χρόνια φράγκικης κυριαρχίας, και συνεχίστηκαν το 1201, με το επίσημο διάβημα και την απειλή πολέμου. Η μεγάλη όμως καθυστέρηση έδωσε χρόνο στους Λουζινιάν να οργανωθούν και να αποκτήσουν αξιόμαχο στρατό, δυνατή άμυνα και πολλές διασυνδέσεις, υποστηρικτές και πλήρη αναγνώριση από τη Δύση.

Η πρώτη οργανωμένη βυζαντινή αντί-

Το παλάτι των Λουζινιάν στη Λευκωσία στα τέλη του 19ου αιώνα.

Το οικόσημο των Λουζινιάν στον καθεδρικό ναό του Αγίου Ιωάννη στη Λευκωσία, Κύπρος.

δραση πραγματοποιήθηκε το 1197 από κάποιον Κύπριο με το όνομα Κανάκης, που σε συνεργασία με τον Βυζαντινό διοικητή της Αντιόχειας της Κιλικίας ετοίμασαν βυζαντινό στόλο και στρατό για να επιτεθούν στις δυνάμεις του Αμορί. Αυτή η ενέργεια ήταν σε γνώση του αυτοκράτορα, ο οποίος δεχόταν την πίεση της βυζαντινής άρχουσας τάξης της Κύπρου, αφού οι Λουζινιάν τους είχαν μετατρέψει, μαζί με όλους τους Ορθόδοξους, σε δουλοπάροικους. Στην επίθεση κατά του βασιλιά Αμορί που πραγματοποίησε ο Κανάκης κατάφερε να αιχμαλωτίσει τη σύζυγό του και τη βασιλική οικογένεια, που παραθέριζε για ανάρρωση με ελλειπή φρουρά στο χωριό Παραδείσι κοντά στην Αμμόχωστο. Επρόκειτο για την πρώτη σύζυγο του Αμορί, γόνο της οικογένειας των Ιμπελέν, δηλαδή σημαντικότατο πρόσωπο για τους σταυροφόρους και το νεαρό βασιλείο της Κύπρου. Το σχέδιο ήταν να εξαναγκάσουν τον Αμορί να διαπραγματευτεί σχετικά με το μέλλον της Κύπρου και να δεχτεί τη βυζαντινή επικυριαρχία. Τελικά, με την επέμβαση του βασιλιά της

Αρμενίας, που διατηρούσε αδελφικές σχέσεις με τον Λουζινιάν και τους Βυζαντινούς, η αιχμάλωτη βασιλική οικογένεια παραδόθηκε στον Αμορί και η επιχείρηση απέτυχε.³ Το 1197 ο Αμορί είχε στεφθεί ήδη βασιλιάς της Κύπρου με την έγκριση του αυτοκράτορα της Γερμανίας, που για μεγαλύτερη ασφάλεια του προστατευομένου του έστειλε ισχυρό τμήμα Λογκοβάρων στρατιωτών. Εκτός αυτού, η πρώτη σύζυγος του Αμορί απεβίωσε λίγα χρόνια αργότερα κι αυτός παντρεύτηκε σε δεύτερο γάμο τη διάδοχο του θρόνου της Ιερουσαλήμ και στέφθηκε επίσημα βασιλιάς του καταλυμένου από τους Άραβες κράτους των σταυροφόρων ισχυροποιώντας ακόμη περισσότερο τη θέση του.

Η προσπάθεια του 1201, με το αυστηρό διάβημα προς τον πάπα της Ρώμης και την απειλή πολέμου κατά του βασιλιά Αμορί, πραγματοποιήθηκε με μια πολύ υψηλόβαθμη αντιπροσωπεία που επισκέφθηκε την Κύπρο και τη Ρώμη και επέδωσε τη γραπτή προειδοποίηση. Ένα βυζαντινό σπάνιο μολυβδόβουλο της εποχής αυτής φαίνεται να μας αποκαλύ-

πει το όνομα του επικεφαλής της αποστολής, που ήταν στενό συγγενικό πρόσωπο του αυτοκράτορα –ο Σεβαστός Θεόδωρος Δούκας Κομνηνός. Την εξουσιοδότηση και την αποστολή του Θεόδωρου Δούκα στην Κύπρο περιγράφει η αυτοκρατορική σφραγίδα που βρέθηκε πριν από λίγα χρόνια τυχαία στην ευρύτερη περιοχή Λάρνακας, η οποία λόγω εγγύτητας αποτελούσε το επίγειο της πρωτεύουσας, Λευκωσίας. Στη μία όψη του σπάνιου αυτού αυτοκρατορικού μολυβδόβουλου υπάρχει καθαρά χαραγμένο το εξής κείμενο: «Σφράγισμα σεβαστοῦ Θεοδώρου Α[...] ὄνπερ ἀθλητὰ ἐκ πάσης βλάβης ρύου». Οι πρώτες τρεις λέξεις δεν χρειάζονται εξήγηση. Αν εξηγήσουμε τις άλλες λέξεις με τη βυζαντινή έννοια των λέξεων, «αθλητής» σημαίνει επίσης «αγωνιστής», «εκ πάσης βλάβης» έχει το ίδιο νόημα όπως και σήμερα και «ρύου» προέρχεται από το ρήμα «ρύομαι», που σημαίνει διασώζω, άρα «ρύου»

σημαίνει «σώσε». Επομένως ο Σεβαστός Θεόδωρος είχε το καθήκον να αγωνιζέται ενάντια σε όλες τις βλάβες ή τα κακώς έχοντα και να τα διορθώνει. Το μολυβδόβουλο στην ουσία περιέγραφε την αποστολή του κατόχου του, Σεβαστού Θεόδωρου, και τον εξουσιοδοτούσε το για κάτι πολύ σημαντικό – προφανώς να αγωνιστεί για να σώσει την Κύπρο από όλες τις ζημιές που είχαν προκαλέσει οι σταυροφόροι και να την επαναφέρει στη νομιμότητα και στον βυζαντινό κορμό. Με άλλα λόγια, ο αυτοκράτορας είχε δώσει απόδειξη της εξουσιοδότησής του προς τον Σεβαστό Θεόδωρο να ενεργεί προς τον σκοπό αυτό. Στην άλλη επιφάνεια του μολυβδόβουλου υπάρχει εξαιρετικά χαραγμένη εικόνα του Αγίου Γεωργίου με στρατιωτική στολή και ακόντιο, το οποίο δείχνει ότι ο αξιωματούχος αυτός, πέρα από στενός συγγενής του αυτοκράτορα, ήταν και στρατιωτικός. Από τον τύπο της σφραγίδας οι ειδι-

Βρετανοί στρατιώτες αντιμέτωποι με διαδηλωτές της ΕΟΚΑ στους δρόμους της Λευκωσίας, 1956.

κοί τη χρονολόγησαν τον 12ο-13ο αιώνα,⁴ την περίοδο δηλαδή της επιστολής του αυτοκράτορα προς τον πάπα και τον Αμορί (1197-1201).

Ο τίτλος Σεβαστός δινόταν μόνο σε στενούς και έμπιστους συγγενείς του αυτοκράτορα, οι οποίοι ασκούσαν την υψηλή διπλωματία εκ μέρους του στο εξωτερικό. Ο κάτοχος της αυτοκρατορικής αυτής σφραγίδας φαίνεται πως ήταν ο Θεόδωρος Κομνηνός Δούκας, δισέγγονος του αυτοκράτορα Αλέξιου Α΄ Κομνηνού, που ήταν πρώτος ξάδελφος των αδελφών αυτοκρατόρων Ισαάκιου Άγγελου (1185-1195) και Αλέξιου Γ΄ Άγγελου (1195-1203). Στο συμπέρασμα αυτό οδηγούμαστε διότι την περίοδο αυτή ο πιο στενός και μόνος συγγενής του Αλέξιου Γ΄ Άγγελου με το όνομα Θεόδωρος ήταν ο Θεόδωρος Δούκας. Ήταν τότε νεαρός, γύρω στα είκοσι,⁵ και αργότερα διαδέχθηκε τον αδελφό του Μιχαήλ Δούκα (1204-1215) στον θρόνο της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας της Ηπείρου.⁶

Ο Θεόδωρος αυτός είχε αίμα και από τις τρεις σημαντικότερες οικογένειες του Βυζαντίου, άρα είχε και σημαντικό πολιτικό εκτόπισμα, οπότε ήταν κατάλληλος για μια τόσο σημαντική αποστολή στην Κύπρο και στη Ρώμη.

Οδηγούμαστε στο συμπέρασμα σχετικά με την αποστολή του Θεόδωρου Δούκα Κομνηνού από τη σωζόμενη απαντητική επιστολή του πάπα Ιννοκέντιου Γ΄ προς τον αυτοκράτορα Αλέξιο Γ΄ Άγγελο. Την απάντησή του αυτή ο πάπας κοινοποίησε προς τον βασιλιά της Γαλλίας, Φίλιππο Β΄, και της Αγγλίας, Ιωάννη Η΄.⁷ Στην επιστολή ο πάπας απαντά αρνητικά στο αίτημα του Αλέξιου Άγγελου, αλλά σημειώνει την απειλή του Βυζαντινού αυτοκράτορα σχετικά με τη χρήση σπαθιού. Η απειλή πολέμου ανησύχησε τον Ιννοκέντιο και τον ανάγκασε να ενημερώσει τους αρχικούς κατακτητές της Κύπρου, Γάλλους και Αγγλους. Προφα-

Αντάρτες της ΕΟΚΑ παρελαύνουν μετά την απονομή γενικής αμνηστίας σε όλους τους αγωνιστές το 1959.

νώς ο πάπας προειδοποίησε τις καθολικές δυτικές δυνάμεις για την εκθρόνιση που επιδείκνυαν οι Ορθόδοξοι Βυζαντινοί, που αποτελούσαν κίνδυνο για τη νέα σταυροφορία. Η απειλή πολέμου για την ανάκτηση της Κύπρου από τους Βυζαντινούς προφανώς συνέβαλε στην απόφαση των Δυτικών για κατάληψη της Κωνσταντινούπολης και άλλων βυζαντινών εδαφών προκειμένου να εξουδετερωθούν έναν τέτοιο κίνδυνο – μαζί με άλλα οφέλη. Πράγματι, τα φραγκικά στρατεύματα και το ενετικό ναυτικό της 4ης Σταυροφορίας εκθρόνισαν τον Αλέξιο Γ΄ το 1203 προς όφελος του άμυαλου Αλέξιου Δ΄ (1203-1204), που τους υποσχέθηκε γη και ύδωρ. Η λαϊκή αντίθεση στις αδικαιολόγητες παραχωρήσεις του Αλέξιου Δ΄ και η μεγάλη αναταραχή που προκλήθηκε έδωσαν την ευκαιρία στους σταυροφόρους να καταλάβουν οριστικά την

Κωνσταντινούπολη το 1204 καταδικάζοντας και την Κύπρο σε 8 αιώνες σκλαβιάς (1191-1960).

Για την Κύπρο και για τον υπόλοιπο ελληνισμό άνοιξε ένας μεγάλος κύκλος δυσκολιών και υποδούλωσης. Οι Κύπριοι επαναστάτησαν κατά της φραγκικής κυριαρχίας, που επεκτεινόταν πέρα από τη δουλεία στα φέουδα και στην απαγόρευση της ορθόδοξης πίστης. Η Ορθοδοξία στην Κύπρο απαγορεύτηκε και όλοι οι ιερείς έπρεπε να έχουν ομολογήσει πίστη προς τον Πάπα της Ρώμης για να μπορούν να ασκούν λειτουργίες. Ο Πάπας τους έδινε τότε πιστοποίηση με την βούλα του. Η βούλα του Πάπα ήταν το σύμβολο της απαγόρευσης της Ορθοδοξίας και της υποδούλωσης στο Καθολικό Δόγμα. Οι Ορθόδοξοι της Κύπρου αντιδρούσαν έντονα στην θρησκευτική υποδούλωση. Η γνωστότερη εξέγερση

Τούρκοι στρατιώτες προελαύνουν επί κυπριακού εδάφους την 20ή Ιουλίου 1974.

των Κυπρίων κατά των Λουζινιάν έλαβε χώρα μεταξύ 1426 και 1427. Οι δουλοπάροικοι, μετά το χάος που προκλήθηκε στην Κύπρο από την εισβολή των Μαμελούκων της Αιγύπτου και την ήττα του στρατού, ανακηρύξαν ως νέο βασιλιά έναν Έλληνα δουλοπάροικο ονόματι Αλέξη, που ηγήθηκε του απελευθερωτικού κινήματος και, αφού ανακηρύχθηκε από τους επαναστάτες βασιλιάς της Κύπρου, έμεινε γνωστός στην Ιστορία ως Ρε Αλέξης. Η επανάσταση του Ρε Αλέξη, που είχε ως διακηρυγμένη αρχή την απελευθέρωση των δουλοπάροικων, την κατάργηση της δυναστείας των Λουζινιάν και την ανακατανομή της γης, θεωρείται σήμερα από τους ιστορικούς ως η πρώτη κοινωνική εξέγερση στην Ευρώπη. Όμως σύντομα οι φεουδάρχες και οι Λουζινιάν ανασυγκροτήθηκαν, και με τη βοήθεια των Ιωαννιτών Ιπποτών συνέλαβαν τον Ρε Αλέξη και τον κρέμασαν.

Το άδικο και καταπιεστικό σύστημα της δουλοπαροικίας συνεχίστηκε και στα χρόνια της κυριαρχίας των Ενετών (1489-1571). Μια νέα λοιπόν παρόμοια επανάσταση έλαβε χώρα το 1563, με ηγέτη κάποιον Ρόδιο ονόματι Ιάκωβος Διασσωρινός, ο οποίος ήταν δάσκαλος και μορφωμένος. Οι Ενετοί τον εξαφάνισαν (φαίνεται πως σύρθηκε στις φυλακές της Βενετίας και εκτελέστηκε), αλλά αισθανόμενοι την έχθρα των Ελλήνων της Κύπρου δεν τόλμησαν ποτέ να επιστρατεύσουν και να οπλίσουν τους Κυπρίους κατά της επικείμενης τουρκικής εισβολής, με αποτέλεσμα να ηττηθούν και να χάσουν το νησί. Αυτό συνέβη μόλις εφτά χρόνια μετά την εξέγερση του Διασσωρινού. Παρά τις υποσχέσεις των Οθωμανών για απελευθέρωση των Κυπρίων, προκειμένου να τους πάρουν με το μέρος τους, ο τουρκικός ζυγός αποδείχθηκε ακόμη βαρύτερος και σκληρότερος.

Κατά τη διάρκεια του 17ου και του 18ου αιώνα έγιναν περισσότερες από δέκα εξεγέρσεις στην Κύπρο, όπως και άλλες συνωμοτικές συνεννοήσεις με χριστιανικές δυνάμεις για να απελευθερώσουν την Κύπρο από τους Οθωμανούς.⁸ Οι Ευρωπαίοι βασιλείς όμως συμβούλευαν τους Κυπρίους να μην παρυσύρονται σε πρόχειρες επαναστατικές κινήσεις, αλλά να περιμένουν μια πραγματική και καλά οργανωμένη ευκαιρία.⁹ Οι Κύπριοι, ύστερα από μακρά αναμονή, διαπίστωσαν ότι κανένας ξένος δεν θα διακινδύνευε να τους δώσει χείρα βοήθειας και αποφάσισαν να συνταχθούν με τους υπόλοιπους Έλληνες, σε μια προσπάθεια να ελευθερωθούν ή να πεθάνουν. Η Ελληνική Επανάσταση άρχισε την προετοιμασία της το 1814 και στην Κύπρο. Η Προκήρυξη της Ελληνικής Επανάστασης κυκλοφόρησε στην Κύπρο στις 10 Απριλίου του 1821, ημέρα της Ανάστασης. Στην Κύπρο η Επανάσταση διήρκεσε μέχρι το 1833, όταν ο Νικόλαος Θησέας οργάνωσε τρία κινήματα και συμφωνήθηκε με τους Γάλλους να δώσουν όπλα στις οργανωμένες ομάδες των Ελλήνων Κυπρίων και να θέσουν το νησί υπό την προστασία τους. Όμως, την τελευταία στιγμή άλλαξαν γνώμη. Στον απελευθερωτικό αγώνα του 1821 οι Κύπριοι έδωσαν 2.000-3.000 εθελοντές, που πολέμησαν σε όλα τα ελληνικά μέτωπα κατά των Οθωμανών, στην ξηρά και στη θάλασσα. Το αποτέλεσμα ήταν το ένα τρίτο του ελληνικού πληθυσμού της Κύπρου να σφαγιαστεί, το άλλο ένα τρίτο να μεταναστεύσει προσωρινά στην Ελλάδα ή σε άλλους τόπους, και μόνο περί τις 25,000 να επιζήσουν στη μαγλόνησο από την αιμοβόρο εκδικητικότητα του σουλτάνου. Η Κύπρος, παρά τις προσπάθειες του Καποδίστρια, δεν συμπεριλήφθηκε στα εδάφη του Νέου Ελληνικού Κράτους.¹⁰

Η μεγάλη συμφορά που βρήκε την Κύπρο στη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης περιόρισε τις επαναστατικές διαθέσεις των Κυπρίων για έναν αιώνα. Όταν το 1931 οι Άγγλοι ήταν ήδη για μισό αιώνα κυρίαρχοι της νήσου, έλαβε χώρα μια άοπλη και αυθόρμητη εξέγερση κατά της βρετανικής αποικιοκρατίας (1878-1960), που κατέληξε σε αποτυχία και προκάλεσε την εκδικητική βρετανική τιμωρία των Ελλήνων της Κύπρου κατά την περίοδο που έμεινε γνωστή ως Παλμεροκρατία. Το 1955 όμως η νέα εξέγερση των Κυπρίων κατά των Βρετανών ήταν ένοπλη και καλά οργανωμένη. Για να αποφευχθεί όμως ένας ελληνοτουρκικός πόλεμος, αντί για την ένωση με την Ελλάδα, οι Βρετανοί, σε συνεννόηση με τους Αμερικανούς, παραχώρησαν στην Κύπρο καθεστώς πλήρους ανεξαρτησίας. Όμως, οι πρόνοιες του συντάγματος της Κυπριακής Δημοκρατίας στην ουσία δημιουργούσαν μια συνεταιρική οντό-

τητα στην οποία χρειαζόνταν ψήφοι των Τούρκων υπουργών στο Υπουργικό Συμβούλιο και Τούρκων βουλευτών στη Βουλή για οποιαδήποτε κρατική απόφαση. Δηλαδή περιείχαν τον σπόρο ενός άδικου διαχωρισμού ανάμεσα στις δύο κοινότητες της Κύπρου, τους χριστιανούς, που αποτελούσαν το 82% του πληθυσμού, και τους μουσουλμάνους, που αποτελούσαν μόνο το 18%.

Το σύνταγμα της Κύπρου, λόγω των διαχωριστικών διατάξεών του και της κακής πίστης μεταξύ των δύο κοινοτήτων δεν λειτούργησε και το 1963, με την καθοδήγηση της Τουρκίας, οι Τουρκοκύπριοι δήλωσαν ότι αποχωρούν από την Κυπριακή Δημοκρατία και το συνεταιρικό κράτος και επιδιώκουν ένοπλα τη διχοτόμηση του νησιού ως απαίτηση της τουρκικής πλευράς από το 1955. Η Κύπρος έζησε τότε την απειλή της Τουρκίας για στρατιωτική εισβολή και διχοτόμηση της νήσου. Το 1964 ο πρόεδρος των ΗΠΑ,

Οι υπουργοί Εξωτερικών της Ελλάδας Γεώργιος Μαύρος, της Βρετανίας Τζέιμς Κάλαχαν και της Τουρκίας Τουράν Γκιουνές, (Γενεύη, 28 Ιουλίου 1974).

Στις 16 Απριλίου 2003, στην Αθήνα, ο Πρόεδρος της Κυπριακής Δημοκρατίας Τάσος Παπαδόπουλος και ο Υπουργός Εξωτερικών Γεώργιος Ιακώβου υπογράφουν τη Συνθήκη Προσχώρησης της Κύπρου στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Λίντον Τζόνσον, απέτρεψε ένα τέτοιο ενδεχόμενο, αλλά αργότερα, στο χάος που δημιουργήθηκε από την προσαγωγή του Ρίτσαρντ Νίξον σε δίκη, οι Τούρκοι κατάφεραν μέσω του τότε υπουργού εξωτερικών των ΗΠΑ Χένρι Κίσινγκερ να αποφύγουν οποιαδήποτε αμερικανική αποτροπή και να εισβάλουν στην Κύπρο τον Ιούλιο του 1974 διχοτομώντας την. Από τότε μάταια προσπάθησαν να κερδίσουν οποιαδήποτε διεθνή αναγνώριση για το κρατικό μόρφωμα που έστησαν στα κατεχόμενα εδάφη της Κυπριακής Δημοκρατίας.

Η ελληνική κυβέρνηση και η Κυπριακή Δημοκρατία μετέφεραν τον πόλεμο στο διπλωματικό επίπεδο και κέρδισαν πολύ ευνοϊκά για την πλευρά μας ψηφίσματα σχετικά με την αποχώρηση των τουρκικών στρατευμάτων από την Κύπρο, αλλά η τουρκική πλευρά τα αγνόησε. Όταν το 1983 η Ελλάδα εντάχθηκε πλήρως στην τότε Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα, άνοιξαν νέοι ορίζοντες διπλωματικού αγώνα κατά της αυθαιρεσίας της Αγκυ-

ρας. Η καλή οικονομία που πέτυχε η Κύπρος μετά την τουρκική εισβολή της επέτρεψε το 1989 να υπογράψει με την ΕΟΚ Συνθήκη Τελωνειακής Ένωσης και να υποβάλει τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1990 αίτημα πλήρους ένταξης στην Ευρωπαϊκή Ένωση, όπως μετονομάστηκε η ΕΟΚ. Η ΕΕ αναπτυσσόταν και στόχευε να εξελιχθεί σε έναν νέο, τεράστιο κρατικό οργανισμό, με αρχές και αξίες πολύ ευνοϊκές για την Κυπριακή Δημοκρατία και το πρόβλημά της με την Τουρκία. Υπήρχε όμως άρνηση τότε από μέρους των κρατών-μελών να εντάξουν την Κύπρο με το εκκρεμές ζήτημά της. Όταν όμως η Γερμανία επιδίωξε την ένταξη στη ΕΕ των γειτονικών της κρατών που μετά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο είχαν περιέλθει στη σφαίρα επιρροής της Σοβιετικής Ένωσης, τότε η Ελληνική και η Κυπριακή Δημοκρατία, με επικεφαλής τον Κώστα Σημίτη και τον Γλαύκο Κληρίδη, κατάφεραν να προστεθεί στη λίστα των προς ένταξη χωρών και η Κυπριακή Δημοκρατία, που στις 18 Απριλί-

ου του 2003 υπέγραψε στην Αθήνα τη Συνθήκη Προσχώρησης της Κύπρου στην Ευρωπαϊκή Ένωση, η οποία ένωσε ξανά την Κύπρο με τον κεντρικό κορμό του ελληνισμού – διαχρονική επιδίωξη του ελληνισμού της Κύπρου.

Η πιο πάνω λοιπόν ιστορική αναδρομή είναι ένα αφιέρωμα στους αγώνες του κυπριακού λαού και μια υπόκλιση μπροστά στη μεγάλη νίκη του ελληνισμού που επιτεύχθηκε το 2003. Γιατί όταν αναφέρονται οι αγώνες του κυπριακού λαού, πολύ λίγοι γνωρίζουν τι ακριβώς σημαίνει αυτό. Γι' αυτό το άρθρο αποτελεί ένα αφιέρωμα στα 20 χρόνια από την υπογραφή της Συνθήκης Προσχώρησης της Κύπρου στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Τον Μάιο του 2004 έγινε και πάλι στην Αθήνα η υπογραφή της Συνθήκης Προσχώρησης της Κύπρου στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Τον Απρίλιο όμως του επόμενου έτους (2004) έγινε το δημοψήφισμα για έγκριση του σχεδίου λύσης του γενικού γραμματέα του ΟΗΕ Κόφι Ανάν, που σκάλωσε στις διατάξεις για μη αποχώρηση των τουρκικών στρατευμάτων από την Κύπρο και στην κατάργηση της Κυπριακής Δημοκρατίας και όχι στη συνέχισή της, κάτι που έκρυβε πολλές παγίδες. Το σχέδιο έγινε αποδεκτό από τους Τουρκοκύπριους, αλλά οι Ελληνοκύπριοι το απέρριψαν με συντριπτική πλειοψηφία. Εφόσον χρειαζόταν έγκριση και από τις δύο πλευρές, τον Μάιο του 2004 η Κυπριακή Δημοκρατία εντάχθηκε επίσημα στην ολότητα της στην Ευρωπαϊκή Ένωση χωρίς να έχει επιτευχθεί λύση του Κυπριακού προβλήματος. Η αγγλική διπλωματία, που συνέταξε το κείμενο του σχεδίου λύσης του γενικού γραμματέα του ΟΗΕ, για πολλοστή φορά δεν μπόρεσε να είναι δίκαιη, καθώς υπήρχαν και

άλλες εξωπραγματικές πρόνοιες, όπως, παραδείγματος χάρη, η απόδοση υφαλοκρηπίδας στις βρετανικές βάσεις στην Κύπρο. Παρά την ένταξη όλης της Κύπρου στην Ευρωπαϊκή Ένωση η Τουρκία σταμάτησε τις διαπραγματεύσεις για λύση του Κυπριακού και σήμερα προσπαθεί να επιβάλει στη μεγαλόνησο λύση δύο κρατών αντί της συμφωνημένης Δικονομικής Ομοσπονδίας. Αυτό βέβαια δεν ανατρέπει το γεγονός ότι η Ελλάδα και η Κύπρος είναι πλέον συνδεδεμένες κάτω από την ομπρέλα της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Αλέξης Μιχαηλίδης, «Ποιοι ήταν πράγματι ο Ισαάκιος Κομνηνός της Κύπρου», περ. *Ιστορία Εικονογραφημένη*, 630, Δεκέμβριος 2020, σ. 68-82.
- 2 Ο συγγραφέας συμμετείχε στην υποδοχή του πρωθυπουργού Κώστα Σημίτη κατά την άφιξή του το αεροδρόμιο Λάρνακας, όπου έγινε αυτήκοος μάρτυρας του περιεχομένου της πρώτης ομιλίας του πρωθυπουργού.
- 3 Άντρος Παυλίδης, *Ιστορία της Νήσου Κύπρου*, τόμ. Γ', εκδ. Επιφανίου, 2013, σ. 44-45.
- 4 David Michael Metcalf, *Byzantine Lead Seals from Cyprus*, τόμ. 2, εκδ. Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών Κύπρου, 2014, σ. 383.
- 5 Κωνσταντίνος Βαρζός, *Η γενεαλογία των Κομνηνών*, τόμ. Β', Βυζαντινό Κέντρο Μελετών, Θεσσαλονίκη, 1984, σ. 548-637.
- 6 Στο ίδιο, σ. 548-637.
- 7 Σταύρος Γεωργίου, «Η εκστρατεία κατά του Ισαάκιου Δούκα Κομνηνού στην Κύπρο», στην *Επετηρίδα της Κυπριακής Εταιρείας Ιστορικών Σπουδών*, τόμ. ΙΑ', Λευκωσία, 2014, σσ. 89-90.
- 8 Θεόδωρος Παπαδόπουλος, *Ιστορία της Κύπρου – Τουρκοκρατία*, τόμ. Στ', Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ', Λευκωσία, 2011, σ. 201-221.
- 9 Στο ίδιο, σ. 220.
- 10 Αλέξης Μιχαηλίδης, *Η Κύπρος επαναστάτησε το 1821*, Λάρνακα, 2021, σ. 7-15.

Ο Αλέξης Μιχαηλίδης είναι ιστορικός ερευνητής.

ΕΝΤΟΥΑΡΝΤ ΕΒΕΡΕΤ, ΕΝΑΣ ΑΜΕΡΙΚΑΝΟΣ ΠΑΤΡΙΩΤΗΣ Από την Ελλάδα στο Γκέτισμπεργκ

ΤΗΣ ΤΖΟΑΝΑ ΧΑΝΙΝΚ

Περισσότερο γνωστός επειδή επισκιάστηκε από τον Αβραάμ Λίνκολν στην Ομιλία στο Γκέτισμπεργκ, ο Έντουαρντ Έβερετ ήταν επίσης ο πρώτος Αμερικανός που έλαβε διδακτορικό τίτλο σπουδών και ο κλασικιστής που έγινε ένας αναπάντεχος εκπρόσωπος των Ελλήνων επαναστατών.

ΕΙΝΑΙ εντυπωσιακό αν το σκεφτεί κανείς ότι, όταν το 1821 η Ελλάδα διακήρυξε την ανεξαρτησία της από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, η πρώτη έκκλησή της προς την Αμερική για αναγνώριση και υποστήριξη δεν έγινε στην αμερικανική κυβέρνηση, αλλά σε έναν κλασικιστή. Όμως, μετά το ξέσπασμα του ελληνικού πολέμου της ανεξαρτησίας τον Φεβρουάριο του 1821, ένα φαινόμενο το οποίο ο αμερικανικός Τύπος αποκάλεσε «ελληνικό πυρετό» ή «ελληνική φωτιά» σάρωσε το έθνος. Λίγοι το ενίσχυσαν όσο ο Έντουαρντ Έβερετ, ο οποίος, ως το πρώτο αμερικανικό σημείο επαφής για τους επαναστάτες, ηγήθηκε της προσπάθειας υπέρ των Ελλήνων στην Αμερική.

Όπως πολλοί από τους νεκρούς Έλληνες και Ρωμαίους που θαύμαζε τόσο, ο Έβερετ τείνει να περιγράφεται ως ένας «ρήτορας και πολιτικός». Καθώς γεννήθηκε το 1794, η ζωή του περιέλαβε τις

προεδρίες του Τζορτζ Ουάσιγκτον και του Αβραάμ Λίνκολν, και των 14 αρχηγών κράτους ανάμεσά τους. Κατά τη διάρκεια της καριέρας του υπηρέτησε σε πολλές πολιτικές θέσεις, συμπεριλαμβανομένης αυτής του κυβερνήτη της Μασαχουσέτης, του γεροϋσιαστή και του απογοητευμένου υποψήφιου αντιπροέδρου της Αμερικής. Για τη ρητορική του δεινότητα αποκλήθηκε πολλές φορές ο Κικέρωνας της Αμερικής. Κατά τη διάρκεια όμως της μακράς καριέρας του φόρεσε πολλά ακόμη καπέλα: του υπουργού, του ταξιδευτή, του ακαδημαϊκού, του εκδότη, του εκπαιδευτή και του διπλωμάτη.

Σήμερα ο Έβερετ μνημονεύεται περισσότερο για την ομιλία του στο Εθνικό Κοιμητήριο του Γκέτισμπεργκ στις 19 Νοεμβρίου του 1863. Εκεί η δίωρη αγόρευση του εξηνταεπεννιάχρονου Έβερετ (που θεωρούνταν ο πιο εξέχων ομιλητής της τελετής) επισκιάστηκε από την ομιλία του Λίνκολν, αποτελούμενη από 272

Ένθερμος Φιέλληνας, ο Έντουαρντ Έβερρετ (1794-1865), τάχθηκε υπέρ της Ελληνικής Επανάστασης και της ανάγκης να υποστηριχτεί επίσημα, ενώ συμμετείχε σε οργανώσεις πολιτών για την οικονομική και πολιτική στήριξη των Ελλήνων, συγκεκριμένα ως γραμματέας της Ελληνικής Επιτροπής της Βοστώνης. ΔΕΞΙΑ: Λιθόγραφη φωτογραφία του Έβερρετ. Στο κάτω μέρος διακρίνεται το ιδιόχειρο κείμενο «Ο Ουάσινγκτον ήταν ο μεγαλύτερος των καλών ανδρών και ο καλύτερος των μεγάλων ανδρών», με την υπογραφή του.

λέξεις, η οποία διήρκεσε λίγο περισσότερο από δύο λεπτά και τελείωσε πριν προλάβει ο φωτογράφος να στήσει την κάμερά του. Σε επιστολή που έγραψε ο Έβερρετ προς τον πρόεδρο Λίνκολν την επόμενη μέρα εξομολογήθηκε, ίσως με κάποια ντροπή: «Θα πρέπει να είμαι χαρούμενος αν μπορώ να κολακεύσω τον εαυτό μου ότι μέσα σε δύο ώρες κατάφερα να προσεγγίσω την κεντρική ιδέα της περιστάσης τόσο όσο το καταφέρατε εσείς μέσα σε δύο λεπτά».

Όμως υπάρχει ένα κεφάλαιο της ζωής του Έβερρετ –δεκαετίες πριν από το κύ-

κναιο άσμα του στο Γκέτισμπεργκ– που στις Ηνωμένες Πολιτείες είναι εν πολλοίς άγνωστο. Ως νεαρός άντρας ο Έβερρετ διορίστηκε στην πρώτη επίσημη καθηγητική έδρα Ελληνικών στο Χάρβαρντ. Έγινε ο δεύτερος Αμερικανός ταξιδευτής (μετά τον εκ Φιλαδελφείας Νικόλας Μπιβλ) που κατέγραψε ένα ταξίδι μέσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και ήταν ο πρώτος κλασικιστής λόγιος που συνδύασε τις ακαδημαϊκές επιδιώξεις του με τον ακτιβισμό υπέρ του ελληνικού λαού και του αγώνα της ελληνικής ανεξαρτησίας.

Η μάχη του Γκέτισμπεργκ. Λιθογραφία από έργο του Θούρε ντε Θούλστρουπ.

Τον Ιανουάριο του 1813 ο δεκαοχτάχρονος Έβερρετ δημοσίευσε κάτι που μοιάζει να είναι η πρώτη αμερικανική συνεισφορά στις ακαδημαϊκές γνώσεις σχετικά με τη νεοελληνική λογοτεχνία, ένα δοκίμιο στο *The General Repository and Review* με τον τίτλο «Περί της λογοτεχνίας και της γλώσσας της σύγχρονης Ελλάδος». Το κείμενο έβριθε τυπικών κλισέ: θρήνοι σχετικά με τη διαφθορά της ελληνικής «διαλέκτου», συνδυασμένοι με ελπίδες για την αποκατάσταση μιας πιο ανόθευτης «αττικής» φόρμας. Περιλάμβανε έναν κατάλογο αξιολογημένων σύγχρονων βιβλίων στα ελληνικά, αλλά ο Έβερρετ έγραφε από τη Μασαχουσέτη και τα σύγχρονα ελληνόγλωσσα βιβλία σπάνιζαν στη δική του πλευρά του Ατλαντικού. Έκλινε το δοκίμιό του με μια νότα απογοήτευσης: «Λυπούμαστε που αυτές είναι όλες οι πληροφορίες που είχαμε τη δυνατότητα να συλλέξουμε σχετικά με τη νέα ελληνική γλώσσα και λογοτεχνία. Παρότι έχουν γραφτεί πολλά βιβλία, από τα οποία μπορούμε να

περιμένουμε τις πιο ενδιαφέρουσες λεπτομέρειες σχετικά με αυτό το αντικείμενο, έχουμε γενικώς απογοητευτεί. [...] Το μεγαλύτερο χρέος μας είναι απέναντι στις σημειώσεις και στο παράρτημα του νέου ποιήματος του λόρδου Βύρωνα, “Το προσκύνημα του Τσάιλντ Χάρολντ”».

Πιθανότατα εμπνευσμένος από τον Βύρωνα, ο Έβερρετ συμπεριέλαβε στο δοκίμιό του εκφράσεις ελπίδας για την ελληνική ελευθερία, ένα θέμα που επανέλαβε τον Οκτώβριο του 1813, όταν μίλησε στην τελετή αποφοίτησης του Χάρβαρντ, όπου παρέλαβε το μεταπτυχιακό του δίπλωμα. Η ομιλία που εκφώνησε εκεί, με τίτλο «Περί της αποκατάστασης της Ελλάδος», έχει χαθεί, αλλά το θέμα της ήταν η ελληνική ανεξαρτησία από την Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Την επόμενη χρονιά, το 1814, το Χάρβαρντ έλαβε μια δωρεά από έναν ανώνυμο ευεργέτη—αργότερα αποκαλύφθηκε ότι ήταν ο τραπεζίτης και έμπορος της Βοστώνης Σάμιουελ Έλιοτ—προκειμένου να ιδρύσει μια καθηγητική θέση προς

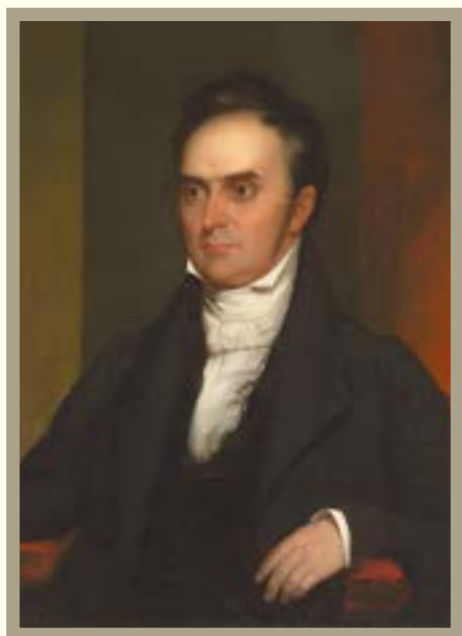
Οι πέντε πρόεδροι του Χάρβαρντ. Από αριστερά: Τζοσία Κουίνσι (1829-1845), Έντουαρντ Έβερρετ (1846-1849), Τζάρρεντ Σπαρκς (1849-1853), Τζέις Γουόλκερ (1853-1860), και Κορνήλιος Κόνγουεϊ Φέλτον (1860-1862).

τιμήν του γιου του, Τσαρλς, απόφοιτου του Χάρβαρντ που πέθανε από φυματίωση στα 22 του χρόνια, το 1813. Το κληροδοτήμα ήταν ασυνήθιστο, δεδομένου ότι όριζε μια καθηγητική έδρα ελληνικής λογοτεχνίας, διότι, ενώ η διδασκαλία των ελληνικών και των λατινικών ήταν ο ακρογωνιαίος λίθος των προγραμμάτων σπουδών των αμερικανικών πανεπιστημίων από τις αρχές του 17ου αιώνα (το Χάρβαρντ ιδρύθηκε το 1636), τα μαθήματα έτειναν να ακολουθούν το μοντέλο των Πανεπιστημίων της Οξφόρδης και του Κέμπριτζ και αποτελούνταν κυρίως από ώρες στενά εποπτευόμενων γραμματικών ασκήσεων.

Ο Έβερρετ ήταν ο προφανής υποψήφιος για τη νέα θέση και στις 12 Απριλίου 1815, σε ηλικία 21 ετών, εγκατέλειψε το ποιμαντικό έργο του στην εκκλησία της Μπρατλ Στριτ της Βοστώνης και ανέλαβε τη θέση. Τη δέχτηκε υπό έναν όρο: ότι πρώτα θα του δινόταν δύο χρόνια άδεια

ώστε να ταξιδέψει στην Ευρώπη. Τα δύο χρόνια έγιναν τέσσερα, καθώς τα ταξίδια του τον έφεραν στη Βρετανία και στην άλλη άκρη της ηπειρωτικής Ευρώπης, στην Ελλάδα και στην Κωνσταντινούπολη.

Κατά τη διάρκεια των ταξιδιών του ο Έβερρετ γνώρισε πολλές από τις πιο εξέχουσες μορφές της εποχής, συμπεριλαμβανομένων του Γκαίτε και του Βύρωνα. Πραγματοποίησε ανώτατες σπουδές στο Πανεπιστήμιο του Γκέτινγκεν, όπου το 1817 έγινε –ή έτσι πίστευε, και οι ιστορικοί μοιάζει να συμφωνούν– ο πρώτος Αμερικανός κάτοχος διδακτορικού τίτλου. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου κράτησε αναλυτικά ημερολόγια τα οποία, αν και δεν δημοσιεύθηκαν ποτέ, υπήρξαν η βάση για τα *Mount Vernon Papers*, μία σειρά κειμένων που έγραψε ο Έβερρετ το 1858 για την εφημερίδα *New York Ledger*, σε μια προσπάθεια να συγκεντρώσει κεφάλαια για την αγορά της

Ο Έβερρετ στο Παρίσι γνώρισε τον Αδαμάντιο Κοραή (1748-1833), (Αθήνα, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο). ΚΑΤΩ: Ο Έβερρετ ενθάρρυνε τον φίλο του γεροισιαστή Ντάνιελ Γουέμπστερ (1782-1852) να υποστηρίξει την αμερικανική εμπλοκή στην Επανάσταση του 1821.

κατοικίας και του κτήματος του Τζορτζ Ουάσιγκτον στο Μάουντ Βέρνον.

Αφού ολοκλήρωσε τις σπουδές του στο Γκέτινγκεν, ο Έβερρετ πέρασε τον χειμώνα του 1817-1818 στο Παρίσι, όπου αφιερώθηκε στην εκμάθηση της καθομιλούμενης νέας ελληνικής, μια ασχολία με την οποία είχε πρωτοκαταπιαστεί στη Γερμανία, υπό την καθοδήγηση ενός συμφοιτητή του, ενός Έλληνα από τη Χίο. Ακριβώς εκείνη την περίοδο είχε αρχίσει να μαθαίνει στ' αλήθεια να μιλάει και να γράφει στα νέα ελληνικά. Χάρη σ' εκείνο τον άγνωστο νεαρό, όσο βρισκόταν στο Παρίσι ο Έβερρετ ήρθε σε επαφή με τον Αδαμάντιο Κοραή (1748-1833), τον φιλόλογο και φιλόσοφο της ελληνικής ανεξαρτησίας. Ο Κοραής, που είχε γεννηθεί στη Σμύρνη, είχε ζήσει ως απόδημος στο Παρίσι από τα τέλη της δεκαετίας του 1780 και ήταν γνωστό ότι διατηρούσε αλληλογραφία με τον Τόμας Τζέφερσον. Ο Έβερρετ έγραψε για τον Κοραή σε ένα από τα κείμενά του στα *Mount Vernon Papers*, στο οποίο αναφέρεται στις «συχνές συνεντεύξεις» τις οποίες απολάμβανε εκείνος, ένας νεαρός εικοσιτετράχρονος, με τον Έλληνα λόγιο – που τότε «ήταν 70 χρονών και είχε κάπως εξασθενημένη υγεία, αλλά πλήρη κυριότητα των διανοητικών ικανοτήτων του».

Το 1819 ο Έβερρετ έκανε επιτέλους το ταξίδι του στην Ελλάδα, μεταφέροντας επιστολές του Κοραή σε διάφορες επαφές του. Ο Έβερρετ πάτησε το πόδι του εκεί όπου λίγοι Αμερικανοί είχαν καταφέρει να πάνε πριν από αυτόν. Τα ταξίδια στην Ελλάδα και στην Οθωμανική Αυτοκρατορία είχαν γίνει πιο συνηθισμένα για τους εύπορους νέους αριστοκρατικής καταγωγής που ταξίδευαν για εκπαιδευτικούς κυρίως σκοπούς στα τέλη του 18ου αιώνα, όταν οι Ναπολέονττειοι Πόλεμοι είχαν αποκλείσει τις πιο γνώριμες γωνιές της Ευρώπης από τα ανέμελα

ταξίδια. Οι διηγήσεις του ίδιου του Έβερρετ για τα ταξίδια του στην Ελλάδα και στην Οθωμανική Αυτοκρατορία δεν διαφέρουν πολύ από τις άλλες αφηγήσεις που γράφονταν από μικρές ομάδες ταξιδιωτών που αναζητούσαν αρχαιότητες εκείνη την εποχή. Όπως πολλοί άλλοι, ο Έβερρετ «διάβαζε» σε μεγάλο βαθμό τις εμπειρίες του μέσα από τον φακό της βυρωνικής ποίησης και μέσα από το έργο του Σατωβριάνδου *L'itinéraire de Paris à Jérusalem* (1811). Το ιδιαίτερο στο ταξίδι του Έβερρετ είναι η δράση που ενέπνευσε όταν γύρισε πίσω στην πατρίδα του.

Το 1821, δύο χρόνια αφότου ο Έβερρετ επέστρεψε στη Βοστώνη για να αναλάβει τα καθήκοντά του στο Χάρβαρντ, η επανάσταση ξέσπασε επιτέλους στην Ελλάδα. Η Ελλάδα βρισκόταν υπό οθωμανική κυριαρχία από τα μέσα του 15ου αιώνα, αλλά η πρώτη αξιοσημείωτη εξέγερση είχε λάβει χώρα μόλις κατά τα Ορλοφικά του 1770, με την υποστήριξη της Ρωσίας. Τώρα, εμπνευσμένοι από τις

εθνικιστικές αρχές του Διαφωτισμού και από τις επιτυχημένες επαναστάσεις στην Αμερική, στη Γαλλία και στην Αϊτή, οι Έλληνες επαναστάτες στην Ελλάδα και στην Ευρώπη συγκέντρωσαν ισχύ και πόρους για μια πιο συντονισμένη και εκτεταμένη επαναστατική απόπειρα. Οι ρίζες της προέρχονταν κυρίως από τη Φιλική Εταιρεία, μια διεθνική πατριωτική αδελφότητα εστιασμένη στην ελληνική ανεξαρτησία, η οποία είχε ιδρυθεί στην Οδησό το 1814 – έναν χρόνο πριν από την αναχώρηση του Έβερρετ για την Ευρώπη. Μέχρι τις 25 Μαρτίου 1821, την ημέρα που πλέον μνημονεύεται ως η Ελληνική Ημέρα Ανεξαρτησίας, είχαν ξεσπάσει συντονισμένες εξεγέρσεις στην Πελοπόννησο και σε πολλά νησιά.

Τον Μάιο του 1821, ενώ ο πόλεμος είχε ξεκινήσει μόλις μερικούς μήνες πριν, ένας από τους ηγέτες των Ελλήνων επαναστατών, ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης, απηύθυνε έκκληση κατά τη διάρκεια συνεδρίασης της Μεσσηνιακής Συγκλήτου –του κυβερνώντος οργάνου των

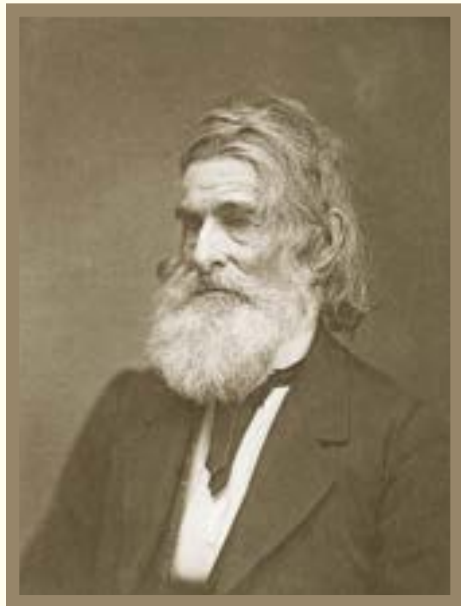

Το παζάρι των Αθηνών το 1821, λιθογραφία από έργο του Έντουαρντ Ντόντγουελ.

Ελλήνων ηγετών των επαναστατών, που συνήρχετο στην πελοποννησιακή πόλη της Καλαμάτας-, με την οποία ζητούσε την αμερικανική βοήθεια για τον ελληνικό αγώνα. Στην έκκληση αυτή προς τους «πολίτες της Αμερικής» να βοηθήσουν τους Έλληνες «να απαλλάξουν την Ελλάδα από τους βαρβάρους» ο Μαυρομιάλης επικαλέστηκε επιδέξια τη συγγένεια της αμερικανικής και της αρχαιοελληνικής ελευθερίας: «Εις τον τόπον σας εδιάλεξε να κατοική η ελευθερία, από μόνους εσάς λατρευομένη, καθώς ελατρεύετο από τους πατέρας μας». Σύμφωνα μια μικρή πρεσβεία που στάλθηκε από τους επαναστάτες έφτασε στο Παρίσι, όπου τα μέλη της συσκέφθηκαν με τον Κοραή σχετικά με τη διάδοση των νέων της επανάστασης.

Ο Κοραής σκέφτηκε αμέσως τον Έβερρετ, που τότε ήταν ο εκδότης του σημαντικότερου λογοτεχνικού περιοδικού της Αμερικής, του *North American Review*. Τον Ιούλιο του 1821 ο Κοραής του έστειλε ένα αντίγραφο της διακήρυξης της ανεξαρτησίας που έκαναν οι επαναστάτες. Η σεβαστική αλλά και στοργική συνοδευτική επιστολή του Κοραή παρακαλούσε τον Έβερρετ, ως «σοφό Ελληνιστή και Φιλέλληνα», να φροντίσει να δημοσιευθεί η διακήρυξη στην Αμερική. Ο Έβερρετ δεν απογοήτευσε τον φίλο του και μέσα στα επόμενα χρόνια εργάστηκε ενεργητικά υπέρ του ελληνικού αγώνα.

Ο Έβερρετ άρχισε να ανταλλάσσει πρόθυμα αλληλογραφία με τον παλιό φίλο του, Ντάνιελ Γουέμπστερ, τότε γερουσιαστή. Ενθάρρυνε τον Γουέμπστερ να υποστηρίξει την αμερικανική εμπλοκή στον ελληνικό πόλεμο και ήταν η κινητήρια δύναμη πίσω από την πολιτική δραστηριότητα του Γουέμπστερ σε αυτό το μέτωπο. Στις 2 Δεκεμβρίου 1823 ο πρόεδρος Τζέιμς Μονρόε διατύπωσε το Δόγμα Μονρόε για την αμερικανική ουδετε-

Πορτρέτο του λόρδου Βύρωνα με φόντο την Ακρόπολη, έργο αγνώστου καλλιτέχνη, 1930, (Αθήνα, Μουσείο Μπενάκη). Ο Έβερρετ γνώρισε τον Βύρωνα κατά την επίσκεψή του στην Ελλάδα το 1819. ΚΑΤΩ: Ο Φιλέλληνας Αμερικανός ιατρός Σάμιουελ Γκρίντλεϊ Χάου Τζούνιορ (1858–1863), σε μεγάλη ηλικία.

ρότητα σχετικά με τις ευρωπαϊκές υποθέσεις. Κι όμως, σε λιγότερο από μία εβδομάδα αργότερα, στις 8 Δεκεμβρίου, ένας απτόητος Γουέμπστερ κατέθεσε πρόταση στο Κογκρέσο για επίσημη αναγνώριση της ελληνικής ανεξαρτησίας και υποστήριξη της πολεμικής προσπάθειας. Λίγο ύστερα από αυτό, στις 19 Δεκεμβρίου, ο ίδιος ο Έβερρετ εκφώνησε μια παθιασμένη ομιλία σε μια συνεδρίαση της Επιτροπής της Βοστώνης για την Ενίσχυση των Ελλήνων, της οποίας ήταν ιδρυτής.

Δέκα μέρες αργότερα, στις 19 Ιανουαρίου 1823, ο Γουέμπστερ εκφώνησε τη δική του ομιλία από το βήμα της Βουλής των Αντιπροσώπων. Ξεκίνησε επικαλούμενος την κληρονομιά της ελληνικής αρχαιότητας: «Αυτό το ελεύθερο σχήμα διακυβέρνησης, αυτή η λαϊκή συνέλευση που συγκαλείται για το κοινό καλό – πού έχουμε δει τα πιο πρώιμα μοντέλα της;» Όμως επέμενε ότι δεν είχε κάνει αυτό το αίτημα «με τη μάταιη ελπίδα να ξεπληρώσω κάτι από αυτό το συσσωρευμένο χρέος αιώνων... Αυτό που έχω να πω σχετικά με την Ελλάδα, αφορά στη σύγχρονη και όχι στην αρχαία· στη ζώσα και όχι στη νεκρή». Ο Έβερρετ είχε κάνει το κουραστικό χειμερινό ταξίδι από τη Βοστώνη στην Ουάσιγκτον και ήταν παρών στην ομιλία του Γουέμπστερ.

Παρά την αμερικανική πολιτική ουδετερότητας και μη επέμβασης, πολλοί Αμερικανοί εργάστηκαν κατά μόνας για να στείλουν πόρους – χρήματα, όπλα και φάρμακα – στην Ελλάδα, και μερικοί από τους Αμερικανούς φιλέλληνες ταξίδεψαν σε αυτήν προκειμένου να λάβουν μέρος στην επανάσταση. Παρά τον αμερικανικό ενθουσιασμό, μόνο το 1837, πέντε χρόνια μετά τη λήξη του πολέμου ύστερα από την υπογραφή συνθήκης ειρήνης με εγγυήτριες τις Μεγάλες Δυνάμεις, οι Ηνωμένες Πολιτείες αναγνώ-

ρισαν επίσημα την Ελλάδα ως ανεξάρτητη χώρα και συνήψαν με αυτήν προξενικές σχέσεις.

Στα ενδιάμεσα χρόνια η ρητορική καριέρα του ίδιου του Έβερρετ είχε απογειωθεί δραματικά. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1820 είχε χτίσει τη φήμη του με μια σειρά πατριωτικών ομιλιών που δόθηκαν προς τιμήν γεγονότων-σταθμών της αμερικανικής ιστορίας: την απόβαση των Προσκυνητών στο Πλίμουθ· τις μάχες του Λέξινγκτον και Κόνκορντ· την υπογραφή της Διακήρυξης της Ανεξαρτησίας· τους θανάτους – στις 4 Ιουλίου 1826, την 50ή επέτειο της αμερικανικής ανεξαρτησίας – των Πατέρων του Έθνους Τζον Άνταμς και Τόμας Τζέφερσον. Όμως ο Έβερρετ δεν ξέχασε ποτέ τον ελληνικό αγώνα. Διατήρησε αλληλογραφία με Αμερικανούς φιλέλληνες – μεταξύ των οποίων και ο Σάμιουελ Γκρίντλεϊ Χάου, υπέρμαχος της κατάργησης της δουλείας, ο μελλοντικός πρώτος διευθυντής

Ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος (1791-1865), ήταν μεταξύ αυτών που κράτησε επαφή ο Έβερρετ όταν έφυγε από την Ελλάδα, (Αθήνα, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο).

της Σχολής Πέρκινς για τους Τυφλούς και ο πιο διάσημος Αμερικανός που ταξίδεψε στην Ελλάδα για να συμμετάσχει στον αγώνα στο πεδίο της μάχης. Επίσης κράτησε επαφή, στα γαλλικά, με Έλληνες επαναστάτες, συμπεριλαμβανομένου του κοσμοπολίτη πολιτικού Αλέξανδρου Μαυροκορδάτου και ακόμη και του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη, στρατηγού και ηγέτη του πολέμου για την ελληνική ανεξαρτησία.

Η αφοσίωση του Έβερρετ στην ελληνική ανεξαρτησία ήταν τελικά ριζωμένη σε πολλά κεφάλαια της δικής του ζωής. Από το τέλος των εφηβικών του χρόνων είχε δείξει ενδιαφέρον και ήταν υπέρμαχος της νεοελληνικής λογοτεχνίας και της ελληνικής ανεξαρτησίας. Είχε σπουδάσει Νέα Ελληνικά, είχε επισκεφθεί την Ελλάδα και είχε γνωριστεί με μερικούς από τους αρχιτέκτονες και τους φιλοσόφους της ελληνικής ανεξαρτησίας. Ωστόσο δεν μπορεί κανείς παρά να εικάσει ότι, στην ελληνική επανάσταση, ο Έβερρετ διέκρινε μια ευκαιρία να «εξοφλήσει» μια απογοήτευση του δικού του ένθερμου πατριωτισμού, το ότι είχε γεννηθεί μερικές δεκαετίες αργότερα ώστε να συμμετάσχει στον πόλεμο για την ανεξαρτησία της δικής του χώρας, πολύ αργά για να δει το δικό του όνομα χαραγμένο στον κατάλογο με τους Πατέρες του Έθνους.

Σήμερα η ζωή του Έβερρετ είναι γνωστή για πολλά και διάφορα φωτεινά σημεία της, που όμως σπάνια συνδέονται μεταξύ τους. Η πιο πρόσφατη βιογραφία του, το βιβλίο *Apostle of Union (Απόστολος της Ένωσης)* του Μαρκ Μείσον, εμφανίστηκε το 2016. Πρόκειται ωστόσο για πολιτική βιογραφία και ξεκινά με την

πρώτη θητεία του Έβερρετ στη Βουλή των Αντιπροσώπων. Ο Μείσον δεν αναφέρεται επαρκώς στη σταδιοδρομία του Έβερρετ ως του «σοφού ελληνιστή και φιλέλληνα». Από την άλλη, οι κλασικιστές γνωρίζουν τον Έβερρετ από την αντίθετη κατεύθυνση: ως τον πρώτο καθηγητή Ελληνικών της έδρας Έλιοτ στο Χάρβαρντ, ως τον πρώτο Αμερικανό που έλαβε διδακτορικό τίτλο, ως συλλέκτη ελληνικών χειρογράφων στο εξωτερικό και ως ένθερμο εκπαιδευτικό μεταρρυθμιστή. Ο Έβερρετ εργάστηκε ακάματα και χωρίς μεγάλη αναγνώριση προκειμένου να φέρει το γερμανικό εκπαιδευτικό μοντέλο στις Ηνωμένες Πολιτείες – από μόνη της μια επαναστατική κίνηση, σε μια εποχή που τα μαθήματα ελληνικών αποτελούνταν από στείρα αποστήθιση και γραμματικές ασκήσεις.

Η ιστορία είναι διαφορετική στην Ελλάδα, όπου ο Έβερρετ είναι περισσότερο γνωστός ως ένας Αμερικανός που αφιερώθηκε στον αγώνα για την ελληνική ανεξαρτησία. Στην Αθήνα υπάρχει ανάγλυφη προτομή του στο μνημείο της Αμερικανικής Λεγεώνας για τους Αμερικανούς φιλέλληνες και, παρότι τα ταξιδιωτικά ημερολόγια του δεν έχουν δημοσιευθεί ποτέ στα αγγλικά, ένα μέρος τους από το 1819 (τη χρονιά που ο Έβερρετ επισκέφθηκε την Ελλάδα) δημοσιεύθηκε το 2010 στα ελληνικά. Ο «ενημερωμένος ακτιβισμός» του Έβερρετ υπέρ του ελληνικού αγώνα για την ανεξαρτησία είναι ίσως το πρώτο σπουδαίο παράδειγμα της αμερικανικής «δεσμευμένης λογιότητας», που αρμόζει στον λόγιο που ήταν ο πρώτος στη χώρα του που έλαβε διδακτορικό τίτλο.

Η Τζόανα Χάνινκ είναι ιστορικός.

Μετάφραση: Μυρτώ Κατσιγέρα.

Άμεση παράδοση
σε όλη την Ελλάδα

baumarket.gr

Το επίσημο eshop της Μαθιός Πυρίμαχα

210 55 80 120-1

Η ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΤΟΥ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΑΠΑΡΧΕΣ ΤΟΥ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΥ ΑΓΩΝΑ

ΤΟΥ ΝΙΚΟΥ ΝΙΚΟΛΟΥΔΗ

Ο Μακεδονικός Αγώνας αποτελεί τη σημαντικότερη πτυχή του Μακεδονικού ζητήματος, ενός δυσεπίλυτου πολιτικού προβλήματος που ανέκυψε τον 19ο αιώνα, κατά τη διαδικασία της διαμόρφωσης της εθνικής ταυτότητας των βαλκανικών λαών και της δημιουργίας ομοιογενών εθνικών κρατών τους. Η διαδικασία αυτή ανέδειξε έναν γόρδιο δεσμό που είχε εμφιλοχωρήσει στο κέντρο των ευρωπαϊκών κτήσεων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας: τον προσδιορισμό της εθνικής ταυτότητας των κατοίκων της Μακεδονίας, η πολυεθνική προέλευση των οποίων καθιστούσε πρακτικά αδύνατο τον «δίκαιο» καταμερισμό της.

Στιγμιότυπο από την υπογραφή της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου σε λιθογραφία της εποχής.

ΟΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΣ Αγώνας και κατ' επέκταση το Μακεδονικό ζήτημα διαμόρφωσαν σε μεγάλο βαθμό την εδαφική έκταση και την ταυτότητα των κρατών της νότιας Βαλκανικής (Ελλάδας, Βουλγαρίας, Βόρειας Μακεδονίας, Σερβίας και Τουρκίας). Τόσο όμως το Μακεδονικό ζήτημα, ως πολιτική, πολιτιστική και εθνοτική αντιπαράθεση επί σχεδόν ενάμισι αιώνα (περίπου από το 1870 έως σήμερα), όσο και ο Μακεδονικός Αγώνας ως ένοπλη σύγκρουση (1903-1908) προέκυψαν ως επιμέρους πτυχές ενός πιο σύνθετου και μακροχρόνιου προβλήματος, του Ανατολικού ζητήματος, που αφορούσε το μέλλον της παρακμάζουσας Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Η αποδυνάμωση αυτού του άλλοτε κραταιού κράτους, που εκδηλώθηκε έντονα από τα τέλη του 18ου αιώνα και εξής, όξυνε επικίνδυνα στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα το Ανατολικό ζήτημα, που αφορούσε την κατάτμηση ή την εδαφική ακεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Στο πρόβλημα αυτό εμπλέκονταν και οι Μεγάλες Δυνάμεις της εποχής, με κυριότερες τη Μεγάλη Βρετανία και τη Ρωσία, ενώ στα περίπλοκα σχέδια για την επίλυση του Ανατολικού ζητήματος χρησιμοποιήθηκαν ως πιόνια οι βαλκανικοί λαοί. Γι' αυτό τον σκοπό διπλωμάτες και επιστήμονες των Μεγάλων Δυνάμεων ανέσυραν από τη λήθη της Ιστορίας ξεχασμένες σελίδες που ευνοούσαν τη διαμόρφωση της εθνικής συνείδησης των βαλκανικών λαών κατά τρόπο που διευκόλυνε τις επιδιώξεις τους.

Αυτό δηλαδή που συνέβη σε πρόσφατους χρόνους με τη δημιουργία «μακεδονικής» συνείδησης στους σλαβόφωνους πληθυσμούς της ευρύτερης περιοχής των Σκοπίων, με σκοπό την προώθηση των σχεδίων του Τίτο στον ευρύτερο

Η Μεγάλη Βουλγαρία της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου. ΚΑΤΩ: Τα σύνορα των βαλκανικών κρατών όπως διαμορφώθηκαν μετά το Συνέδριο του Βερολίνου.

Ο καγκελάριος Μπίσμαρκ στο Συνέδριο του Βερολίνου, έργο του Άντον φον Βέρνερ (Δημαρχείο Βερολίνου).

χώρο της Μακεδονίας, έχει ένα ανάλογο ιστορικό προηγούμενο στον 19ο αιώνα με την εκ νέου «ανακάλυψη» του βουλγαρικού έθνους από τη Ρωσία. Αντίθετα όμως από την περίπτωση της Βόρειας Μακεδονίας, η δημιουργία βουλγαρικού κράτους τον 19ο αιώνα προκάλεσε σοβαρή αστάθεια στα Βαλκάνια πυροδοτώντας μια σειρά πολέμων. Ειδικότερα όσον αφορά τον ελληνισμό, είχε ως αποτέλεσμα τη σχεδόν πλήρη εκρίζωσή του από τον χώρο της βόρειας Θράκης (της σημερινής νότιας Βουλγαρίας) και την επί δεκαετίες αμφισβήτηση της εθνικής του υπόστασης στη Μακεδονία και στη νότια Θράκη.

Η αφύπνιση της βουλγαρικής εθνικής συνείδησης και η δημιουργία του βουλγαρικού κράτους

Η κατάκτηση τη Βουλγαρίας από τους Οθωμανούς τον 14ο αιώνα είχε συμβάλει στη σχεδόν ολοκληρωτική έκλειψη του βουλγαρικού έθνους. Αντίθετα από

ό,τι είχε συμβεί στις ελληνικές περιοχές, όπου η εκδήλωση επαναστατικών κινημάτων ήταν συχνή, οι Βούλγαροι δέχτηκαν παθητικά την οθωμανική κυριαρχία εξαιτίας της εγκατάστασης πολλών Τούρκων εποίκων στη Βουλγαρία και της κατάργησης του βουλγαρικού Πατριαρχείου το 1394 προς όφελος του Οικουμενικού, στο οποίο υπήχθησαν οι βουλγαρικές περιοχές. Ειδικά η κατάργηση του βουλγαρικού Πατριαρχείου αποστέρησε τον βουλγαρικό λαό από τη φυσική πνευματική ηγεσία του, που θα μπορούσε να συντηρήσει τις εθνικές παραδόσεις του. Έτσι, μέχρι τις αρχές του 19ου αιώνα το βουλγαρικό έθνος ήταν ουσιαστικά άγνωστο στη δυτική Ευρώπη και στη Ρωσία, με αποτέλεσμα οι Βούλγαροι να συγχέονται με τους Έλληνες, τους Σέρβους ή τους Βλάχους. Παρ' όλα αυτά, την ίδια περίοδο βρισκόταν σε εξέλιξη η προσπάθεια για την εθνική αφύπνιση των Βουλγάρων με συστηματικές ενέργειες της Ρωσίας.

Η διάθεση σύμπλευσης των Βουλγά-

ρων με τη Ρωσία και η εγγύτητα της Βουλγαρίας προς την Κωνσταντινούπολη (πρωτεύουσα των Ρωσών) είχαν ως αποτέλεσμα οι Βούλγαροι να καταστούν σημαντικότεροι σύμμαχοι για τους Ρώσους από τους Έλληνες ή τους Σέρβους. Η Ρωσία συστηματοποίησε τις προσπάθειές της για την εθνική αφύπνιση των Βουλγάρων με την εξαγγελία του δόγματος του πανσλαβισμού (μετά τα μέσα του 19ου αιώνα), που πρέσβευε τη χειραφέτηση όλων των Σλάβων υπό την προστασία της Ρωσίας. Στο πλαίσιο του πανσλαβικού δόγματος οι Ρώσοι υποκίνησαν τον διαχωρισμό της βουλγαρικής Εκκλησίας από το Οικουμενικό Πατριαρχείο, που τελούσε υπό ελληνική επιρροή. Η χειραφέτηση αυτή επιτεύχθηκε τελικά το 1870, με σουλτανικό φερμάνι που αναγνώριζε τη δικαιοδοσία της βουλγαρικής Εκκλησίας (Εξαρχίας) σε ορισμένες επαρχίες της Βουλγαρίας αλλά και σε μητροπόλεις της Θράκης και της βόρειας Μακεδονίας, αφήνοντας μάλιστα ανοιχτό το ενδεχόμενο περαιτέρω επέκτασής της εφόσον τα δύο τρίτα των ορθόδοξων κατοίκων αυτών των περιοχών εκδήλωναν σχετική επιθυμία. Το Οικουμενικό Πατριαρχείο προσπάθησε αρχικά να βρει έδαφος συνεννόησης με τη βουλγαρική Εξαρχία αλλά μάταια. Έτσι, το 1872 η βουλγαρική Εκκλησία θεωρήθηκε σχισματική. Το γεγονός αυτό επρόκειτο να αποτελέσει την επίσημη έναρξη του μακροχρόνιου ελληνοβουλγαρικού ανταγωνισμού στη Μακεδονία και στη Θράκη.

Λίγο αργότερα ιδρύθηκε το βουλγαρικό κράτος, ύστερα από δύο επαναστάσεις (το 1875 και το 1876) που καταπνίγηκαν στο αίμα, προκαλώντας τη διεθνή κατακραυγή για τις τουρκικές ωμότητες. Την ίδια περίοδο η γενικότερη βαλκανική κρίση, που σοβούσε λόγω των ταυτόχρονων εξεγέρσεων στη Βοσνία-Ερζε-

Προτομή του δασκάλου Αναστασίου Πηγεύωνα (1836-1913), (Κοζάνη, Ιστορικό και Λαογραφικό Μουσείο). ΚΑΤΩ: Ο Σλαβομακεδόνας δάσκαλος Γκότσε Ντέλτσεφ (1872-1903) θεωρείται ένας από τους πρωτεργάτες του κινήματος για την απόδοση της Μακεδονίας στους «Μακεδόνες».

γοβίνη, του Σερβοτουρκικού Πολέμου του 1876 και των παραπλανητικών συνταγματικών μεταρρυθμίσεων στο εσωτερικό του οθωμανικού κράτους, προκάλεσε τον Ρωσοτουρκικό Πόλεμο του 1877-78, που κατέληξε στη συντριβή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ο ρωσικός στρατός προέλασε μέχρι τον Άγιο Στέφανο (προάστιο της Κωνσταντινούπολης), όπου και υπογράφηκε η ομώνυμη συνθήκη ειρήνης στις 3 Μαΐου 1878. Με αυτήν αναγνωριζόταν η δημιουργία ενός μεγάλου βουλγαρικού κράτους, με έκταση 160.000 τετραγωνικών χιλιομέτρων και όρια που περιλάμβαναν ολόκληρη τη Μακεδονία (εκτός από τη Θεσσαλονίκη, τη Χαλκιδική και την Πιερία), καθώς και τη βόρεια Θράκη.

Η ίδρυση της Μεγάλης Βουλγαρίας προκάλεσε την αντίδραση της Βρετανίας (που επιδίωκε τη διατήρηση της ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ως αντίβαρο στη ρωσική επέκταση στα Βαλκάνια) και της Αυστροουγγαρίας. Έτσι, το καλοκαίρι του 1878 συγκλήθηκε στο Βερολίνο συνέδριο των Μεγάλων Δυνάμεων, το οποίο έπειτα από εργασίες ενός μήνα κατέληξε στην υπογραφή της ομώνυμης συνθήκης που αναδιαμόρφωσε τα βαλκανικά σύνορα. Αντίλοιπόν της Μεγάλης Βουλγαρίας, θα ιδρύονταν δύο ηγεμονίες υποτελείς στον σουλτάνο, η Βουλγαρία και η Ανατολική Ρωμυλία, με πρωτεύουσες τη Σόφια και τη Φιλιπούπολη.

Η ίδρυση της βουλγαρικής ηγεμονίας (στον χώρο μεταξύ του Αίμου και του Δούναβη) ικανοποιούσε κατ' αρχάς τα εθνικά δίκαια των Βουλγάρων. Παράλληλα αποκαθιστούσε τις πολιτικές ισορροπίες μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων και των βαλκανικών κρατών, αφού μετά και την παραχώρηση της Θεσσαλίας στην Ελλάδα το 1881 οι τρεις ομόδοξες βαλκανικές χώρες είχαν περίπου ίση έκταση (η

Ο Σλαβομακεδόνας δάσκαλος Ντάμιαν (Δαμιανός) Γκρούεφ (1871-1906) επιδίωξε μαζί με τον Γκότσε Ντέλτσεφ την ειρηνική αυτοδιάθεση των «Μακεδόνων» υπό σλαβικό μανδύα. ΚΑΤΩ: Ο Βούλγαρος αξιωματικός Μπόρις Σαράφοφ (1872-1907) εξώθησε το κίνημα αυτοδιάθεσης των «Μακεδόνων» σε ένοπλη δράση εις βάρος Ελλήνων και Βλάχων.

Βουλγαρία 24.360 τετραγωνικά μίλια, η Ελλάδα 25.041 και η Σερβία 20.850) και ισοδύναμο πληθυσμό (η Βουλγαρία 1.998.982 κατοίκους, η Ελλάδα 1.235.713 και η Σερβία 1.734.316). Καμία όμως δεν είχε υλοποιήσει στο ακέραιο τις εθνικές επιδιώξεις της, με περισσότερο δυσαρεστημένη τη Βουλγαρία, που είχε χάσει τα περισσότερα εδάφη που είχε κερδίσει το 1878. Γι' αυτό τον λόγο οι Βούλγαροι κινήθηκαν μεθοδικά προκειμένου να ανακτήσουν τις περιοχές της Θράκης και της Μακεδονίας που τους είχαν αποδοθεί με τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου.

Πρώτο στόχο της βουλγαρικής Μεγάλης Ιδέας αποτέλεσε η ενσωμάτωση της Ανατολικής Ρωμυλίας (βόρειας Θράκης) στο βουλγαρικό κράτος. Για τον σκοπό αυτό το 1880 το βουλγαρικό κράτος διέθεσε μεγάλα χρηματικά ποσά σε ομάδες προβοκατόρων στην Ανατολική Ρωμυλία. Παράλληλα είχε ιδρυθεί στη Βουλγαρία ένα μυστικό κομιτάτο με σκοπό την «Ένωση των δύο Βουλγαριών», πράκτορες του οποίου οργάνωσαν το 1885 εκτεταμένη συνωμοσία στην Ανατολική Ρωμυλία. Στις 18 Σεπτεμβρίου 1885 εκδηλώθηκε ένα αναίμακτο πραξικόπημα, μετά την επιτυχία του οποίου ανακηρύχθηκε η ένωση της Ανατολικής Ρωμυλίας με τη Βουλγαρία. Για ποικίλους λόγους οι Μεγάλες Δυνάμεις και η Οθωμανική Αυτοκρατορία έδειξαν απροθυμία να αντιδράσουν δυναμικά στη βουλγαρική προσάρτηση της Ανατολικής Ρωμυλίας. Αντίθετα, η Ελλάδα και η Σερβία επέδειξαν μεγαλύτερη κινητικότητα, καθώς τα συμφέροντά τους θίγονταν καίρια από την απρόβλεπτη και απρόσκοπτη αύξηση της βουλγαρικής επικράτειας. Η κυβέρνηση Δεληγιάννη απαίτησε να αποζημιωθεί η Ελλάδα με παραχώρηση της Κρήτης, αλλά η λύση αυτή έθιγε τα συμφέροντα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, με αποτέλεσμα να

σταλούν τουρκικά στρατεύματα στα ελληνοτουρκικά σύνορα.

Προκειμένου να αποφευχθεί ο πόλεμος, οι Μεγάλες Δυνάμεις επέβαλαν το 1886 ναυτικό αποκλεισμό στην Ελλάδα, με κατάληξη την ανατροπή της ελληνικής κυβέρνησης. Από την πλευρά της, η Σερβία κήρυξε πόλεμο στη Βουλγαρία με πρόσχημα την προάσπιση των σερβικών συμφερόντων και την αποκατάσταση της βαλκανικής ισορροπίας. Ο πατριωτικός ζήλος όμως των Βουλγάρων ανέτρεψε τα δεδομένα, καθώς νίκησαν κατά κράτος και εισέβαλαν στη Σερβία Έτσι, ο πόλεμος έληξε μόλις έπειτα από 15 μέρες με σερβική ήττα.

Το πραξικόπημα της Ανατολικής Ρωμυλίας υπήρξε το πρώτο βήμα για την υλοποίηση της Μεγάλης Βουλγαρίας. Η απρόσκοπτη εκδήλωσή του άνοιξε τον δρόμο για την προβολή των βουλγαρικών διεκδικήσεων και στη Μακεδονία, εγκαινιάζοντας ουσιαστικά τη φάση της δυναμικής αντιπαράθεσης για την επίλυση του Μακεδονικού ζητήματος.

Η ασάφεια του όρου Μακεδονία

Την περίοδο που ανέκυψε το Μακεδονικό ζήτημα τόσο η έννοια του όρου Μακεδονία όσο και η εθνολογική σύνθεση της αντίστοιχης περιοχής ήταν αρκετά ασαφείς. Στην αρχαιότητα ως Μακεδονία χαρακτηριζόταν το κράτος των Μακεδόνων όπως διαμορφώθηκε την εποχή του Φίλιππου Β΄, τα εδαφικά όρια του οποίου προσδιορίζονταν προς νότο από τα βουνά Καμβούνια, Πιέρια και Όλυμπο, προς δυσμάς από την οροσειρά της Πίνδου, προς βορρά από τη λίμνη Αχρίδα, τα βουνά Βαμβούνια και τις νότιες κλιτύς του Όρβηλου (ή Πιρίν), και προς ανατολάς από τον ποταμό Νέστο. Ο χώρος αυτός (και μόνο) αποτελεί τη λεγόμενη «ιστορική Μακεδονία», σχεδόν το σύνολο της οποίας περιλαμβάνε-

ται σήμερα στην ελληνική επικράτεια. Οι περιοχές που βρίσκονται βορειότερα και εκτείνονται πέρα από τα αρχαία Βελεσά (το σημερινό Βέλες) μέχρι την πόλη Σκούποι (τα σημερινά Σκόπια) δεν προσάρτηθηκαν ποτέ στο μακεδονικό κράτος (αν και κατακτήθηκαν από αυτό) και αποτελούν την αποκαλούμενη «γεωγραφική Μακεδονία».

Κατά τα επόμενα 1.500 χρόνια, από τη ρωμαϊκή μέχρι την οθωμανική κατάκτηση των Βαλκανίων, ο όρος Μακεδονία χρησιμοποιήθηκε μόνο με τη γεωγραφική και όχι την εθνική του σημασία. Για ένα μεγάλο διάστημα οι Ρωμαίοι ονόμαζαν Μακεδονία μία περιοχή που περιλάμβανε επίσης την Ήπειρο, ένα μέρος της Ιλλυρίας και τη νότια Ελλάδα. Αργότερα οι Βυζαντινοί ονόμασαν «θέμα Μακεδονίας» την εκτεταμένη περιοχή που εκτεινόταν ανατολικά του Νέστου μέχρι τα στενά των Δαρδανελλίων και τις ακτές της Προποντίδας, η οποία δεν είχε καμία σχέση με την ιστορική Μακεδονία. Μετά την κατάκτηση των Βαλκανίων από τους Οθωμανούς το όνομα Μακεδονία περιέπεσε στη λήθη, παραμένοντας γνωστό επί πολλούς αιώνες μόνο σε ορισμένους μορφωμένους Έλληνες και ξένους. Η ονομασία «Μακεδονία» επανεμφανίστηκε στο προσκήνιο για πρώτη φορά μετά τον Κριμαϊκό Πόλεμο, κατά τη δεκαετία του 1860, οπότε η διεθνής διπλωματία αποκάλεσε αυθαίρετα Μακεδονία μια μεγάλη έκταση που περιλάμβανε τρία οθωμανικά βιλαέτια με πρωτεύουσες τη Θεσσαλονίκη, το Μοναστήρι και τα Σκόπια (με εξαίρεση το Κοσσυφοπέδιο, που αποτελούσε τμήμα του τρίτου βιλαετίου). Από εκείνη την περίοδο καθιερώθηκε στους διεθνείς διπλωματικούς κύκλους ως Μακεδονία η περιοχή των τριών οθωμανικών βιλαετίων, παρότι δεν αποτέλεσε ποτέ χώρα ή κράτος των αρχαίων Μακεδόνων. Από την ίδια συμβατική και

Ο δραστήριος οικουμενικός πατριάρχης Ιωακείμ Γ' (1834-1912) στελέχωσε πολλές μητροπόλεις της Μακεδονίας με δραστήριους ιεράρχες. ΚΑΤΩ: Ο μητροπολίτης Καστοριάς Γερμανός Καραβαγγέλης (1866-1935) αναδείχθηκε σε έναν από τους πρωταγωνιστές του αγώνα για τη διάσωση της ελληνικότητας της Μακεδονίας.

αυθαίρετη γεωγραφική έννοια της Μακεδονίας προέκυψε και η κρατική ονομασία της Βόρειας Μακεδονίας, που καταλαμβάνει μόνο ένα μέρος της ιστορικής Μακεδονίας, άλλες περιοχές της οποίας αποτελούν τμήματα γειτονικών κρατών.

Περί τα τέλη του 19ου αιώνα εξίσου ασαφής ήταν και η εθνολογική σύνθεση της Μακεδονίας. Την περίοδο αυτή ο χριστιανικός πληθυσμός της μπορούσε να διακριθεί σε τρεις ευδιάκριτες γλωσσικές ζώνες. Στη νότια, δηλαδή στην περιοχή βόρεια της Θεσσαλίας μέχρι την Πίνδο, στην Καστοριά, στις βόρειες παρυφές της Βέροιας και της Θεσσαλονίκης έως τις Σέρρες και τη Δράμα, επικρατούσε το ελληνόφωνο στοιχείο. Αντίστοιχα, στη βόρεια ζώνη, δηλαδή νότια του Σκάρδου (Σαρ) και της Ρίλας, μέχρι την Αχρίδα, τις βόρειες παρυφές του Μοναστηρίου και της Στρώμνιτσας, το Μελένικο και το Νευροκόπι, επικρατούσε απόλυτα το σλαβόφωνο στοιχείο. Στην τρίτη όμως ζώνη η κατάσταση ήταν πιο σύνθετη. Όπως αναφέρει ο ιστορικός Ευάγγελος Κωφός, «Στην ενδιάμεση ζώνη το χαρακτηριστικό γνώρισμα ήταν η εθνική πολυμορφία. Σλαβόφωνοι, ελληνόφωνοι, βλαχόφωνοι και αλβανόφωνοι χριστιανοί συνοικούσαν με τουρκόφωνους – αλλά και με ελληνόφωνους, βλαχόφωνους, σλαβόφωνους και αλβανόφωνους μουσουλμάνους. Και παρότι το σλαβόφωνο στοιχείο της μεσαίας ζώνης ήταν το πολυαριθμότερο, ο εθνικός προσδιορισμός του χριστιανικού πληθυσμού αποδείχθηκε δυσχερέστατος».¹ Αυτή η εθνολογικά ρευστή γεωγραφική ζώνη επρόκειτο να αποτελέσει το μήλον της έριδος Ελλήνων, Βουλγάρων και (σε μικρότερο βαθμό) Σέρβων.

Στο μεγαλύτερο μέρος του 19ου αιώνα οι χριστιανικοί πληθυσμοί της Μακεδονίας ταύτιζαν τα συμφέροντά τους με

τον ελληνισμό. Η πολιτιστική ανωτερότητα των Ελλήνων, που εκδηλωνόταν μέσω της έντονης παρουσίας των ελληνικών σχολείων και της πολιτιστικής ακτινοβολίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου (στις εκκλησίες του οποίου οι λειτουργίες τελούνταν στα ελληνικά), είχε καταστήσει ιδιαίτερα τους Βλάχους ενεργούς υποστηρικτές των ελληνικών αγώνων για εθνική ολοκλήρωση (το βλάχικο στοιχείο ήταν ιδιαίτερα ισχυρό στις εθνικά ανάμικτες περιοχές του Μοναστηρίου και του Περλεπέ/Πρίλαπου). Την περίοδο όμως της εξάπλωσης των πανσλαβιστικών ιδεών στη Μακεδονία και της ίδρυσης της βουλγαρικής Εξαρχίας, δηλαδή κατά την τελευταία τριακονταετία του 19ου αιώνα, η κατάσταση άρχισε να αλλάζει. Αρκετά χωριά και κοινότητες (ιδιαίτερα μεταξύ των σλαβόφωνων) άρχισαν να προσχωρούν στην Εξαρχία, στις εκκλησίες της οποίας επίσημη γλώσσα ήταν η σλαβονική.

Εξίσου σημαντικό ρόλο στη σταδιακή μείωση της ελληνικής πολιτιστικής επιρροής στη Μακεδονία έπαιξε και η ίδρυση βουλγαρικών σχολείων, με σκοπό την προβολή της βουλγαρικής Μεγάλης Ιδέας, ο αριθμός των οποίων περί το 1870 έφτανε ήδη τα 70, ενώ περί το 1900 είχε αυξηθεί στα 590 (την ίδια περίοδο πάντως τα ελληνικά υπερέβαιναν τα 1.000). Όπως επισημαίνει ο Ιωάννης Μαζαράκης Αινιάν: «Όπου οι κάτοικοι μιλούσαν ελληνικά και σλαβικά και υπήρχαν ελληνικά σχολεία, οι πιο ευκατάστατοι φρόντιζαν πάντοτε να στέλνουν τα παιδιά τους σ' αυτά. Ας σημειωθεί πως τα ελληνικά σχολεία δεν ήταν δωρεάν. Αντίθετα, η βουλγαρική εκπαίδευση παρέχόταν χωρίς καμιά οικονομική επιβάρυνση. Οι Βούλγαροι μάλιστα είχαν ιδρύσει και οικοτροφεία σε διάφορα κέντρα, όπως στη Θεσσαλονίκη, στο Μοναστήρι και στην Καστοριά. Την ίδια πολιτική ακο-

λούθησαν οι Βούλγαροι και στην Εκκλησία. Οι εξαρχικοί δεν κατέβαλλαν καμιά εισφορά και οι ιερείς τους μισθοδοτούνταν από το κέντρο»².

Έναρξη του βουλγαρικού επεκτατισμού στη Μακεδονία

Η εκπαιδευτική και η θρησκευτική προπαγάνδα των Βουλγάρων ήταν αρκετά αποτελεσματικές, όχι όμως όσο επιθυμούσαν. Παρά τις πολυδάπανες προσπάθειές τους, δεν μπορούσαν να εξασφαλίσουν σταθερές συνθήκες εγκατάστασης στον μακεδονικό χώρο για όσους εκπαίδευαν με μεγάλο κόπο και έξοδα. Το εμπόριο και τα περισσότερα επαγγέλματα παρέμεναν υπό τον έλεγχο των Ελλήνων, των Βλάχων και των Εβραίων, με αποτέλεσμα οι μορφωμένοι που εκβουλγαρίζονταν να μεταναστεύουν στη Βουλγαρία ή και μακρύτερα, ενώ ένα μεγάλο ποσοστό σλαβόφωνων εξακολουθούσε να έχει ελληνική εθνική συνείδηση. Σταδιακά όμως άρχισαν να ιδρύονται συνωμοτικές οργανώσεις που στελεχώθηκαν κυρίως από τους μετανάστες στη Βουλγαρία (ο αριθμός των οποίων το 1902 υπολογίζεται περίπου σε 200.000) και απέβλεπαν στην προσάρτηση της Μακεδονίας. Η πιο σημαντική ήταν η Μυστική Μακεδονο-Αδριανουπολίτικη Οργάνωση (στα βουλγαρικά: ΤΜΟΡΟ), που ιδρύθηκε το 1893. Οι οργανώσεις αυτές, αν και δεν εξέφραζαν το επίσημο βουλγαρικό κράτος, επηρέαζαν σε μεγάλο βαθμό τη διαμόρφωση της μακεδονικής πολιτικής του. Ιδιαίτερα η ΤΜΟΡΟ είχε θέσει ως στόχο τη διάδοση επαναστατικών ιδεών με εθνικιστικό και σοσιαλιστικό περιεχόμενο, τη συγκέντρωση εφοδίων και πυρομαχικών, και τον εξοπλισμό και εκγύμναση των χωρικών ενόψει της επικείμενης επανάστασης, χρησιμοποιώντας το σύνθημα «Η Μακεδονία στους Μακεδόνες». Με βάση

Ος μητροπολίτης Δράμας ο μετέπειτα εθνομάρτυρας μητροπολίτης Σμύρνης Χρυσόστομος (1867-1922) συνέβαλε σημαντικά στην επιτυχία του Μακεδονικού Αγώνα. ΚΑΤΩ: Καπετάν Κώττας (1860-1905), ο πρωτεργάτης της ένοπλης ελληνικής αντίστασης στη βία του βουλγαρικού Κομιτάτου. Στη φωτογραφία εικονίζεται με τους γιους του.

δηλαδή αυτό το σχέδιο, όλοι οι Μακεδόνες, άσχετα από τη θρησκεία ή την εθνική τους συνείδηση, θα αγωνίζονταν για την αποτίναξη του οθωμανικού ζυγού στη Μακεδονία. Σύμφωνα με τον Ευάγγελο Κωφό: «Το σύνθημα αυτό κάλυπτε με έξυπνο τρόπο τις ιδιοτελείς βουλγαρικές επιδιώξεις. Με το πρόσχημα της κατάλυσης της οθωμανικής κυριαρχίας και ίδρυσης αυτόνομου μακεδονικού κράτους, επιδίωκε να κινητοποιήσει όλους τους Μακεδόνες –Έλληνες, Βουλγάρους, Σέρβους, Βλάχους, Αλβανούς και Τούρκους ακόμα– προς όφελος της βουλγαρικής ιδέας. Αυτή υπήρξε αναμφισβήτητη η τελική επιδίωξη όλων των πρωτεργατών της κίνησης –πράγμα που αποδεικνύεται από τα ίδια τα κείμενά τους–, παρά το γεγονός ότι την εποχή εκείνη, αλλά και μεταγενέστερα, έγιναν προσπάθειες να αποδοθούν διαφορετικές προθέσεις στις ενέργειες μιας μερίδας Βουλγάρων επαναστατών που αποκλήθηκαν “Μακεδόνες”»³.

Η μείωση της ελληνικής επιρροής στη Μακεδονία την ίδια περίοδο οφειλόταν και σε άλλους λόγους. Οι αποτυχημένες ελληνικές προσπάθειες για την απελευθέρωση της Κρήτης (που αποτελούσε τον κύριο στόχο της Μεγάλης Ιδέας), η αδυναμία του ελληνικού κράτους να αντιδράσει αποτελεσματικά στην προσάρτηση της Ανατολικής Ρωμυλίας (παρότι έθιγε άμεσα τα συμφέροντα των εύπορων ελληνικών κοινοτήτων της βόρειας Θράκης) και κυρίως η ταπεινωτική ήττα του στον Ελληνοτουρκικό Πόλεμο του 1897 λειτούργησαν ανασταλτικά στις προσπάθειες για τον προσεταιρισμό των πληθυσμών της ενδιάμεσης μακεδονικής ζώνης. Τις προσπάθειες αυτές είχαν αναλάβει μέχρι τότε, ως άτυποι εκφραστές της ελληνικής πολιτικής, κυρίως εκπαιδευτικοί και φιλολογικοί σύλλογοι, όπως ο Ελληνικός Φιλολογι-

κός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως και ο Σύλλογος προς Διάδοσιν των Ελληνικών Γραμμάτων στην Αθήνα, αλλά η δραστηριότητά τους δεν μπορούσε να αντισταθμίσει τη δυναμική εξάπλωση της βουλγαρικής επιρροής. Εξάλλου η σύλληψη το 1887 από τους Τούρκους του Αναστασίου Πηχεώνος, εκπαιδευτικού στην Κοζάνη και την Καστοριά που δρούσε παράλληλα ως πράκτορας και σύνδεσμος των ελληνικών προξενείων της Θεσσαλονίκης και του Μοναστηρίου, αποκάλυψε στις οθωμανικές Αρχές τη μυστική αλληλογραφία που αφορούσε την πολύχρονη ελληνική εκπαιδευτική δραστηριότητα στην περιοχή. Το αποτέλεσμα ήταν να πραγματοποιηθούν εκτεταμένες συλλήψεις, που αποδιοργάνωσαν το ελληνικό συνωμοτικό δίκτυο, τρομοκρατώντας παράλληλα τους υποστηρικτές της ελληνικής εθνικής ιδέας.

Η ένοπλη πτυχή του Μακεδονικού Αγώνα (1902-1908)

Το 1895 οι επιτυχίες της βουλγαρικής προπαγάνδας στη Μακεδονία είχαν ως αποτέλεσμα την οργάνωση ενός συνεδρίου στη Σόφια, στο οποίο έλαβαν μέρος αντιπρόσωποι της ΤΜΟΡΟ και άλλων επαναστατικών οργανώσεων. Σε αυτό συγκροτήθηκε μια ανώτατη επιτροπή (στα βουλγαρικά: Verhoven Komitet) με σκοπό τον συντονισμό των ενεργειών και της δράσης όλων των οργανώσεων στη Μακεδονία και στη Θράκη. Οι οπαδοί του νέου φορέα ονομάστηκαν βερχοβιστές. Μέχρι τότε οι εκπρόσωποι των βουλγαρικών οργανώσεων στη Μακεδονία (με πιο δραστήριους τους δασκάλους Ντάμιεν Γκρούεφ και Γκότσε Ντέλτσεφ) προωθούσαν τις ιδέες τους με ειρηνικά μέσα. Οι βερχοβιστές όμως, όπως και αρκετά άλλα μέλη της ΤΜΟΡΟ, ήταν πιο αδιάλλακτοι, μη διστάζοντας να καταφύγουν στα όπλα για να επιβά-

λουν τις απόψεις τους. Ο πιο ακραίος ανάμεσά τους ήταν ο νεαρός αξιωματικός Μπόρις Σαράφοφ, μακεδονικής καταγωγής, που πρέσβευε την ένοπλη εξέγερση των Μακεδόνων, ενισχύοντας γι' αυτό τον σκοπό κατά την περίοδο 1899-1902 σώματα ανταρτών που τελούσαν υπό την επιρροή του. Αυτούς τους αντάρτες οι Τούρκοι τους ονόμασαν κομιτατζήδες και υπολογίζεται ότι το 1900 η δύναμή τους έφτανε τους 2.000 μάχιμους (20.000 μαζί με όλα τα μέλη της ΤΜΟΡΟ). Οι κομιτατζήδες δολοφονούσαν όσους σλαβόφωνους ή βλαχόφωνους με ελληνική εθνική συνείδηση αντιδρούσαν στις προσπάθειές τους παραμένοντας πιστοί στο Πατριαρχείο.

Τέτοια μέτρα όμως υπονόμειαν μακροπρόθεσμα τον αγώνα της, με αποτέλεσμα το σύνθημα «Η Μακεδονία στους Μακεδόνες» να χάνει το νόημά του. Παράλληλα, στο εσωτερικό της οργάνωσης ανέκυψαν διαμάχες που κατέληξαν στην ανάληψη του ελέγχου της από τους βερχοβιστές και στην εντατικοποίηση των καταπιέσεων. Σύμφωνα με τον Ιωάννη Μαζαράκη, «από την αρχή το [βουλγαρικό] κίνημα ήταν χαλαρό και οι αρχηγοί της οργάνωσης διαιρεμένοι. Η συνεργασία με την Εξαρχία αύξησε τις διαφορές μεταξύ τους. Εξάλλου προσέκρουε στην έλλειψη χρημάτων, οπλισμού και εφοδίων. Η στρατολογία ήταν δύσκολη και οι κάτοικοι αδρανείς και διστακτικοί».⁴ Τη μεγαλύτερη αντίδραση στον εκβουλαρισμό της Μακεδονίας πρόβαλλαν οι ελληνόφωνοι, βλαχόφωνοι ή σλαβόφωνοι με ελληνική συνείδηση. Οι τελευταίοι, που οι Βούλγαροι τους αποκαλούσαν Γκρεκομάνους, ήταν και οι πιο φανατικοί. Για τους Βούλγαρους η πίστη τους στην Ελλάδα ήταν ανεξήγητη. Ο επικεφαλής των Βούλγαρων ανταρτών της Θράκης, Γκέρτζικοφ, έκανε τις ακόλουθες διαπιστώσεις για τους Γκρεκομάνους (τους

Ως πρόξενος στο Μοναστήρι ο Ίων Δραγούμης (1878-1920) συνέβαλε σημαντικά στην οργάνωση της ελληνικής αντίστασης στη βορειοδυτική Μακεδονία. ΚΑΤΩ: Γιάνε Σαντάνσκι (1872-1915), ένας από τους πιο μαχητικούς Βούλγαρους κομιτατζήδες.

οποίους υπολόγιζε στα δύο τρίτα των σλαβόφωνων κατοίκων της Μακεδονίας): «Η γλώσσα του, τα ήθη και έθιμά του, η νοοτροπία του, η φορεσιά του, οι σπιτικές συνήθειες, όλα του φωνάζουν τη βουλγαρική καταγωγή του. Και όμως μένει κολλημένος σαν το στρείδι στην πατριαρχική και ενωμένος στην ελληνική ιδέα. Γι' αυτήν είναι έτοιμος να θυσιασθεί. Ανοίγουμε στα χωριά τους βουλγαρικά σχολεία και τα συντηρούμε. Τους στέλνουμε Βούλγαρους παπάδες και δασκάλους που τους πληρώνουμε εμείς. Συντηρούμε φτωχές οικογένειες. Τίποτε. Πληρώνουν μόνοι τους παπάδες και δασκάλους που τους στέλνει το Πατριαρχείο της Πόλης. Και βλέπεις ένα μοναδικό, ένα ακατανόητο φαινόμενο για κάθε λογικό άνθρωπο, έστω και αν δεν είναι Βούλγαρος. Στις μεγάλες χριστιανικές γιορτές... στους γάμους και στα βαφτίσια τους, όταν στρώνονται στο τραπέζι με συγγενείς και φίλους... δεν εύχονται για την απελευθέρωσή τους από τον τουρκικό ζυγό και την ένωσή τους με τη μεγάλη πατρίδα, αλλά τους ακούς να διαδηλώνουν τα αισθήματά τους με τα λόγια: "ζήτω η Ορθοδοξία". Δηλαδή ζήτω το Πατριαρχείο, ζήτω ο ελληνισμός».⁵

Προκειμένου να υποτάξουν αυτούς τους σκληροτράχηλους αντιπάλους, οι κομιτατζήδες τους απειλούσαν με θάνατο ή πυρπόληση των χωριών τους, υποχρεώνοντάς τους να διαθέτουν τα σπίτια τους και τρόφιμα για τη διαμονή των βουλγαρικών ομάδων, να καταβάλλουν χρηματικές εισφορές και να λύνουν τις διαφορές τους στα υποτυπώδη βουλγαρικά δικαστήρια που είχαν σχηματίσει τα κομιτάτα. Επιπλέον, τους έπαιρναν τις εκκλησίες και τα σχολεία τους, με αποτέλεσμα συχνά να ξεσπούν σφοδρές συγκρούσεις ανάμεσα σε Έλληνες και Βούλγαρους για τα ελληνικά εκπαιδευτικά και εκκλησιαστικά ιδρύματα.

Το ελληνικό κράτος αντέδρασε σε αυτή την κατάσταση καθυστερημένα και ανεπαρκώς. Αδυνατώντας να κατανοήσει την ποιοτική μεταβολή των όρων της εθνοτικής αντιπαράθεσης, ενέτεινε την οικονομική και διοικητική υποστήριξη προς τα ελληνικά προξενία και σχολεία, καθώς και τις πατριαρχικές μητροπόλεις της Μακεδονίας, προσπαθώντας παράλληλα να αφυπνίσει τις κατά τόπους οθωμανικές Αρχές ως προς το είδος της απειλής που αποτελούσαν οι κομιτατζήδες για την εσωτερική ασφάλεια και σταθερότητα της περιοχής. Οι προσπάθειες αυτές όμως υπήρξαν ατελέσφορες, καθώς οι οθωμανικές Αρχές περιορίζονταν σε κατασταλτική δράση.

Αντίθετα, ο δραστήριος πατριάρχης Ιωακείμ Γ' (μητροπολίτης Θεσσαλονίκης την περίοδο 1874-78) κινήθηκε πιο αποτελεσματικά, στελεχώνοντας περί το 1900 καίριες μητροπόλεις της Μακεδονίας με νέους και δυναμικούς ιεράρχες, όπως ο μητροπολίτης Καστοριάς Γερμανός Καραβαγγέλης, ο Δράμας Χρυσόστομος Καλαφάτης (ο μετέπειτα εθνομάρτυρας μητροπολίτης Σμύρνης), ο Μελενίκου Ειρηναίος, ο Δοϊράνης Παρθένιος και ο Στρωμνίτης Γρηγόριος Ωρολογάς (εθνομάρτυρας μητροπολίτης Κυδωνιών το 1922). Ειδικά ο Καραβαγγέλης κατόρθωσε με εντατικές προσπάθειες να ανακόψει τις βουλγαρικές προόδους στην περιοχή της Καστοριάς, ξανανοίγοντας ελληνικά σχολεία και εκκλησίες που είχαν κλείσει από τον φόβο των κομιτατζήδων και φροντίζοντας τις οικογένειες δασκάλων, ιερέων, ανταρτών και προκρίτων που είχαν δολοφονηθεί από Βούλγαρους (σκοπό για τον οποίο ίδρυσε μάλιστα στην Καστοριά και ένα ορφανοτροφείο). Το μεγαλύτερο όμως επίτευγμά του ήταν ότι κατόρθωσε να μεταστρέψει προς όφελος των Ελλήνων δύο σλαβόφωνους οπλαρχηγούς, τον

Κώττα από τη Ρούλια και τον Βαγγέλη από το Στρέμπανο, που μέχρι τότε δρούσαν ως όργανα του βουλγαρικού κομιτάτου.

Το παράδειγμά τους έδειχνε την κατεύθυνση προς την οποία έπρεπε να στραφούν οι προσπάθειες για την αναχαίτιση του βουλγαρικού επεκτατισμού. Επειδή όμως μετά την ήττα του 1897 το ελληνικό κράτος δεν μπορούσε να διακινδυνεύσει νέες πολεμικές περιπέτειες, την πρωτοβουλία για την οργάνωση και τον συντονισμό της ένοπλης αντιπαράθεσης με τους Βούλγαρους ανέλαβαν Μακεδόνες της Αθήνας (όπως η εύπορη οικογένεια Δραγούμη από το Βογατσικό, την οποία περιστοίχιζαν αρκετοί αξιωματικοί και πολίτες) και φορείς που σχετιζόνταν με αυτούς, όπως ο Κεντρικός Μακεδονικός Σύλλογος, η εταιρία Ελληνισμός και η Επίκουρος των Μακεδόνων Επιτροπή, υπό την προεδρία του αρχιεπισκόπου Αθηνών. Κομβικό στοιχείο της πρώιμης δράσης τους αποτέλεσε η μετάθεση τον Νοέμβριο του 1902 του νεα-

ρού διπλωμάτη Ίωνα Δραγούμη ως υποπρόξενου στο ελληνικό προξενείο του Μοναστηρίου, που στο εξής επρόκειτο να αποτελέσει σημαντικό κέντρο του Μακεδονικού Αγώνα. Ο Δραγούμης είχε κατανοήσει ακριβώς πώς δρούσαν οι Βούλγαροι, ενώ διαπνεόταν από έντονο πατριωτισμό. Σχολιάζοντας την τακτική τους λίγο πριν από την εξέγερση του Ίλιντεν (1903), την παρομοίαζε με θεατρική παράσταση την οποία «αναβάλλουν ώσπου να αγοραστούν όλα τα εισιτήρια και να ετοιμασθούν τα σκηνικά και να μάθουν τα μέρη τους οι θεατρίνοι. Και είναι και μελετημένοι οι Βούλγαροι. Έχουν μελετήσει πώς δούλεψαν οι Έλληνες στο Εικοσιένα και οι Κρητικοί αργότερα και οι Γάλλοι στη Γαλλική Επανάσταση και οι Βόερς τώρα τελευταία».⁶

Η εξέγερση του Ίλιντεν

Την ίδια περίοδο (Οκτώβριος του 1902) εκδηλώθηκε στη βορειοανατολική και στη δυτική Μακεδονία η πρώτη ανοιχτή προσπάθεια αποτίναξης του οθωμανι-

Ένοπλοι κομιτατζήδες στα βουνά της Βόρειας Μακεδονίας τον Αύγουστο του 1903.

κού ζυγού με ενέργειες των βερχοβιστών. Η ήγkαιρη όμως κινητοποίηση του τουρκικού στρατού και η άρνηση των τοπικών Σλαβομακεδόνων οπλαρχηγών (που συγκροτούσαν έναν ιδιαίτερο κλάδο της ΤΜΟΡΟ, την Εσωτερική Μακεδονική Επαναστατική Οργάνωση (ΕΜΕΟ ή ΙΜΡΟ) να συνδράμουν αυτό το εγχείρημα, το οποίο θεωρούσαν πρόωπο, συνέβαλε στην αποτυχία του. Παρά ταύτα, εκμεταλλευόμενοι την αμνηστία που παραχώρησαν στη συνέχεια οι Τούρκοι για να αντικρούσουν τις διεθνείς αιτιάσεις για βιαιοπραγίες τους εις βάρος των Μακεδόνων, οι κομιτατζήδες που απελευθερώθηκαν τότε στελέχωσαν πάλι τις ομάδες τους και ξεκίνησαν νέες, σποραδικές τρομοκρατικές ενέργειες ως προοίμιο μιας νέας εξέγερσης. Συγκεκριμένα, την άνοιξη του 1903 κατέστρεψαν γέφυρες, διέκοψαν τηλεγραφικές επικοινωνίες, προσπάθησαν να ανατινάξουν στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης το ατμόπλοιο Γουαδάλκιβίρ και προκάλεσαν εκρήξεις βομβών στον σιδηροδρο-

μικό σταθμό και σε διάφορα σημεία της πόλης. Προτού όμως προλάβει να εκδηλωθεί γενική εξέγερση, κηρύχθηκε στη Θεσσαλονίκη στρατιωτικός νόμος, ενώ σε ολόκληρη τη Μακεδονία τουρκικά αποσπάσματα άρχισαν να προβαίνουν σε εκτεταμένα αντίποινα εναντίον των χριστιανών.

Λίγο νωρίτερα, τον Φεβρουάριο του 1903, η βουλγαρική κυβέρνηση είχε απαγορεύσει τη λειτουργία των δύο κύριων κλάδων του κομιτάτου (των βερχοβιστών και των σεντραλιστών), συλλαμβάνοντας και ορισμένους από τους ηγέτες τους. Άλλοι όμως, όπως ο Σαράφοφ, κατόρθωσαν να διαφύγουν και να διεισδύσουν στη Μακεδονία, όπου, σε συνεργασία με την ΕΜΕΟ, προετοίμασαν σε διάστημα λίγων μηνών τη μεγαλύτερη μέχρι τότε εξέγερση στο πλαίσιο του Μακεδονικού Αγώνα. Η εξέγερση αυτή – που έμεινε γνωστή ως εξέγερση του Ίλιντεν επειδή εκδηλώθηκε στις 20 Ιουλίου (παλαιό ημερολόγιο), ημέρα της εορτής του Προφήτη Ηλία– επηρέασε τις

Κάτοικοι του Κρουσόβου τα σπίτια των οποίων καταστράφηκαν κατά την καταστολή της ομώνυμης εξέγερσης.

επαρχίες της δυτικής και της βόρειας Μακεδονίας, όπου οι κομιτατζήδες είχαν συγκεντρώσει το μεγαλύτερο μέρος της τότε δύναμής τους (περίπου 1.200 άνδρες από 49 ομάδες). Στόχοι των εξεγερμένων («στο όνομα της ελευθερίας και του ανθρωπισμού, χωρίς φυλετικές προκαταλήψεις») ήταν μικρές τουρκικές φρουρές, τσιφλίκια και περιουσίες Τούρκων μπέηδων, αλλά και ηγετικές φυσιογνωμίες του ελληνικού στοιχείου, κατά τις επιθέσεις εναντίον των οποίων χρησιμοποιούσαν τρομοκρατικές μεθόδους και σαμποτάζ.

Με αυτούς τους τρόπους επιδίωξαν ταυτόχρονα να προκαλέσουν γενική έξοδο των χωρικών στα βουνά, προκειμένου να δημιουργήσουν παραπλανητικές εντυπώσεις για τη μαζικότητα του κινήματός τους. Απέφυγαν όμως να επιτεθούν σε μεγάλες πόλεις, όπως το Μοναστήρι, η Φλώρινα ή η Καστοριά, γνωρίζοντας τις περιορισμένες δυνατότητές τους. Το μεγαλύτερο αστικό κέντρο που κατέλαβαν ήταν το Κρούσοβο, μια ορεινή κωμόπολη 80 χιλιάδες βορειοδυτικά του Μοναστηρίου, τα δύο τρίτα των 18.000 κατοίκων του οποίου (περίπου 12.000 Έλληνες ή Βλάχοι) είχε ελληνική εθνική συνείδηση. Το Κρούσοβο καταλήφθηκε τη νύχτα της 20ής Ιουλίου από ένοπλες ομάδες οι οποίες, αφού εξουδετέρωσαν τη μικρή τουρκική φρουρά, προέβησαν σε εμπρησμούς και φόνους κυρίως κατά του ελληνικού στοιχείου. Η κατοχή της πόλης διήρκεσε δώδεκα μέρες, κατά τις οποίες οι αντάρτες ανακήρυξαν την ανεξάρτητη Δημοκρατία του Κρουσόβου, που καταλύθηκε μετά την ανακατάληψη της πόλης από τους Τούρκους.

Μετά τον αρχικό αιφνιδιασμό του, ο τουρκικός στρατός (που είχε συγκεντρω-

θεί στην κεντρική και στην ανατολική Μακεδονία, όπου υπολόγιζε ότι θα εκδηλωνόταν η εξέγερση) κινήθηκε με τη συνδρομή εφέδρων και ατάκτων προς τις εξεγερμένες περιοχές, όπου στράφηκε αδιάκριτα εναντίον δικαίων και αδικών. Μόνο στο Κρούσοβο καταστράφηκαν τότε 366 σπίτια και 203 καταστήματα ελληνικής ιδιοκτησίας και δολοφονήθηκαν 41 υποστηρικτές του Πατριαρχείου. Το ίδιο συνέβη και σε πολλές άλλες κοινότητες Ελλήνων ή Βλάχων στις περιοχές Μοναστηρίου, Φλώρινας και Καστοριάς. Η εξέγερση έληξε στο τέλος Αυγούστου, με 2.000 περίπου νεκρούς και 40.000 άστεγους, μετά την καταστροφή 22 χωριών και 8.000 σπιτιών. Οι κομιτατζήδες είχαν χάσει περίπου 750 άνδρες, αλλά παρά τη φαινομενική αποτυχία της εξέγερσης, στην πραγματικότητα είχαν κατορθώσει να διεθνοποιήσουν το Μακεδονικό ζήτημα και να προωθήσουν το αίτημα της αυτονομίας της Μακεδονίας.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Ευάγγελος Κωφός, «Αγώνες για την απελευθέρωση (1830-1912)», στο *Μακεδονία – 4.000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 1992, σ. 452.
- 2 Ιωάννης Μαζαράκης, *Ο Μακεδονικός Αγώνας*, εκδ. Δωδώνη, Αθήνα 1981, σ. 11.
- 3 Ευάγγελος Κωφός, «Αγώνες για την απελευθέρωση (1830-1912)», στο *Μακεδονία, 4.000 χρόνια ελληνικής ιστορίας και πολιτισμού, ό.π.*, σ. 466.
- 4 Ιωάννης Μαζαράκης, *Ο Μακεδονικός Αγώνας, ό.π.*, σ. 21.
- 5 Κωνσταντίνος Βακαλόπουλος, *Ιστορία του βόρειου ελληνισμού – Θράκη*, εκδ. Αδελφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 2000, σ. 237.
- 6 Κωνσταντίνος Βακαλόπουλος, *Ιστορία του βόρειου ελληνισμού – Μακεδονία, ό.π.*, σ. 426.

Ο Νίκος Νικολούδης είναι δρ Ιστορίας του King's College (Πανεπιστήμιο του Λονδίνου).

Ελευθέριος Βενιζέλος. ΔΕΞΙΑ: Κωστής Παλαμάς.

ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΚΑΙ ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ

ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ Κ. ΦΙΛΑΝΔΡΟΥ

Ο Κωστής Παλαμάς έβλεπε τον Ελευθέριο Βενιζέλο σαν έναν νέο μεσσία, που θα οδηγούσε την Ελλάδα στην κορυφή, στην πραγμάτωση των ιδανικών του ελληνισμού και στην εκπλήρωση του ρητού «πάλι με χρόνια με καιρούς, πάλι δικά μας θα 'ναι». Ο Αντρέας Καραντώνης γράφει για τον Παλαμά και τον Βενιζέλο: «Ένα μαρτυρικό βράδυ του 1915, χρονιάς από τις πιο κρίσιμες της Ιστορίας μας [...] ο Παλαμάς πρωτοσυναντήθηκε στο σπίτι του

μουσικού Μανώλη Καλομοίρη με τον Βενιζέλο, που είχε πάει εκείνο το βράδυ για λόγους πνευματικής και καλλιτεχνικής αναψυχής. Ο ποιητής, συγκινημένος βαθειά, σηκώθηκε και φίλησε το χέρι του πρωθυπουργού. Η συγκίνησή του από τη συγκλονιστική παρουσία του Βενιζέλου τον έριξε σε βαθειά λυρική συλλογή. Από αυτή τη συγκίνηση και συλλογή ανάβλυσε αβίαστα το ποίημα “Μια βραδιά σε ένα σπίτι”».

«Στο θάνατο του Βενιζέλου»

Στις 19 Μαρτίου 1936, την επομένη δηλαδή του θανάτου του Ελευθέριου Βενιζέλου, ο Παλαμάς ήταν μαζί με λίγους φίλους του στο γραφείο του. Όπως μας περιγράφει ο Ανδρέας Καραντώνης, που ήταν τότε παρών, δεν μιλούσε κανείς. Ο Παλαμάς ήταν πλημμυρισμένος με δά-

κρυα και σωριασμένος στο γραφείο του με το κεφάλι στα χέρια. Ανήμερα στην κηδεία του Βενιζέλου, η οποία απαγορεύτηκε στην Αθήνα – η σορός του μεταφέρθηκε με αντιτορπιλικό μέσω του Ισθμού στα Χανιά –, οι εφημερίδες δημοσίευσαν οκτάστιχο του Παλαμά με τίτλο «Στο θάνατο του Βενιζέλου» (26

Ο Κωστής Παλαμάς με τον Γεώργιο Δροσίνη, τον Αριστομένη Προβελέγγιο και τον ζωγράφο Δημήτριο Μπισκίνη.

Μαρτ. 1936). Είχαν προηγηθεί ήδη τέσσερα ποιήματα δηλωτικά του θαυμασμού του ποιητή για τον «κυβερνήτη»: το «Μια βραδιά σ' ένα σπίτι» (1915), το «Οίος πέπνυται» (1919), το «Μεγάλος είσαι» (αφιερωμένο στην Πηνελόπη Δέλτα και δημοσιευμένο το 1925, γραμμένο όμως τον Νοέμβριο του 1920) και, τέλος, το «Νέα Ιστορία» (1930).

Στο Ακρωτήρι στα Χανιά, τον Μάρτιο του 1981, παρουσία της πολιτικής ηγεσίας της χώρας, τελέστηκε μνημόσυνο για τα 45 χρόνια από τον θάνατο του Βενιζέλου. Κλείνοντας τον επιμνημόσυνο λόγο του για τον μεγάλο νεκρό ο Κωνσταντίνος Τσάτσος δανείστηκε τα νοήματα του «Οίος πέπνυται» του Παλαμά. Αυτή η αναφορά, σε αυτό το επίπεδο, δείχνει ασφαλώς ότι η σχέση του ποιητή με τον πολιτικό είχε καταγραφεί στη συνείδηση του έθνους. Είναι μια γνωστή και παγιωμένη σύζευξη των δύο ονομάτων, όπως

σχολιάζει ο Κωνσταντίνος Θ. Δημαράς σε άρθρο του το 1964.

Τη σύζευξη αυτή την έχει αποτυπώσει λογοτεχνικά ο Κώστας Σαρδελής στον τέταρτο τόμο της μυθιστορηματικής βιογραφίας του για τον Παλαμά, τον *Ασάλευτο ταξιδιώτη* (2003). Η σύζευξη αυτή παγιώθηκε αρκετά νωρίς στη δημόσια σφαίρα. Αρκεί να παρατηρήσει κανείς τα διθυραμβικά πρωτοσέλιδα του αθηναϊκού Τύπου για την υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών, όπως το πρωτοσέλιδο της εφημερίδας *Ακρόπολις*, το οποίο περιέχει το πορτρέτο του Βενιζέλου και στίχους από *Τα Δεκατετράστιχα* του Παλαμά. Με έναν στίχο από *Τα Δεκατετράστιχα* (αρ. 42) – «κ' Εσύ να φέγγης μέσα σε ίσκιους ζωντανός» –, γραμμένο για τον Βενιζέλο, ο Γεώργιος Κ. Κατσίμπαλης αφιέρωσε το αντίτυπο του βιβλίου του *Παλαμική βιβλιογραφία* που δώρισε στον ποιητή.

Ο Βενιζέλος και ο Ισμέτ Ινονού υπογράφουν στην Άγκυρα το Ελληνοτουρκικό Σύμφωνο Φιλίας στις 30 Οκτωβρίου 1930.

«Φίλτατε ποιητά μου»

Συνεργάτες του Βενιζέλου σε διαφορετικές φάσεις, ο Νίκος Καζαντζάκης και ο Στέφανος Στεφάνου μαρτυρούν ότι διάβαζε πολλή λογοτεχνία, ήταν ενήμερος για τη σύγχρονη λογοτεχνική παραγωγή και από τους λογοτέχνες της γενιάς του θαύμαζε περισσότερο απ' όλους τον Παλαμά. Όχι άδικα επομένως το τεύχος της *Νέας Εστίας* το 1943, αφιερωμένο στον ποιητή αμέσως μετά τον θάνατό του, δημοσίευσε επιστολή του Βενιζέλου προς τον Παλαμά (17 Ιαν. 1931). Ο συντάκτης, αφού απολογείται ότι από λάθος των συνεργατών του δεν ειδοποιήθηκε για να παρευρεθεί σε πρόγευμα της Ακαδημίας προς τιμήν του ποιητή, ομολογεί ότι η ποιητική παρουσία του ήταν πηγή από την οποία το έθνος αντλούσε αυτοπεποίθηση στην εθνική σταδιοδρο-

μία του για τη συνεισφορά του στην πρόοδο της ανθρωπότητας.

Δύο άλλες επιστολές, μία του Παλαμά και μία του Βενιζέλου, γράφτηκαν κατά την τετραετία της πρωθυπουργίας του τελευταίου, μεταξύ 1928 και 1932. Ο Βενιζέλος έστειλε τη δική του με αφορμή τον εορτασμό της εκατονταετηρίδας του Γκαίτε στον Παρνασσό στις 21 Απρ. 1932, για να ευχαριστήσει τον ποιητή που του είχε στείλει τον χαιρετισμό του και να απολογηθεί που δεν είχε καταφέρει να παρευρεθεί.

Την ίδια περίοδο, 1928-1932, η Πηνελόπη Δέλτα έγραψε στον Βενιζέλο σχολιάζοντας το ποίημα «Μεγάλος είσαι». Επίσης, το ζεύγος Βενιζέλου είχε αλληλογραφία με τα παιδιά του ποιητή, τον Λέανδρο και τη Ναυσικά.

Οι απαρχές ωστόσο αυτής της σχέσης πηγαινούν αρκετά χρόνια πιο πίσω. Αρ-

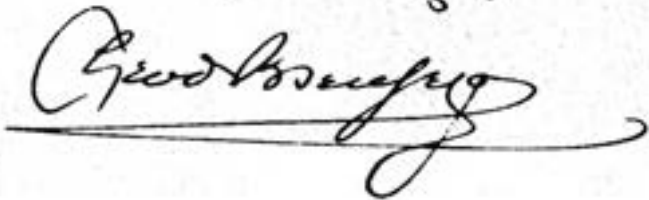

Σε επιστολή του στην Πηνελόπη Δέλτα ο Παλαμάς ξεκαθάριζε ότι ήταν θαυμαστής του Βενιζέλου χωρίς να είναι βενιζελικός. ΔΕΞΙΑ: Ο Παλαμάς μπροστά από τη βιβλιοπωλείου Κάουφμαν.

1914

Τυφέλι σοικι' μου

Δέρκεσ' εωχερωσώ δέ κεν κωσ
 σλαμύ σο χερειομασ σω μα
 κω Σμελοντακωριθε σοι ρικωτε
 Εγρωιδωσ σοι σοι δω κωρεωρι
 σα νε γωδω νε σοι κωσωδω κει
 σοι κωρεωσώ, εγχι δ' κωσμεωδω
 κωρεωσώ κωρηκωστον κωρεωσώ
 κω κωρεωσώ. κω κω κω κω κω
 κω κω κω κω κω κω κω κω
 κω κω κω κω κω κω κω κω
 κω κω κω κω κω κω κω κω

«Ελυπήθην πολύ που δεν ημπόρεσα να έλθω να σας ακούσω εις τον Παρνασσό...», έγραφε στο χειρόγραφο σημειώμά του προς τον Παλαμά ο Ελευθέριος Βενιζέλος (Αρχείο ΕΛΙΑ).

χίζει από την πρώτη κιάλας δεκαετία του 20ού αιώνα, προτού ο Βενιζέλος κληθεί να μεταπηδήσει στην εθνική αρένα. Ο Νίκος Καζαντζάκης, σε άρθρο του Φώτου Γιοφύλλη στην εφημερίδα Ελλάς (25 Αυγ. 1913), μαρτυρά ότι ο Βενιζέλος διάβαζε τον Παλαμά όσο ήταν στην Κρήτη. Ο Καζαντζάκης, μαζί με τον Χρήστο Χρη-

στουλάκη, τον Ιωάννη Κονδυλάκη, τον Κυριάκο Μητσοτάκη και τον Κωνσταντίνο Μάνο είχαν ιδρύσει το 1909 τον σύλλογο Ο Σολωμός στα Χανιά, με σκοπό την προώθηση της δημοτικής γλώσσας. Υπήρξε μια φημολογία ότι αναμιγμένος ήταν και ο Βενιζέλος. Σε κάθε περίπτωση, ο Κρητικός πολιτικός ενστερνίστηκε

Στις 18 Μαρτίου 1936 ο Βενιζέλος πεθαίνει στο Παρίσι.

τον δημοτικισμό, εξ ου και οι σημαντικότεροι εκπρόσωποι του κινήματος, όπως ο Κωστής Παλαμάς, ο Γιάννης Ψυχάρης, ο Παύλος Νιρβάνας, ο Ζαχαρίας Παπαντωνίου, ο Απόστολος Αλεξανδρής, ο Ιωάννης Τσιριμώκος, ο Δημήτρης Γληνός, συνεργάστηκαν ή συντάχθηκαν μαζί του.

Τυχαίες συναντήσεις

Όταν έφτασε στην Αθήνα το 1909, μετά την πρόσκληση του Στρατιωτικού Συνδέσμου να αναλάβει τη διακυβέρνηση της χώρας, οι δημοτικιστές τον αποκαλούσαν δεύτερο Χαρίλαο Τρικούπη και τον περιέβαλλαν με την αίγλη του κοινωνικού μεταρρυθμιστή και επαναστάτη. Αυτό το διάστημα έγιναν και οι δύο πρώτες τυχαίες συναντήσεις με τον Παλαμά, οι οποίες όμως δεν είχαν συνέχεια. Οι δύο άντρες διασταυρώθηκαν στα γραφεία της εφημερίδας *Ακρόπολις* και στο Ζάππειο. Και στις δύο περιπτώσεις ο Κρητικός πολιτικός ήταν άγνωστος στον ποιητή. Στο Ζάππειο ο Βενιζέλος έκανε έναν μοναχικό περίπατο, ενώ ο Παλαμάς ήταν με τον Περικλή Γιαννόπουλο. Ο Παλαμάς δεν τον αναγνώρισε και του μίλησε γι' αυτόν ο Γιαννόπουλος,

αναφέροντας τον ως τον άνθρωπο που κλήθηκε να εγκαινιάσει μια νέα περίοδο στην ιστορία του ελληνικού έθνους.

Η συναίνεση στο γλωσσικό ζήτημα δοκιμάστηκε σχετικά γρήγορα. Ο Βενιζέλος διέψευσε τις προσδοκίες των δημοτικιστών όταν στη συνταγματική αναθεώρηση του 1911 δέχτηκε τη συνταγματική κατοχύρωση της καθαρεύουσας. Ο Πάνος Ταγκόπουλος, διευθυντής του *Νουμά*, ο Γιάννης Ψυχάρης, ο Αργύρης Εφταλιώτης και ο Κωστής Παλαμάς έκαναν δηλώσεις με τις οποίες τον κατέκριναν γι' αυτό. Ο πρωθυπουργός Βενιζέλος, με συνέντευξή του στην εφημερίδα *Καιροί* (28 Φεβρ. 1911), απάντησε στον Παλαμά: «Ο κ. Παλαμάς ανεξαρτήτως της φιλολογικής του αξίας και των γλωσσικών του ιδεών, διέπραξε σφάλμα δημοσιεύσας εκείνην την προκλητική δήλωσιν και προκαλέσας ούτω σκάνδαλον».

Το επικείμενο ρήγμα δεν είχε συνέχεια. Λίγους μήνες μετά ο Παλαμάς, σε επιστολές του στη Ναυσικά, εξέφρασε την πίστη του κόσμου και τη δική του στις επιλογές του Βενιζέλου. Οι μεταρρυθμίσεις του 1910-1912 καθυστέρησαν εξαιτίας των Βαλκανικών πολέμων και στη συνέχεια του Μεγάλου Πολέμου. Η στάση ωστόσο

του Βενιζέλου στο γλωσσικό ζήτημα και οι επιλογές του ως προς την προώθηση της δημοτικής επανέρχονταν συνεχώς στην αλληλογραφία και στην αρθρογραφία του Παλαμά. Το καλοκαίρι του 1919 μάλιστα η κυβέρνηση Βενιζέλου πραγματοποίησε συνέδριο για να ακούσει τη γνώμη των επιθεωρητών της δημοτικής εκπαίδευσης σχετικά με τα ζητήματα που προέκυπταν από την εισαγωγή της δημοτικής στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση. Το συνέδριο, το οποίο οργανώθηκε από τους Αλέξανδρο Δελμούζο, Δημήτριο Γληνό, Μανώλη Τριανταφυλλίδη και Αντώνη Τραυλαντώνη, παρακολούθησαν με «θερμόν ενδιαφέρον» ο πρωθυπουργός Βενιζέλος, ο υπουργός Δημοσίας Εκπαίδευσως, Δημήτριος Δίγκας, και μέλη του υπουργικού συμβουλίου.

«Στιβαρός κυβερνήτης»

Κατά την πολεμική δεκαετία του 1910 ο Βενιζέλος αποκλήθηκε από τον Παλαμά «προφήτης», «θαυμάσιος» και «στιβαρός κυβερνήτης». Ο ποιητής χρησιμοποίησε αυτούς τους όρους για να τον υμνήσει ποιητικά, τρεις φορές μάλιστα στο διάστημα 1915-1920. Το 1915 οι δύο άντρες συναντήθηκαν για πρώτη φορά στο φιλικό σπίτι του μουσικού Μανόλη Καλομοίρη. Το 1919 ο Παλαμάς άκουσε την ομιλία του Βενιζέλου στο Σύνταγμα. Σε τέσσερα άρθρα του στην πρώην αντιβενιζελική εφημερίδα *Εμπρός* κατά το διάστημα 1919-1920 σκιαγράφησε την εμπειρία της προσωπολατρίας του. «Κι αληθινά, μια προσωπολατρία υπάρχει άφθονη στο στίχο μου», παραδέχτηκε αργότερα σε συνέντευξή του. Στην ίδια συνέντευξη όρισε τους Ιωάννη Καποδίστρια, Χαρίλαο Τρικούπη και Ελευθέριο Βενιζέλο ως τα τρία μεγάλα κεφάλαια στην ιστορία του ελληνικού κράτους.

Την ίδια περίοδο, σε επιστολές του στη Λιλή Ζηρίνη, στη Θάλεια Στάλιου και στην Πηνελόπη Δέλτα, ξεκαθάριζε ότι ήταν θαυμαστής του Βενιζέλου, αλλά δεν ήταν βενιζελικός. «Θεωρούμαι βενιζελικός», «ανήκω στον εαυτό μου», «είμαι θαυμαστής εκείνων που μεγαλώνουν την τέχνη και τα έθνη», έγραφε. Στον αντίποδα, σε δείπνο ύστερα από διάσκεψη στο Σαν Ρέμο τον Απρίλιο του 1920, ο Βενιζέλος, αποφεύγοντας την πολιτική συζήτηση, επέλεξε να μιλήσει για λογοτεχνία. Στη συζήτηση αυτή μίλησε με ενθουσιασμό για την ποίηση του Παλαμά.

Ο Παλαμάς διακήρυξε ότι δεν τον ενδιέφεραν τα κομματικά εγχειρήματα. Εκείνο που τον αφορούσε ήταν το πρόσωπο. Ακόμη και όταν μετά την ήττα του 1922 ο Βενιζέλος προώθησε και το 1930 συνήψε το Ελληνοτουρκικό Σύμφωνο Φιλίας, ο Παλαμάς υπερασπίστηκε την επιλογή αυτή, μολονότι η γενιά του είχε μεγαλώσει με μια «ιερή τουρκομάχα» κουλτούρα. Το ποίημά του «Νέα Ιστορία» ανταποκρινόταν σε αυτή τη νέα ιστορική φάση, δηλαδή το όραμα της ειρήνης μεταξύ των δύο λαών.

Η επέτειος της εκατονταετηρίδας της Εθνικής Ανεξαρτησίας (25 Μαρτ. 1930) γιορτάστηκε με επίσημη εκδήλωση από την Ακαδημία Αθηνών. Ο Παλαμάς, που είχε γίνει πια πρόεδρος της Ακαδημίας, εκφώνησε τον πανηγυρικό της ημέρας παρουσία του πρωθυπουργού Ελευθερίου Βενιζέλου και της λοιπής πολιτικής, στρατιωτικής και οικονομικής ηγεσίας. Αυτή φαίνεται πως ήταν και η τελευταία τους συνάντηση.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Ανδρέας Καραντώνης, *Γύρω στον Παλαμά*, τόμ. Β', εκδ. Εστία & Γκοβόστης, 1977, σ. 119.

Ο Ιωάννης Κ. Φίλανδρος είναι ιστορικός.

ΤΟ ΔΑΝΕΖΙΚΟ ΜΥΣΤΗΡΙΟ ΤΟΥ ΣΤΑΛΙΝ

**Το μικρό νησί του Μπόρνχολμ έδωσε στον
Στάλιν ένα πάτημα στη Δανία κατά τον
Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο. Γιατί το εγκατέλειψε;**

ΤΗΣ ΚΑΡΟΛΑΪΝ ΚΕΝΕΝΤΙ-ΠΑΪΠ

Υπάρχει μια ιστορία που υποστηρίζει ότι ο Ιωσήφ Στάλιν μισούσε τον Άμλετ. Υποτίθεται ότι η σαιξπηρική ιστορία με τις αιματηρές δολοπλοκίες στην Αυλή της Δανίας θύμιζε στον Στάλιν την πολιτική σκηνή του Κρεμλίνου – οπότε γιατί η κριτική εναντίον της πρώτης να μη λειτουργούσε ως μια ελαφρώς κεκαλυμμένη κριτική εναντίον της τελευταίας; Κατά μια άλλη ιστορία, ο Δανός πρίγκιπας του Σαίξπηρ συνάρπαζε τον δικτάτορα, και ο Άμλετ ήταν ένας από τους λίγους σαιξπηρικούς χαρακτήρες που ο Στάλιν ανέφερε ονομαστικά.

Ο επικεφαλής της στρατιωτικής αποστολής της ΕΣΣΔ στη Γαλλία, υποστράτηγος Ιβάν Αλεξέγιεβιτς Σουσλοπάροφ (1897-1974), σφίγγει τα χέρια με τον διοικητή των συμμαχικών δυνάμεων στην Ευρώπη, Αμερικανό στρατηγό Ντουάιτ Αϊζενχάουερ κατά την υπογραφή της πράξης παράδοσης της Γερμανίας στη Ρέμς στις 7 Μαΐου 1945.

Ο ΜΩΣ ο Στάλιν είχε τη δική του δανέζικη ιστορία. Την άνοιξη του 1945 οι σοβιετικές δυνάμεις απελευθέρωσαν το δανέζικο νησί του Μπόρνχολμ από τη γερμανική κατοχή και έμειναν εκεί για 11 μήνες μετά τη γερμανική παράδοση. Δανοί, Βρετανοί και Αμερικανοί πολιτικοί, όλοι αμφέβαλλαν κατά πόσον οι Ρώσοι θα αποσύρονταν από το νησί χωρίς σημαντική διπλωματική και ίσως στρατιωτική πίεση. Έκαναν λάθος. Το Μπόρνχολμ εκκενώθηκε ήσυχα, χωρίς να μείνει κάποια σοβιετική παρουσία στη Σκανδιναβία.

Αυτή η σύντομη ιστορία είναι ενδιαφέρουσα γιατί θέτει υπό αμφισβήτηση τις γνώριμες περιγραφές των σοβιετικών φιλοδοξιών κατά τον Ψυχρό Πόλεμο. Είναι συνηθισμένο για τους ιστορικούς να παραθέτουν την άποψη του Στάλιν ότι «όποιος καταλαμβάνει μια περιοχή επιβάλλει το δικό του κοινωνικό σύστημα. Ο καθένας επιβάλλει το δικό του σύστημα μέχρι εκεί που μπορεί να φτάσει ο στρατός του. Δεν μπορεί να γίνει αλλιώς». Η παράξενη υπόθεση του

Μπόρνχολμ δείχνει ότι οι πράξεις του Στάλιν υπαγορεύονταν από κίνητρα πολύ πιο σύνθετα από την απλή επέκταση της σοβιετικής ισχύος και ιδεολογίας.

Στη Διάσκεψη της Γιάλτας, τον Φεβρουάριο του 1945, συμφωνήθηκε ότι διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στην Ανατολή και στη Δύση θα εκτεινόταν κατά μήκος του ποταμού Έλβα. Το Μπόρνχολμ ήταν αρκετά ανατολικά του Έλβα και βόρεια αυτού που έμελλε να γίνει το δυτικότερο μέρος της Πολωνίας. Σύμφωνα με τη σοβιετική οπτική, η κατάληψη του νησιού θα δημιουργούσε ένα πλεονέκτημα σχετικά με τη μελλοντική τύχη της Δανίας.

Μετά την πτώση του Βερολίνου στα χέρια των σοβιετικών δυνάμεων στις 30 Απριλίου, ξεκίνησε ένας αγώνας για την «κατάληψη» του εδάφους της Δανίας. Ο Τσώρτσιλ φοβόταν ότι, αν ο σοβιετικός στρατός προήλαυε και καταλάμβανε την πόλη-λιμάνι Βίσμαρ, ο Στάλιν θα ενθαρρυνόταν να προχωρήσει στη Δανία. Η χώρα τελικά απελευθερώθηκε από τους Αμερικανούς στη Γροιλανδία, τους

Ο Γερμανός Διοικητής του Μόρνχολμ Γκέρχαρντ φον Καμπτς (1902-1998).

Βρετανούς στην ηπειρωτική χώρα και τους Ρώσους στο Μπόρνχολμ.

Στις 2 Μαΐου του 1945 ο στρατηγός Μάιλς Ντέμπσι και η βρετανική 2η Στρατιά έφτασαν στο Λίμπεκ. Η βρετανική κατάληψη της πόλης έθεσε τέλος σε οποιοσδήποτε ελπίδες μπορεί να διατηρούσε ο Στάλιν ότι θα προωθούνταν στη Δανία. Οι άνδρες του Ντέμπσι ήταν έτοιμοι να εισχωρήσουν στη Σκανδιναβία, αλλά στην πραγματικότητα η απελευθέρωση της Δανίας δεν χρειαζόταν να γίνει με βρετανική στρατιωτική βοήθεια, καθώς οι Γερμανοί παραδόθηκαν στις 4 Μαΐου. Ωστόσο το Μπόρνχολμ παρέμεινε υπό την κατοχή των γερμανικών δυνάμεων.

Ο Γερμανός διοικητής του νησιού ήταν ο Γκέρχαρντ φον Καμπς. Είχε διαταγές να παραδοθεί μόνο στους Βρετανούς.

Έστειλε μηνύματα στην Κοπεγχάγη ζητώντας να αποσταλεί ένας μόνο Βρετανός αξιωματικός, αλλά οι εκκλήσεις του αγνοήθηκαν. Στο μεταξύ ο Φον Καμπς κράτησε τους δρόμους ανοιχτούς, ώστε να διαφύγουν οι Γερμανοί από τις περιοχές υπό σοβιετική κατοχή. Ενόσω οι Γερμανοί, βρισκόμενοι αντιμέτωποι με την επέλαση του Κόκκινου Στρατού, αποσύρονταν δυτικά, ένας μεγάλος αριθμός Γερμανών στρατιωτών και εκτοπισμένων πολιτών απομονώθηκαν στην Κουρλάνδη και στη Βόρεια Γερμανία. Ο προφανής δρόμος διαφυγής ώστε να αποφύγουν παράλληλα την προέλαση των Σοβιετικών ήταν ο θαλάσσιος, και το Μπόρνχολμ ήταν ένας προφανής ενδιαμέσος σταθμός. Στις 6 Μαΐου ο στρατηγός Ρολφ Βούτμαν κατέφθασε με ένα σύνταγμα γρεναδιέρων περίπου 800

Γερμανοί στρατιώτες περνούν μέσα από το βομβαρδισμένο Μπόρνχολμ τον Μάιο του 1945.

ανδρών, με αποστολή να προστατεύσουν το νησί ενόσω οι Γερμανοί θα δραπέτευαν. Νωρίς το πρωί της 7ης Μαΐου ο Φον Καμπς συναντήθηκε με Δανούς αξιωματούς, οι οποίοι βρήκαν τους Γερμανούς έτοιμους να παλέψουν. Οι Δανοί τους προέτρεψαν να παραδοθούν.

Στις 7 Μαΐου ο στρατηγός Αϊζενχάουερ ξεκαθάρισε ότι το Μπόρνχολμ είχε το ίδιο καθεστώς με την υπόλοιπη Δανία και, αν οι Δανοί ζητούσαν στρατεύματα στο νησί, τότε αυτά θα έπρεπε να σταλούν. Την ίδια μέρα οι Βρετανοί έλαβαν αναφορές ότι ένα σοβιετικό αεροσκάφος είχε πετάξει πάνω από το Μπόρνχολμ «στη ρωσική πλευρά της γραμμής βομβαρδισμού». Η γραμμή βομβαρδισμού είχε συμφωνηθεί στη Διάσκεψη της Γιάλτας τον Φεβρουάριο του 1945: οι Ρώσοι δεν θα βομβάρδιζαν εδάφη στα

δυτικά της γραμμής και οι Βρετανοί δεν θα βομβάρδιζαν στα ανατολικά. Έπειτα σοβιετικά αεροπλάνα πέταξαν πάνω από το Μπόρνχολμ ρίχνοντας φυλλάδια που προέτρεπαν τους Γερμανούς να σταματήσουν να αντιστέκονται. Στις 8 Μαΐου οι Βρετανοί κατέστησαν σαφές ότι μπορούσαν να δεχτούν την παράδοση του Μπόρνχολμ χωρίς καμία «ανάγκη να συμβουλευτούν τους Ρώσους». Ένα υπόμνημα σημείωνε διακριτικά ότι «το Μπόρνχολμ παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για εμάς και τους Ρώσους διότι υπάρχουν διάσπαρτα γερμανικά υποβρύχια στο λιμάνι του νησιού».

Οι Βρετανοί έμελλε να απογοητευθούν από τις ενέργειες του σοβιετικού συμμάχου τους, που είχε τα δικά του κίνητρα για να θέλει το Μπόρνχολμ. Στο νησί κρατούσαν Σοβιετικοί αιχμάλωτοι πολέμου.

Δανοί αντιστασιακοί στο Ρόνε του Μπορνχολμ στις 5 Μαΐου, ημέρα απελευθέρωσης από τη ναζιστική Γερμανία.

Επιπλέον υπήρχαν βάσεις για τεράστια πυροβόλα, με βεληνεκές 42 χιλιομέτρων, που μπορούσαν να κλείσουν τον πορθμό στα νότια του νησιού μέχρι την ακτή της σημερινής Πολωνίας (τότε Γερμανίας). Στρατηγικά το Μπόρνχολμ ήταν κρίσιμη σημασίας. Ο σοβιετικός βομβαρδισμός στρατιωτικών στόχων στο Μπόρνχολμ, που έλαβε χώρα ενόσω η υπόλοιπη Δανία γιόρταζε την απελευθέρωση, κατέστρεψε πολλές πόλεις. Επακολούθησαν χαοτικές σκηνές, καθώς οι πρόσφυγες και οι κάτοικοι του νησιού προσπαθούσαν να γλιτώσουν από τον σοβιετικό βομβαρδισμό. Δέκα Δανοί σκοτώθηκαν και πολλές χιλιάδες έμειναν άστεγοι στο Ρόνε και στο Νέξο. Μεταξύ 16 και 20 χιλιάδων Γερμανών στρατιωτών παρέμειναν στο νησί, συμπεριλαμβανομένων και των Waffen-SS, αλλά αρχικά έφτασε μόνο ένα μικρό απόσπασμα Σοβιετικών στρατιωτών,

στις 9 Μαΐου 1945. Μέσα σε μερικές μέρες κατέφθασαν 7.000 Σοβιετικοί στρατιώτες, μεταξύ των οποίων και πολλές γυναίκες, προσελκύνοντας την προσοχή του ντόπιου πληθυσμού, που απορούσε με το θέαμα γυναικών που οπλοφορούσαν.

Σύντομα η σοβιετική παρουσία καθιερώθηκε και, εξωτερικά, έγινε αποδεκτή από τους Δανούς. Ο υποστράτηγος Φιόντορ Φιοντόροβιτς Κορότκοφ, επικεφαλής στο Μπόρνχολμ και αργότερα Σοβιετικός στρατιωτικός αντιπρόσωπος στην κυβέρνηση της Δανίας, πήγε στην Κοπεγχάγη την 1η Ιουνίου για να συναντήσει και να δειπνήσει με τη βασιλική οικογένεια της Δανίας.

Ο υποστράτηγος Ρίτσαρντ Ντιούινγκ, που είχε πάει στην Κοπεγχάγη στις 5 Μαΐου για να δεχτεί τη γερμανική παράδοση, σημείωσε ότι οι σχέσεις μεταξύ των Ρώσων και των Δανών ήταν «φιλικές».

700 Δανοί στρατιώτες από το 15ο τάγμα φτάνουν στο Ρόνε στις 24 Μαρτίου 1946.

Πρόσθεσε ότι αυτό «έδινε τέλος σε κάθε πιθανότητα να μου ζητηθεί να πω τη γνώμη μου για τη δίνη του Μπόρνχολμ, κάτι που ήταν ανακουφιστικό» και ότι μπορούσε μόνο να ελπίζει «ότι οι μελλοντικές εξελίξεις δεν θα ήταν τόσο αντίθετες στα συμφέροντα της Δανίας ώστε να αφήσουν τους Δανούς με κάποια πικρία εναντίον των Βρετανών και των Αμερικανών Συμμάχων [...] επειδή απέτυχαν να εμποδίσουν τους Ρώσους και ενδεχομένως να δημιουργήσουν μόνιμες στρατιωτικές βάσεις στο νησί».

Διάφορα εκθέματα στο μουσείο του Μπόρνχολμ δείχνουν ότι οι κάτοικοι του νησιού και οι κατακτητές τους φαίνεται να είχαν βρει έναν τρόπο συμβίωσης, καθώς οι μέρες της παραμονής των Σοβιετικών έγιναν εβδομάδες. Έγιναν γιορτές και χοροί και κάποιες αθλητικές εκδηλώσεις. Η βασιλική οικογένεια της

Δανίας επισκέφθηκε το νησί. Υπήρχαν εντάσεις: οι κάτοικοι του νησιού έπρεπε να παραχωρήσουν πόρους, όπως καυσόξυλα και βενζίνη, και να βοηθήσουν στην κατασκευή στρατώνων κατά τη διάρκεια του φθινοπώρου, καθώς πλησίαζε ο χειμώνας. Υπάρχουν πειστήρια ενός βιασμού από έναν Σοβιετικό στρατιώτη και πολλές επιθέσεις εναντίον γυναικών, αν και είναι πολύ λιγότερες σε σύγκριση με την κακοποίηση που υπέστησαν πληθυσμοί σε άλλα μέρη. Ο συστηματικός μαζικός βιασμός Γερμανίδων γυναικών και κοριτσιών σε πόλεις όπως το Βερολίνο γινόταν υπό τις διαταγές, ή έστω με την ανοχή, των διοικητών του Κόκκινου Στρατού. Οι Δανοί τουλάχιστον ήταν στην πλευρά των Συμμάχων. Παρ' όλα αυτά, η κατάσταση βρισκόταν σε έντονη αντίθεση με τους πανηγυρισμούς που λάμβαναν χώρα σε όλη την υπόλοι-

Από τα 3.220 σπίτια του Μπόρνχολμ ελάχιστα είναι αυτά που δεν υπέστησαν καταστροφές από τους βομβαρδισμούς.

Το λιμάνι του Μπόρνχολμ μετά τον βομβαρδισμό.

πη Δανία, που είχε απελευθερωθεί από τους ναζί. Πράγματι, το Μπόρνχολμ έγινε κάτι σαν τυφλό σημείο των περισσότερων Δανών πολιτών και ο εγχώριος Τύπος έδειχνε απρόθυμος να αναγνωρίσει ότι δεν είχε απελευθερωθεί ολόκληρη η χώρα. Το κόστος της κατοχής του Μπόρνχολμ –το οποίο ο Στάλιν επέμενε ότι θα έπρεπε να επωμιστούν οι Δανοί– παρέμενε επίσης μυστικό.

Τον Ιούλιο ο Δανός υπουργός Εξωτερικών, Κρίστας Μόλερ, εξέτασε το ενδεχόμενο να συνδέσει τις τύχες του Μπόρνχολμ με την αποχώρηση των Βρετανών στρατιωτών από την υπόλοιπη Δανία. Έναν μήνα αργότερα ο Μόλερ έθιξε στον Βρετανό υπουργό Εξωτερικών, Έρνεστ Μπέβιν, το ζήτημα του μέλλοντος του βρετανικού αποσπάσματος

που ήταν σταθμευμένο στις Νήσους Φερόες, υποστηρίζοντας ότι θα έπρεπε να απομακρυνθεί, δίνοντας το παράδειγμα για τη σοβιετική απόσυρση. Ωστόσο οι Βρετανοί είχαν τα δικά τους συμφέροντα στη Βόρεια Ευρώπη και στον Βόρειο Ατλαντικό, φοβούμενοι όχι μόνο τη σοβιετική εξάπλωση στη Βαλτική, αλλά και τον μελλοντικό πολιτικό προσανατολισμό των Νήσων Φερόες, της Ισλανδίας και της Νορβηγίας. Οι Βρετανοί είχαν εισβάλει προληπτικά στις Νήσους Φερόες τον Απρίλιο του 1940 και είχαν καταλάβει την Ισλανδία τον Μάιο της ίδιας χρονιάς.

Η Γροιλανδία ήταν επίσης σημαντική. Όταν το 2019 ο πρόεδρος Τραμπ ανακοίνωσε τα σχέδιά του για τη Γροιλανδία, δεν ήταν η πρώτη φορά που οι Δανοί ανησυχούσαν εξαιτίας των αμερικανικών φιλο-

δοξιών. Τον Οκτώβριο του 1945 ο Χένρικ Κάουφμαν (ο Δανός πρέσβης στην Αμερική κατά τον Β΄ Παγκόσμιο πόλεμο) έθεσε μια ερώτηση σχετικά με την πιθανότητα δημιουργίας αμερικανικών βάσεων στη Γροιλανδία, συνδέοντάς τη με την πιθανότητα δημιουργίας σοβιετικών βάσεων στο Μπόρνχολμ. Σε εκείνο το σημείο οι Δανοί προτιμούσαν οποιαδήποτε στρατιωτική βάση στη Γροιλανδία να τεθεί υπό την εξουσία των Ηνωμένων Εθνών. Ο Κάουφμαν ήταν πληθωρικός χαρακτήρας. Τον Απρίλιο του 1941, με δική του πρωτοβουλία, είχε συνάψει συμφωνία σχετικά με την άμυνα της Γροιλανδίας, εξουσιοδοτώντας τις ΗΠΑ να υπερασπιστούν τον δανέζικο πληθυσμό της από οποιαδήποτε γερμανική επίθεση. Αυτή η «συμφωνία» κηρύχθηκε άκυρη από την κυβέρνηση της Δανίας και ο Κάουφμαν κατηγορήθηκε για προδοσία. Η υπεράσπιση της Γροιλανδίας εκ μέρους του οδήγησε στο να του δοθεί το προσωνύμιο Βασιλιάς της Γροιλανδίας.

Τελικά ακολουθήθηκε μια πιο πραγματιστική γραμμή για το Μπόρνχολμ, με άξονα έναν διαχωρισμό των συμφερόντων. Στο τέλος ο Στάλιν αποδέχτηκε ότι ο Βόρειος Ατλαντικός, συμπεριλαμβανομένης της Γροιλανδίας και της Ισλανδίας, αποτελούσε περιοχή αγγλοαμερικανικής κυριαρχίας. Ως αντάλλαγμα οι χώρες της Βαλτικής θα παρέμεναν στη σοβιετική σφαίρα επιρροής. Η Φινλανδία θα κατείχε μια «ιδιαιτέρη» θέση και η Δανία εκχωρήθηκε στη Δύση. Το Μπόρνχολμ τελικά παραχωρήθηκε έπειτα από υποσχέσεις ότι δεν θα επιτρεπόταν η δημιουργία ξένων στρατιωτικών βάσε-

ων στο έδαφός του. Έτσι, οι σοβιετικές δυνάμεις αποχώρησαν ειρηνικά.

Η ρωσική κατοχή του Μπόρνχολμ ήταν εξαιρετικά ομορποτιστική. Το νησί αρπάχτηκε μέσα στις ανταγωνιστικές συνθήκες στις αρχές του Μαΐου του 1945 και ελευθερώθηκε ως μέρος των διπλωματικών ελιγμών του 1946, καθώς κατέβαινε το σιδηρούν παραπέτασμα. Στο τέλος του Β΄ Παγκόσμιου πολέμου στην Ευρώπη, η Σοβιετική Ένωση, που είχε χάσει εκατομμύρια ζωές, είχε εξαντληθεί. Ο πόλεμος με την Ιαπωνία, στον οποίο η Σοβιετική Ένωση είχε δεσμευτεί με συνθήκη και στον οποίο διαδραμάτισε τεράστιο ρόλο, είχε συνεχιστεί μέχρι το τέλος του Αυγούστου. Η Σοβιετική Ένωση είχε δεσμευτεί απόλυτα να καταλάβει, να ειρηνεύσει και να αποκαταστήσει τις κυβερνήσεις στις ανατολικοευρωπαϊκές χώρες τις οποίες είχε κατακλύσει ο θριαμβευτής στρατός της. Το Μπόρνχολμ όμως ήταν μια υπερβολικά μακρινή γέφυρα. Σίγουρα πολύ μακρινή για να δικαιολογηθούν περισσότεροι πόροι και δαπάνες που, με την απόσυρση του στρατού, μπορεί να χρησιμοποιούνταν καλύτερα, προκειμένου να εξασφαλιστεί η καλή θέληση των Δυτικών Συμμάχων μπροστά σε ένα απρόβλεπτο μέλλον και σε μια αμερικανική πυρηνική δύναμη.

Ο πρόεδρος Ρούζβελτ είχε σχολιάσει στη Γιάλτα ότι η Δανία ήταν μια «παράξενη υπόθεση», προβληματιζόμενος για το μέλλον της. Η αποχώρηση των Σοβιετικών στρατιωτών από το Μπόρνχολμ το 1946 σήμαινε ότι ολόκληρη η Δανία ήταν ριζωμένη σε ένα δυτικό στρατόπεδο – χωρίς καμία σοβιετική επιρροή.

Η Καρολάιν Κένεντι-Πάιπ είναι επικεφαλής Πολιτικών και Διεθνών Σπουδών στο Πανεπιστήμιο Λάφμπορο.

Μετάφραση: Μυρτώ Κασιγέρα.

Η μεταφυσική του ορατού

νέα ατομική έκθεση του Χρήστου Παλλαντζά

Γνωστός και ευπώλητος ζωγράφος ο Χρήστος Παλλαντζάς επέστρεψε στην Engrípides Art Gallery (30 Μαρτ. 2023 - 29 Απρ. 2023) με έναν πλούτο ζωγραφικών έργων, στην πλειοψηφία τους μεγάλων διαστάσεων. Ουσιαστικά πρόκειται για τοπιογραφίες που, αν και διαφορετικής θεματολογίας, τις διατρέχει μια βιωματική μυστική διάσταση. Ταυτόχρονα τις ενοποιεί σε καλλιτεχνικό σύνολο το κάπως απόκοσμο ζωγραφικό ύφος που χαρακτηρίζει το έργο του καλλιτέχνη, με τις ενίοτε εκρηκτικές σε χρώμα εκφάνσεις.

Στη συζήτησή μας με τον ζωγράφο Χρήστο Παλλαντζά ενώ μας ξαναγεί στην έκθεση αποκαλύπτεται ότι οι πίνακες που εκτίθενται γεννήθηκαν τουλάχιστον ως ιδέα στη διάρκεια της πρώτης καραντίνας. Μια περίοδο παράδοξη και συναισθηματικά φορτισμένη για τον ίδιο, της οποίας είχε προηγηθεί ένα σημαδιακό για την πορεία του ταξίδι στους Αγίους Τόπους. Σε μέρη δηλαδή τα οποία συμπτωματικά αποδείχθηκε ότι είχαν σχέση με παλαιά έως και παιδικά βιώματα: «Με το ξέσπασμα της επιδημίας είχα μόλις επιστρέψει από ένα ταξίδι στους Αγίους Τόπους, με το οποίο υλοποίησα την παλιά επιθυμία της μητέρας μου να ταξιδέσουμε μαζί σε αυτά τα μέρη, που δεν στάθηκε δυνατό ποτέ να πραγματοποιηθεί. Το ταξίδι αποτέλεσε σταθμό στη βιογραφία μου, αφού συνδέθηκε με τόπους και συμπτώσεις που έχουν στενή σχέση με τα προσωπικά μου βιώματα».

Από αυτή τη μεγάλη βιωματική εμπειρία γεννήθηκε μια σειρά τοπιογραφίες, πίνακες μεταφυσικής ατμόσφαιρας με

αχνά κάποια ρεαλιστικά στοιχεία των τόπων που περιηγήθηκε ο Χρήστος Παλλαντζάς. Κάτι σαν κρυφά σύμβολα μνήμης και προσωπικών συναισθημάτων.

Η έναρξης της καραντίνας περιόρισε τον καλλιτέχνη στο εργαστήριό του στο Μεταξουργείο. Δεν εμπόδισε όμως το βλέμμα του να εξερευνά την πόλη, να στέκεται στις συχνά παράδοξες εικόνες του αστικού τοπίου, να ερευνά χωρίς κούραση την εικόνα του Παρθενώνα κάτω από διαφορετικές κλιματολογικές συνθήκες, να τον κερδίζουν οι όγκοι των πολυκατοικιών από κοινού με τις ταπεινές αυλές ερημωμένων μονοκατοικιών. Αυτά είναι ορισμένα μόνο από τα επαναλαμβανόμενα θέματα που έρχονται και επανέρχονται στο έργο του. Τα οποία αποδίδει σε πίνακες απόκοσμους, χωρίς να προσδιορίζει τον τόπο και τον χρόνο και πάντα με επίκεντρο την απεραντοσύνη του ουρανού και των φωτεινών αντανάκλασεων της ώρας που ο ήλιος δύει.

Με το φως, τη σκιά, τα χρώματα του σούρουπου και του ηλιοβασιλέματος παρεμφερή θέματα αναδεικνύονται σε διαφορετικούς πίνακες, αναπτύσσοντας εξίσου διαφορετικές αφηγήσεις. Με τρόπο προσωπικό και έντονα συναισθηματικό ο ζωγράφος καταγράφει το αθηναϊκό τοπίο. Αποδίδοντας με τρόπο αριστοτεχνικό την αίσθηση της απεραντοσύνης του ουρανού. Ο ουρανός είναι ο μεγάλος πρωταγωνιστής στο έργο του ζωγράφου που, αν και δεξιοτέχνης της παραστατικής ζωγραφικής, αφήνει το συναίσθημα που του εμπνέει το περιβάλλον να καθορίσει την παλέτα του. Οι πίνακές του μοιάζει να διαιρούνται

νοητά σε δύο αδιαχώριστα μέρη. Στην κάτω πλευρά αποτυπώνονται οι αναφορές στην πόλη, η παραπομπή στα ρεαλιστικά στοιχεία του εκάστοτε θέματός του. Αυτή η παραστατική χροιά ενσωματώνεται στο απέραντο της ουράνιας σφαίρας, σε ένα σύμπαν χωρίς όρια και περιορισμούς, που μέσα από τις φωτοσκιάσεις του γίνεται αντιληπτό ότι ο ζωγράφος αγαπά να καταγράφει την ώρα που η μέρα αποχωρεί και το φως χαμηλώνει αφήνοντας το μελανό της νύχτας να κερδίσει έδαφος και να καλύψει την πόλη και τους κατοίκους της.

Μετά τις δύο προηγούμενες εκθέσεις του στην Engrípides Art Gallery –*ει ης ώδε / εάν ήσουν εδώ* τον Φεβρουάριο του 2016 και *άνω σχώμεν* τον Ιανουάριο του 2019– ο ζωγράφος μοιάζει να ολοκληρώνει ένα πολύ προσωπικό ταξίδι. Αφετηρία και επίκεντρο αυτού του ταξιδιού (*In medias res* – Εν μέσω των πραγμάτων), που περνάει μέσα από τις εσωτερικές «συμπληγάδες» του καλλιτέχνη, είναι ένα προσωπικό χρέος (στη συγκεκριμένη έκθεση το ταξίδι στους Αγίους Τόπους, που ασυνείδητα

αναδείχθηκε σε ένα άκρως προσωπικού χαρακτήρα προσκύνημα).

Οι ενδιάμεσοι τόποι αυτού του ταξιδιού πολλοί: Το εργαστήριο του στο Μεταξουργείο, οι διαδρομές αναζήτησης μεσαιωνικών μνημείων στην Εύβοια, οι περιπλανήσεις στο «κλεινόν άστυ». Αν και παραστατικός ζωγράφος, καθόλου δεν περιορίζεται στην αναπαράσταση των τοπίων. Σαν «σκηνοθέτης» στους πίνακές του, οργανώνει ο ίδιος το θέμα που πραγματεύεται σε έργα με ποιητική υπόσταση, ίσως και φιλοσοφική διάσταση, που χαρίζουν στον θεατή μια ανάταση ψυχής. Άλλωστε στην ανθρώπινη ψυχή μέσα από τη μνήμη και το συναίσθημα στοχεύει η ζωγραφική του Χρήστου Παλλαντζά, που με τα έργα του επιχειρεί να κάνει το αόρατο ορατό. Αποκαλύπτοντας μια εσωτερική πλευρά των πραγμάτων. Όπως, για παράδειγμα, στην έκθεση, όπου ο θεατής θα περιηγηθεί σε τόπους που αποπνέουν έναν ιδιότυπο ρομαντισμό και ερωτισμό, καθώς γίνονται «ωδή» στην πιο για τον ζωγράφο ιερή στιγμή, αυτή της δημιουργίας.

Η μητέρα του Λεονάρντο ντα Βίντσι ήταν σκλάβα;

Η Κατερίνα, μητέρα του κορυφαίου ζωγράφου και επιστήμονα της Αναγέννησης, Λεονάρντο ντα Βίντσι, ήταν Καυκάσια και απήχθη από την Κιρκισία της Μαύρης Θάλασσας για να μεταφερθεί ως σκλάβα με πλοίο στην Ιταλία. Αυτό υποστηρίζει ο καθηγητής ιταλικής λογοτεχνίας στο Πανεπιστήμιο L' Orientale της Νάπολης Κάρλο Βέτσε, στο ιστορικό μυθιστόρημά του *Το χαμόγελο της Κατερίνας – Η μητέρα του Λεονάρντο (Il Sorriso di Caterina)*, που κυκλοφόρησε πριν από μερικές εβδομάδες. Ο Βέτσε επικαλείται έγγραφα που εντόπισε στα Κρατικά Αρχεία της Φλωρεντίας, ανάμεσα στα οποία και ένα λατινικό πιστοποιητικό, υπογεγραμμένο από τον πατέρα του Λεονάρντο, συμβολαιογράφο Πιέρο ντα Βίντσι, στις 2 Νοεμβρίου 1452, με το οποίο απελευθέρωνε την Κατερίνα από τη σκλαβιά. Όπως αναφέρει, ο Πιέρο είχε γνωρίσει την Κατερίνα το 1451, όταν εκείνη εργαζόταν ως νοσοκόμα στο σπίτι ενός ιππότη της Φλωρεντίας, και είχαν αποκτήσει τον Λεονάρντο εκτός γάμου.

Οι αποκαλύψεις του Βέτσε έχουν προκαλέσει ζωντανές συζητήσεις στις τάξεις των ιστορικών, με μερικούς να υποστηρίζουν πως όσα αναφέρει ο συγγραφέας είναι «εξαιρετικά πειστικά» και άλλους να κάνουν λόγο απλώς για «μια ωραία φανταστική ιστορία».

Νέα θεωρία για τα αίτια θανάτου του Μπετόβεν

Η ηπατική ανεπάρκεια ή η κίρρωση εξαιτίας του αλκοόλ ήταν η πιθανή αιτία θανάτου του Λούντβιχ βαν Μπετόβεν, τον Μάρτιο του 1827, υποστηρίζει διεθνής επιστημονική ομάδα σε μελέτη που δημοσιεύτηκε τον Μάρτιο στο περιοδικό *Current Biology*. Οι επιστήμονες εξέτασαν τούφες μαλλιών του διάσημου συνθέτη από τις οποίες ανέκτησαν τμήμα του γονιδιώματός του, συμπεραίνοντας πως είχε ισχυρή γενετική προδιάθεση για ηπατική νόσο. Έτσι εκτιμούν ότι ο θάνατός του σε ηλικία 57 ετών οφείλεται συνδυαστικά σε αυτή τη γενετική προδιάθεση, την τεκμηριωμένα μακρόχρονη κατανάλωση αλκοόλ και τη λοίμωξη από ηπατίτιδα Β. «Θέλαμε να εξετάσουμε τις πιθανές γενετικές αιτίες των τριών κύριων συμπτωμάτων του: της προοδευτικής απώλειας ακοής, των γαστρεντερικών συμπτωμάτων και της ηπατικής νόσου που οδήγησε τελικά στον θάνατό του», διευκρίνισε ο Μάρους Νόθεν από το Ινστιτούτο Ανθρώπινης Γενετικής του Πανεπιστημιακού Νοσοκομείου της Βόννης.

Οι συντάκτες της μελέτης αποκλείουν το ενδεχόμενο ο θάνατος του συνθέτη να προκλήθηκε από δηλητηρίαση, όπως είχε προταθεί σε προηγούμενη σχετική έρευνα, καθώς σε αυτήν είχε αναλυθεί το dna από μια τούφα μαλλιών που τελικά αποδείχθηκε πως ανήκε σε γυναίκα.

Αργεντινή: Βρέθηκε ένα από τα «αεροπλάνα του θανάτου»

Ένα μικρό αεροπλάνο, τύπου Short SC.7 Skyvan (PA-51), που είχε χρησιμοποιηθεί για τις «πτήσεις θανάτου» στη διάρκεια της δικτατορίας στην Αργεντινή (1976-1983), εντοπίστηκε στις ΗΠΑ και αυτές τις ημέρες αναμένεται να επιστρέψει στο Μπουένος Άιρες για να τοποθετηθεί στο Μουσείο Μνήμης, που δημιουργήθηκε στο πρώην στρατόπεδο θανάτου, στην περιοχή Νούβιεζ της αργεντινικής πρωτεύουσας.

Οι στρατιωτικοί χρησιμοποιούσαν τα αεροπλάνα αυτά για να «εκτελούν» αντιπάλους του καθεστώτος, πετώντας τους

ναρκωμένους στον Νότιο Ατλαντικό. Εκτιμάται ότι σε αυτές τις πτήσεις χρησιμοποιήθηκαν συνολικά πέντε Skyvan: τα δύο από αυτά καταρρίφθηκαν στον πόλεμο των Φώκλαντ (1982), ενώ από τα άλλα τρία που πουλήθηκαν κατόπιν σώθηκε μόνο το ένα. Το συγκεκριμένο αεροσκάφος εντοπίστηκε χάρη στην επίμονη αναζήτηση της επιζήσασας του στρατοπέδου θανάτου Μίριαμ Λιούνι, και του Ιταλού φωτογράφου Τζιανκάρλο Τσερλαουοντο, ερευνητή της αεροπορίας.

Οι Αμερικανοί όμηροι στο Ιράν, «θύματα» της προεκλογικής εκστρατείας του Ρήγκαν

Αμφιλεγόμενες μέχρι σήμερα πληροφορίες για το παρασκήνιο της ομηρίας των

Αμερικανών διπλωματών στο Ιράν το 1979-1981, επιβεβαίωσε μιλώντας στους *New York Times* ο Μπεν Μπαρνς, πρώην αντικυβερνήτης στην Πολιτεία του Τέξας. Όπως είπε, το καλοκαίρι του 1980 συνόδευσε τον ανθυποψήφιο του Ρόναλντ Ρήγκαν για το χρίσμα των Ρεπουμπλικάνων στις προεδρικές εκλογές της ίδιας χρονιάς, Τζον Κόναλυ σε ταξίδι του στη Μέση Ανατολή. Σκοπός του ταξιδιού ήταν η προώθηση της υποψηφιότητας Ρήγκαν στους ηγέτες των χωρών αυτών, αλλά και η μεταφορά ενός «υπόγειου» μηνύματος προς την ηγεσία του Ιράν: Μην απελευθερώσετε τους ομήρους πριν από τις εκλογές. Ο Ρήγκαν θα σας δώσει καλύτερη συμφωνία. Λίγο μετά την επιστροφή στις ΗΠΑ, σημείωσε ο Μπαρνς, ο Κόναλυ μίλησε για το ταξίδι στον Γουίλιαμ Κέισυ επικεφαλής της προεκλογικής εκστρατείας των

Ρεπουμπλικάνων και μετέπειτα διευθυντή της CIA.

Το επιτελείο του τότε προέδρου των ΗΠΑ, Τζιμ Κάρτερ, υποψιαζόταν ότι άνθρωποι από το περιβάλλον του Ρήγκαν επιχειρούσαν να τορπιλίσουν τις προσπάθειες απελευθέρωσης των ομήρων για να αποκομίσουν εκλογικά οφέλη, ωστόσο μεταγενέστερη έρευνα του Κογκρέσου είχε απορρίψει τις αιτιάσεις αυτές.

David Graeber, David Wengrow

Η Αυγή των Πάντων
Μια Καινούρια Ιστορία της Ανθρωπότητας

Μετάφραση: Χριστόδουλος Λιθαρής
εκδ. Διόπτρα, 2023, σελ.:784, τιμή: 25,50 €

Δεν αποτελεί έκπληξη, το ότι οι περισσότεροι άνθρωποι νιώθουν μια αυθόρμητη έλξη για την πιο τραγική εκδοχή της Ιστορίας. Το πιο αισιόδοξο αφήγημα –σύμφωνα με το οποίο ο δυτικός πολιτισμός κάνει αναπόφευκτα τους πάντες ευτυχέστερους, πλουσιότερους και ασφαλέστερους– έχει ένα τουλάχιστον προφανές μειονέκτημα. Δεν κατορθώνει να εξηγήσει γιατί ο πολιτισμός δεν εξαπλώθηκε από μόνος του· δηλαδή, γιατί οι ευρωπαϊκές δυνάμεις αναγκάστηκαν να περάσουν τα τελευταία 500 χρόνια σηματοδύοντας με όπλα τους ανθρώπους για να τους αναγκάσουν να τον υιοθετήσουν. Στο απόγειο του ευρωπαϊκού ιμπεριαλισμού του 19ου αιώνα, όλοι φαίνονταν να το αντιλαμβάνονται καλύτερα αυτό. Παρόλο που τον θυμόμαστε σαν μια εποχή με αφελή πίστη, η φιλελεύθερη πρόοδος, δεν ήταν ποτέ το κυρίαρχο αφήγημα στη βικτοριανή κοινωνική θεωρία, πόσο μάλλον στην πολιτική σκέψη.

Επί γενιές ολόκληρες θεωρούμε ότι οι πρόγονοί μας ήταν απλοί, είτε ελεύθεροι και ίσοι είτε βάνουοι και πολεμοχαρείς. Μαθαίνουμε ότι μπορούσαμε να δημιουργήσουμε πολιτισμό μόνο θυσιάζοντας την αρχέγονη ελευθερία μας ή τιθασεύοντας τα βασικά μας ένστικτα.

Ο ανθρωπολόγος Ντέιβιντ Γκρέμπερ και ο αρχαιολόγος Ντέιβιντ Γουένγκρουου μας εξηγούν πώς οι θεωρίες αυτού του είδους πρωτοεμφανίστηκαν τον 18ο αιώνα ως αντίδραση στην κριτική της ευρωπαϊκής κοινωνίας από τους αυτόχθονες λαούς και γιατί είναι λάθος. Το βιβλίο τους ανατρέπει τον τρόπο που βλέπουμε την ανθρωπινή Ιστορία, τις απαρχές της γεωργίας, της ιδιοκτησίας, των πόλεων, της δημοκρατίας, της δουλείας και του ίδιου του πολιτισμού. Βασισμένοι σε πρωτοποριακές έρευνες στην αρχαιολογία και στην ανθρωπολογία, καταδεικνύουν ότι η Ιστορία μπορεί να γίνει ξαφνικά πολύ πιο ενδιαφέρουσα, αν δούμε τι λέει πραγματικά. Αν οι άνθρωποι δεν περνούσαν το 95% του εξελικτι-

κού παρελθόντος τους σε μικρές ομάδες κυνηγών-τροφοσυλλεκτών, τότε τι έκαναν τόσο καιρό; Αν η γεωργία και οι πόλεις δεν μας έριξαν στην ιεραρχία και στην κυριαρχία, τότε τι σήμαιναν;

Οι απαντήσεις συχνά είναι απροσδόκητες και δείχνουν ότι η πορεία της ανθρώπινης ιστορίας ίσως να μην είναι χαραγμένη στην πέτρα, αλλά να είναι περισσότερο γεμάτη από διασκεδαστικές πιθανότητες απ’ όσο τείνουμε να φανταζόμαστε.

Οι συγγραφείς αρχίζουν το βιβλίο τους με ένα παράθεμα που αναφέρεται στην ελληνική έννοια της λέξης «καιρός», ως μιας από τις πιο περιστασιακές στιγμές στην Ιστορία μιας κοινωνίας όπου συμβαίνει μια μεταβολή στα πλαίσια αναφοράς της και, επομένως, είναι επικτή η πραγματική αλλαγή. Στους φιλοσόφους αρέσει μερικές φορές να μιλούν για το «Συμβάν» –μια πολιτική επανάσταση, μια επιστημονική ανακάλυψη, ένα καλλιτεχνικό αριστούργημα–, δηλαδή ένα επίτευγμα που αποκαλύπτει πλευρές της πραγματικότητας οι οποίες είναι αδιανόητες, αλλά, από τη στιγμή που θα τις δούμε, δεν ξεχνιούνται ποτέ. Αν ναι, τότε ο «καιρός» είναι ο χρόνος στον οποίο τείνουν να εμφανίζονται Συμβάντα.

Η *Αυγή των πάντων* αλλάζει ριζικά την αντίληψή μας για το παρελθόν του ανθρώπου και προσφέρει έναν τρόπο να φανταστούμε νέες μορφές ελευθερίας, νέους τρόπους οργάνωσης της κοινωνίας.

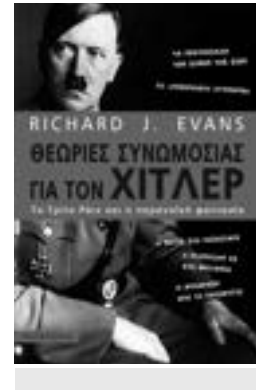
Richard J. Evans

Θεωρίες συνωμοσίας για τον Χίτλερ

Το Τρίτο Ράιχ και η παρανοϊκή φαντασία

Μετάφραση: Ελένη Αστερίου,

εκδ. Αλεξάνδρεια, 2022, σελ.: 262, τιμή: 19,93 €

Θεωρίες συνωμοσίας υπάρχουν από αμνημονεύτων χρόνων, αλλά μόλις τους τελευταίους λίγους αιώνες και κυρίως μετά τον Διαφωτισμό και τη Γαλλική Επανάσταση έχουν αποκτήσει τα γνωρίσματα με τα οποία είμαστε εξοικειωμένοι τα τελευταία χρόνια λόγω της αδιάκοπης διάδοσής τους χάρη στα Μέσα Μαζικής

Επικοινωνίας, στο Διαδίκτυο και στους φανταστικούς κόσμους των τηλεοπτικών σειρών και των ταινιών του Χόλυγουντ.

Η αναβίωση θεωριών συνωμοσίας για τον Χίτλερ είναι μέρος μιας ευρύτερης τάσης, στην οποία διάφορες επιρροές συνενώνονται για να συσκοτίσουν τα όρια ανάμεσα στην αλήθεια και την επινόηση ή μάλλον για να παρουσιάσουν εναλλακτικές «αλήθειες», που η καθημία εμφανίζει τις δικές της οιονεί αποδείξεις για να υποστηρίξει τους ισχυρισμούς τους. Κάθε κοινότητα εναλλακτικής γνώσης έχει τη δική της αλήθεια. Μερικές φορές, όπως στις θεωρίες συνωμοσίας για την επιβίωση του Χίτλερ, για την πτήση του Ες στη Βρετανία ή για τον εμπρησμό του Ράιχσταγκ, υπάρχουν πολλοί διαφορετικοί μεταξύ τους ισχυρισμοί. Ένα από τα πιο ανησυχητικά γνωρίσματα μερικών θεωριών συνωμοσίας είναι η εμφανής πεποίθηση ότι δεν έχει σημασία αν είναι αληθινές ή όχι. Όμως αυτό έχει σημασία. Είναι εξαιρετικά δύσκολο να δούμε τι πραγματικά συνέβη στην Ιστορία.

Οι συνωμοσίες πραγματικές ή φανταστικές, δεν ήταν εξολοκλήρου ξένες στον κόσμο των ναζιστών. Οι ιστορικοί έχουν εντοπίσει μερικές για τις οποίες θεωρούν ότι επηρέασαν τον Χίτλερ, μερικές για τις οποίες θεωρούν ότι ο ιθύνων νους ήταν ο Χίτλερ και μερικές στις οποίες ο Χίτλερ συμμετείχε ενεργά. Στη ναζιστική Γερμανία ο ευρύς διευθυνόμενος από το κράτος προπαγανδιστικός μηχανισμός διέδιδε τεράστιες ποσότητες «ψευδών ειδήσεων», και ο Χίτλερ προσπαθούσε

σταθερά να παραπλανήσει τους ανθρώπους τόσο εντός της Γερμανίας όσο και στο εξωτερικό για τις πραγματικές προθέσεις των ναζί. Θεωρίες από καιρό απαξιωμένες έχουν λάβει νέα πνοή χάρη σε υποτιθέμενα καινούργια τεκμήρια και προσεγγίσεις, στην πολλαπλασιαστική ισχύ των μέσω κοινωνικής δικτύωσης και στη μειωμένη επιρροή των παραδοσιακών πηγών έγκυρης γνώσης.

Από τους γνωστότερους ιστορικούς του Τρίτου Ράιχ, ο Ρίτσαρντ Έβανς δεν ασχολείται με πραγματικές συνωμοσίες. Ασχολείται με το πώς η παρανοϊκή φαντασία ασχολείται με τον Χίτλερ και τους ναζιστές. Εξετάζει πέντε από τις πιο πολυσυζητημένες και ανθεκτικές θεωρίες συνωμοσίας για τη ναζιστική περίοδο – συμπεριλαμβανομένων εκείνων που στήριξαν αρχικά την άνοδο του Χίτλερ – υποβάλλοντάς τες σε εξονυχιστικό έλεγχο: ότι οι Εβραίοι συνωμοτούσαν για να ανατρέψουν τον πολιτισμό, σύμφωνα με τα διαβόητα Πρωτόκολλα των Σοφών της Σιών ότι ο γερμανικός στρατός «χτυπήθηκε πίσωπλάτα» από σοσιαλιστές και Εβραίους το 1918 ότι οι κομμουνιστές έκαψαν το Ράιχσταγκ το 1933 για να πάρουν την εξουσία ότι η μυστηριώδης πτήση του Ρούντολφ Ες στη Βρετανία το 1941 είχε εγκριθεί από τον Χίτλερ, ώστε να διαπραγματευτεί όρους ειρήνης που απέκρυψε ο Τσώρτσιλ και ότι ο Χίτλερ δραπετεύσε από το καταφύγιό του στο Βερολίνο το 1945 και κρύφτηκε στη Νότιο Αμερική.

Πρόκειται για ένα βιβλίο για την εποχή της «μετα-αλήθειας».

Χρήστος Λούκος

Η Ερμούπολη της Σύρου (1821-1950)

Από το Λίβερπουλ της Ανατολικής Μεσογείου στη βαμβακούπολη των Κυκλάδων

εκδ. Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, σελ.: 640, τιμή: 25,00 €

Η πρωτεύουσα της Σύρου Ερμούπολη αποτέλεσε μια από τις σημαντικότερες πόλεις του ελληνικού κράτους τον 19ο αιώνα και συγχρόνως σημαντικό διαμετακομιστικό κέντρο του διεθνούς εμπορίου μεταξύ Ανατολής και Δύσης, η εμβέλεια του οποίου ήταν αισθητή στις δύο πλευρές του Αιγαίου και γενικότερα στην Ανατολική Μεσόγειο. Αποτελεί το απότοκο μιας απίθανης συγκυρίας,

ουσιαστικά μιας προσφυγιάς: οι Χιώτες, οι Κασιώτες και οι Ψαριανοί κατέληξαν εκεί όταν τους κυνήγησε το σπαθί των Οθωμανών, αμέσως μετά την κήρυξη της Επανάστασης. Έως τότε το νησί ήταν υπό την προστασία των Καθολικών και στον λόφο της Άνω Σύρας στεκόταν για αιώνες μια τυπική κυκλαδίτικη καστροπολιτεία – κάτω, στο λιμάνι, όμως, δεν υπήρχε τίποτα το αξιοσημείωτο. Εκεί έστησαν τα παραπήγματά τους οι κατατρεγμένοι αυτοί έμποροι του Αιγαίου και σε ελάχιστα χρόνια είχαν δημιουργήσει ένα θαυμαστό αστικό οικοδόμημα, ένα σταθμό μεταξύ σπουδαίων λιμανιών Δύσης και Ανατολής, έναν κόμβο για το εμπόριο και τον πολιτισμό – την πόλη του Ερμού.

Ναυτιλία, εμπόριο και βιομηχανία άνησαν τόσο που η πόλη έφτασε να αποκαλείται «Λίβερπουλ της Ελλάδας», στήνοντας ένα ζηλευτό δίκτυο από 68 φάμπρικες που έκαναν το άνυδρο και μικρό νησί να φωτοβολεί στο Αιγαίο με μια μεγάλη μηχανική καρδιά. Το άνοιγμα της διώρυγας της Κορίνθου, όμως, έκανε τον Πειραιά πρωταγωνιστή, και στα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα αυτός άρχισε να απορροφά την εμπορική κίνηση. Η κάποτε κραταιά βιομηχανία του νησιού παρήκμασε και έως το τέλος του αιώνα έκλεισαν και τα τελευταία εργοστάσια.

Εδώ ξεχωρίζει η τολμηρή απόφαση μερικών κεφαλαιούχων της να ιδρύσουν μεγάλες κλωστοϋφαντουργικές μονάδες στο γύρισμα του αιώνα, να απασχολήσουν εκατοντάδες ανέργων ή υποαπασχολούμενων ανδρών και πλήθος γυναικών.

Δημιουργήθηκε έτσι μια πραγματική βαμβακούπολη. Με τον νέο αυτόν οικονομικό προσανατολισμό η πόλη μπόρεσε να διατηρήσει μια σημαίνουσα θέση μεταξύ των μεγάλων ελληνικών επαρχιακών πόλεων. Η παρουσία τόσο μεγάλου εργατικού δυναμικού προκάλεσε εντάσεις μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας, με ποικίλες διακυμάνσεις.

Κι εδώ η άφιξη μερικών χιλιάδων Μικρασιτών προσφύγων τόνωσε πληθυσμιακά την κοινωνία και επέτρεψε ποικίλες αλληλοσυμπληρώσεις. Από τις αρχές, ωστόσο, της δεκαετίας του 1930 η πόλη θα βιώσει και αυτή τη μεγάλη οικονομική κρίση. Στην Κατοχή θα χάσει από την πείνα περίπου το 1/3 του πληθυσμού της, ποσοστό θνησιμότητας μεγαλύτερο αναλογικά και από αυτό της Αθήνας. Η Απελευθέρωση θα βρει τη Σύρο σε πλήρη εξαθλίωση, η οποία θα καθυστερήσει να εξισορροπηθεί. Η μεταπολεμική πραγματικότητα θα είναι οδυνηρή. Με δυσκολία επουλώνονται οι πληγές της ξενικής κατοχής, ενώ προστίθενται νέες λόγω των Δεκεμβριανών και του Εμφυλίου Πολέμου.

Ο Χρήστος Λούκος στη μονογραφία του καλύπτει την Ιστορία της Ερμούπολης και όχι της όλης Σύρου, δίνοντας μεγαλύτερη έκταση στο πρώτο μισό του 20ού αιώνα, ως λιγότερο γνωστής. Αξιοποιεί ανεκμετάλλετο υλικό από το ιστορικό αρχείο Ερμούπολης (ΓΑΚ Σύρου) και προσφέρει στη βιβλιογραφία μας ένα μοναδικό έργο. Εδώ πρέπει να επισημανθεί η έλλειψη αντίστοιχων επαρκών μονογραφιών για άλλες ελληνικές πόλεις.

Κώστας Αγγελής

Μιχαήλ Μάνος (1898-1944)

Η ζωή, το έργο και η θυσία ενός αληθινού πατριώτη

εκδ. Historical Quest, 2022, σελ.: 512, τιμή: 20,00 €

Κάθε χώρα, κάθε τόπος, οφείλει να τιμά τους ήρωές του, που με τους αγώνες τους, σφράγισαν ολόκληρες ιστορικές περιόδους. Ανθρώπους που υπερασπίστηκαν με σθένος τις αξίες τους και παρέμειναν προσηλωμένοι σε αυτές, που θυσιάστηκαν για τα ιδανικά τους, αρνούμενοι να υποκύψουν ή να συνεργαστούν με τον εχθρό. Στη μακράιωνη Ελληνική Ιστορία, οι ήρωές της, φαίνεται να αποτελούν

το πολυτιμότερο και συνάμα το ατίμητο υλικό της ίδιας της ύπαρξής της.

Ο Μιχαήλ Μάνος (1898-1944) ήταν αναμφίβολα ένας από αυτούς. Ένας αληθινός πατριώτης, ένας πραγματικός Έλληνας. Κοινωνικός, δραστήριος, δυναμικός κατέκτησε γρήγορα τον σεβασμό των Χαλανδραίων συντοπιτών του. Το επιχειρηματικό του ταλέντο, οι στοχευμένες εμπορικές κινήσεις του και οι μελετημένες επενδύσεις του τον κατέταξαν στην οικονομική ελίτ της Ελλάδας του Μεσοπολέμου. Ο πόλεμος που ακολούθησε ανέδειξε ακόμη περισσότερο τα προτερήματά του, εκποιώντας περιουσιακά στοιχεία προκειμένου να λειτουργήσει ορφανοτροφείο-οικοτροφείο. Ο Μάνος δεν πήρε να όπλα να πολεμήσει τους κατακτητές, δεν ανέβηκε στο βουνό, δεν εντάχθηκε σε καμία αντιστασιακή οργάνωση. Επιλέγοντας μια ανθρωποκεντρική διαδρομή κατά τη διάρκεια της γερμανικής Κατοχής, έδωσε τις δικές του άνισες, καθημερινές μάχες υπεράσπισης και στήριξης πολλών συντοπιτών του. Τον Μάιο του 1944 μετά την αναίτια σύλληψή του οι Γερμανοί προσπάθησαν να του φορτώσουν τις συήθειες κατηγορίες που απέδιδαν σχεδόν σε όλους τους Έλληνες αδιακρίτως. Τα αποτελέσματα ήταν αρνητικά για αυτούς, αφού ο Μάνος κατέρριψε τα μυθεύματα περί κομμουνιστικής ιδεολογίας, περί ένοπλης δραστηριότητας, όπως και το ότι είχε έρθει σε επαφή με οποιονδήποτε αντάρτη ή σύνδεσμο. Μάταια όμως, γι' αυτούς ήταν μέλος του ΕΑΜ, ήταν επικίνδυνος συνεπώς ήταν ένοχος.

Ακολούθησε η φυλάκιση του στο Χαϊδάρι και

μετά από μια δίκη που δεν έγινε εκτελέστηκε στο Πικέρμι στις 21 Ιουλίου 1944, μαζί με σαράντα εννέα πατριώτες ως αντίποινα για τον φόνο σε ενέδρα κοντά στη Ραφήνα δύο Γερμανών αξιωματικών, ενός δεκανέα και τον τραυματισμό ενός δεκανέα στις 12 Ιουλίου. Τις ίδιες μέρες στην Αθήνα είχε ξεσπάσει ένα πογκρόμ διώξεων, φυλακίσεων, αναίτιων εγκλημάτων από τους Γερμανούς και τους ντόπιους υποστηρικτές τους.

Ο Κώστας Αγγελής ακολουθεί βήμα-βήμα ακολουθούμε «απ' την αρχή» τη ζωή του Μιχαήλ Μάνου. Από τα ξένοιαστα παιδικά χρόνια, στους ερημότοπους της Μικράς Ασίας και από τα αριστοκρατικά σαλόνια της Αθήνας και της Κηφισιάς και στο αγαπημένο του Χαλάνδρι. Στάθηκε όρθιος σε καιρούς χαλεπούς και αβέβαιοις, με έντονες οικονομικές αναταράξεις και επικίνδυνες πολιτικές ανακατατάξεις. Την ζωή του στην κοσμική Αθήνα του Μεσοπολέμου, αλλά και στο Εκκλησιαστικό Συμβούλιο και στην Κοινότητα Χαλανδρίου.

Η Ιστορία του Μιχαήλ Μάνου, με φόντο το Χαλάνδρι του Μεσοπολέμου και των κατοχικών χρόνων, ανασυντίθεται μέσα από ένα πλουσιότατο αρχειακό υλικό, ογκώδη βιβλιογραφία και πλήθος προφορικών μαρτυριών.

Ο Κώστας Αγγελής μετά από ενδελεχή έρευνα αναδεικνύει άγνωστα γεγονότα και προσφέρει ένα βιβλίο που ενώ φαινομενικά περιορίζεται στη βιογραφία του Μιχαήλ Μάνου, ουσιαστικά λειτουργεί σαν ερευνητική παρακαταθήκη για τον ιστορικό του μέλλοντος.

ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ (ΛΑΚΗΣ) ΣΑΝΤΑΣ

Ο ταπεινός ήρωας της Εθνικής Αντίστασης

Ο Απόστολος (Λάκης) Σάντας υπήρξε ένας ήρωας της Εθνικής Αντίστασης που δεν πρέπει να ξεχαστεί ποτέ γιατί στάθηκε σε όλη του τη ζωή κοντά στα ιδανικά του και ταυτόχρονα κράτησε τη σωστή απόσταση από την κάθε λογής εξουσία.

Ήταν από εκείνους τους σπάνιους ανθρώπους που λες πως γεννήθηκαν για την εκπλήρωση ενός καθήκοντος το οποίο θα φέρουν σε πέρας με κάθε θυσία, αλλά δεν θα ζητήσουν ποτέ κανένα αντάλλαγμα, από κανέναν.

Μετά από την επικράτηση των Γερμανών στη Μάχη της Κρήτης, τη νύχτα της 30ής προς την 31η Μαΐου 1941, νεαρός μόλις 19 ετών φοιτητής της Νομικής, κατέβασε μαζί με τον συνομήλικό φίλο του Μανώλη Γλέζο, φοιτητή της ΑΣΟΕΕ, τη χιτλερική σημαία από τον ιερό βράχο της Ακρόπολης. Η πολεμική σημαία με τη σβάστικα είχε αναρτηθεί στις 27 Απριλίου 1941 και κυμάτιζε προκλητικά πλάι στον Παρθενώνα, το παγκόσμιο σύμβολο του πολιτισμού!

Η υποστολή της ήταν ένα παράτολμο εγχείρημα, που αποτέλεσε την αρχή του έπους της Εθνικής Αντίστασης στους ναζι κατακτητές και γέμισε με υπερηφάνεια όλους τους ανυπότακτους Έλληνες, ενώ ενέπνευσε τους υπό κατοχή λαούς της Ευρώπης. Εξιστορώντας στον συγγραφέα Ηλία Πετρόπουλο το παράτολμο εγχείρημα ο Σάντας είχε πει ότι το σκέφτηκαν με τον Γλέζο στο Ζάππειο, απ' όπου είδαν να κυματίζει η χιτλερική σημαία στον βράχο της Ακρόπολης:

«Να τι πρέπει να τους κάνουμε! ήρθε η

Λάκης Σάντας (1922-2011). Εμβληματική μορφή της Εθνικής Αντίστασης.

σκέψη σαν σπίθα. Να τους την πάρουμε. Να την γκρεμίσουμε και να την ξεσχίσουμε και να πλύνουμε έτσι τη βρωμιά από τον Ιερό Βράχο. Την είχαν στήσει οι ναζι θριαμβευτικά αυτήν την ίδια την πολεμική τους σημαία ως τότε στη Βαρσοβία, στη Βιέννη, στην Αμβέρσα, στη Νορβηγία, στο Παρίσι, στο Βελιγράδι, και απειλούσαν να τη στήσουν σε όλο τον κόσμο.

»Μα εδώ είναι Ελλάδα. Είναι η μικρή χώρα που απ' αυτή ξεπετάχτηκε η φλόγα του Πολιτισμού. Είναι η χώρα που δίνει το παράδειγμα πάντα στις κρίσιμες στιγμές της Ιστορίας».

Η γενναία αναρρίχηση

Η δύσκολη αναρρίχηση έγινε από ένα σπήλαιο στο βόρειο μέρος του βράχου της Ακρόπολης ονόματι Πανδρόσειον Αντρον. Από το σπήλαιο αυτό, που το είχαν εντοπίσει διαβάζοντας τη *Μεγάλη Εγκυκλοπαίδεια* στην Εθνική Βιβλιοθήκη, οι δύο νέοι κατάφεραν να φτάσουν μέχρι την κορυφή του ιερού βράχου το βράδυ της 30ής Μαΐου. Έχοντας μόνο έναν φακό και ένα μαχαίρι σκαρφάλωναν μέχρι τις σκαλωσιές των αρχαιολόγων προσέχοντας να μην γλιστρήσουν, γιατί από κάτω υπήρχε μεγάλο κενό, που κατέληγε σε ξεροπήγαδο βάθους δέκα μέτρων.

Όταν πάτησαν στην κορυφή, και αφού διαπίστωσαν ότι δεν υπήρχε κανένας κρυμμένος φρουρός, προχώρησαν περίπου 50 μέτρα κι έφτασαν στη ναζιστική σημαία. Η υποστολή της τεράστιας, 4X2, μέτρα σημαίας ήταν δύσκολη και παιδεύτηκαν πολύ μέχρι να την κατεβάσουν. Τελικά την έκοψαν από το συρματοσκόινο και τη μάζεψαν σκίζοντας ένα κομμάτι από τον αγκυλωτό σταυρό για λάφυρο. Δίπλωσαν το υπόλοιπο πανί και το πέταξαν στο

ξεροπήγαδο, αφού ήταν πολύ επικίνδυνο να το μεταφέρουν. Το όλο εγχείρημα κράτησε τρεις ώρες. Μετά, αποφεύγοντας τις περιπολίες των Γερμανών, επέστρεψαν στα σπίτια τους.

Το επόμενο πρωί βρέθηκαν στην ταράτσα του σπιτιού του Σάντα αγναντεύοντας την Ακρόπολη με ικανοποίηση και περηφάνια, όπως όλοι οι περαστικοί Έλληνες που κοιτούσαν προς τον ιερό βράχο. Οι είκοσι άνδρες της γερμανικής φρουράς δεν μπορούσαν να εξηγήσουν πώς είχε εξαφανιστεί η πολεμική σημαία τους, που αργότερα αντικαταστάθηκε από μία μικρότερη, ενώ οι Αρχές κατοχής ανακοίνωναν την ερήμην θανατική καταδίκη των άγνωστων δραστών.

Έξι περίπου μήνες μετά τη γενναία πράξη τους οι δύο φίλοι προσπάθησαν να διαφύγουν με ένα σουηδικό καράβι στη Μέση Ανατολή, όπου βρισκόταν το αρχηγείο των ελληνικών δυνάμεων. Όμως συνελήφθησαν ως λαθρεπιβάτες και κατέληξαν στις φυλακές Αβέρωφ, χωρίς να γνωρίζει κανείς την ηρωική πράξη τους. Στη φυλακή υπέστησαν βασανιστήρια

Ο Λάκης Σάντας (δεξιά) με τον Μανώλη Γλέζο, κατέβασαν τη χιτλερική σημαία από την Ακρόπολη τη νύχτα της 30ής Μαΐου 1941.

αλλά, για καλή τους τύχη, στις 22 Απριλίου 1942, στα γενέθλια του Χίτλερ, τους απελευθέρωσαν, καθώς χαρίστηκαν οι ποινές σε όσους είχαν τιμωρηθεί με έως δύο χρόνια φυλάκιση. Στη συνέχεια ο Σάντας εντάχθηκε στο ΕΑΜ, ενώ το 1943 βγήκε στο βουνό με τον ΕΛΑΣ και συμμετείχε σε αρκετές μάχες.

Μετά την απελευθέρωση και την υπογραφή της Συμφωνίας της Βάρκιζας αποκάλυψε, τον Μάρτιο του 1945, μαζί με τον Γλέζο, το μυστικό της υποστολής της χιτλερικής σημαίας από τις εφημερίδες *Ριζοσπάστης* και *Ελευθερία*. Όμως στη συνέχεια, αν και ήρωας της Αντίστασης, υπέστη διώξεις αντί να λάβει επαίνους. Το 1946 τον εξόρισαν στην Ικαρία. Το 1947, καταδικασμένος σε θάνατο, φυλακίστηκε στην Ψυττάλεια, απ' όπου το 1948 στάλθηκε στη Μακρόνησο και γλίτωσε το απόσπασμα. Το 1950, μετά το τέλος του Εμφυλίου, απελευθερώθηκε και με τη βοήθεια ενός φίλου διέφυγε στην Ιταλία και πήγε στον Καναδά, όπου ζήτησε πολιτικό άσυλο.

Στον Καναδά εργάστηκε και έζησε μέχρι το 1963, όταν με προτροπή του πατέρα του, –παρότι ο ίδιος δεν ήθελε–, γύρισε με την οικογένειά του στην Ελλάδα, όπου μετά το 1967 φυλακίστηκε από τη χούντα. Μετά την πτώση της χούντας κατάφερε, κάνοντας διάφορες δουλειές, να συμπληρώσει τα απαιτούμενα ένσημα και να πάρει σύνταξη.

Δεν ασχολήθηκε με την πολιτική λόγω χαρακτήρα και δεν ήθελε να έχει καμία σχέση με τους Έλληνες πολιτικούς. Ειδικά μετά τη Συμφωνία της Βάρκιζας που υπέγραψαν οι αρχηγοί του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, η οποία, όπως έλεγε, του αφαιρούσε το δικαίωμα να λέει ότι αγωνίστηκε για τον ελληνικό λαό, είχε ένα έντονα αρνητικό αίσθημα κατά των πολιτικών.

Εξαίρεση αποτελούσε βέβαια ο φίλος του ο Μανώλης Γλέζος, με τον οποίο συμμετείχαν σε εκδηλώσεις για την Εθνική

Αντίσταση, γιατί «είχε ήθος και ήταν άνθρωπος με αρχές και ιδεώδη».

Όσο για τη ναζιστική σημαία, επί υπουργίας της Μελίνας Μερκούρη έγινε προσπάθεια να ανασυρθεί από το ξεροπήγαδο, αλλά εντέλει έμεινε θαμμένη εκεί, γιατί με την ανασκαφή μπορεί να υποχωρούσε το έδαφος και να καταπλάκωνε τους εργάτες.

Ο Λάκης Σάντας ήταν λευκαδίτικης καταγωγής, αλλά γεννήθηκε στις 22 Φεβρουαρίου 1922 στην Πάτρα, όπου υπηρετούσε ο πατέρας του ως δασάρχης του Υπουργείου Γεωργίας. Απέφευγε τη δημοσιότητα και διακρινόταν για τη σεμνότητά του: «Την Αντίσταση δεν την κάναμε μόνο εμείς, έχουν σκοτωθεί χιλιάδες παλικάρια, γυναίκες και άνδρες, "ανώνυμοι"».

Τον Σεπτέμβριο του 2010 εκδόθηκε το βιβλίο του *Μια νύχτα στην Ακρόπολη – Μνήμες από μία σπουδαία εποχή*, ενώ η συμβουλή του προς τους νέους ήταν «να κάνει ο καθένας ό,τι μπορεί για την Ειρήνη και τη διακήρυξή της».

Πέθανε στην Αθήνα στις 30 Απριλίου 2011, σε ηλικία 89 ετών. Η σορός του εκτέθηκε για λαϊκό προσκύνημα στο παρεκκλήσι της Μητρόπολης μέχρι τις 5 Μαΐου εκείνης της χρονιάς, οπότε κηδεύτηκε δημοσία δαπάνη στο Α΄ Νεκροταφείο, ενώ η ελληνική σημαία κυμάτιζε μεσίστια στον βράχο της Ακρόπολης. Η κόρη του, Αλεξάνδρα, αποχαιρετώντας τον πατέρα της είχε πει:

«Σε θυμούνται και σε τιμούν όλοι. Άρα υπάρχει ελπίδα. Είμαστε περήφανοι γιατί ανέβασες στα ύψη την ανθρωπιά, τις αξίες του ήθους, της ηθικής και της ανιδιοτέλειας. Μαςμίλαγες για ανθρωπιά, αλληλεγγύη και δικαιοσύνη. Ήσουν διεθνιστής και πατριώτης, ένα ελεύθερο πνεύμα, που δεν έμπαινες σε καλούπια. Γι' αυτό και πλήρωσες το κόστος γι' αυτό τον μοναχικό δρόμο που επέλεξες, αν και, όπως μας έλεγες, εκατό επιπλέον χρόνια ζωής να είχες, τα ίδια θα έκανες».

GIOCHI PREZIOSI

Giochi Preziosi Hellas

Λυβίου 14, Πεύκη, 151 21,

Τηλ.: 210 61.00.381-2, Fax: 210 61.00.383

info@giochipreziosi.gr

Μίλα μου με Χρώμα

Η επικοινωνία μέσω του χρώματος, είναι το χαρακτηριστικό που διέπει την KRAFT Paints στην δημιουργία του νέου Color Trend Magazine, *Μίλα μου με Χρώμα*, που περιλαμβάνει μία παλέτα χρωμάτων με 24 αποχρώσεις. Η κομψή σχεδίαση του σας βοηθάει να βρείτε το χρώμα που αντανακλά τη διάθεσή σας.

Με πολυετή πείρα και τεχνογνωσία σχεδιάζουμε πρωτοπόρα προϊόντα, εξαιρετικής ποιότητας με πράσινες πιστοποιήσεις (Ecolabel, Eurofins Gold, V-label) για να ανανεώσετε με επίκεντρο την βιωσιμότητα τον προσωπικό σας χώρο.

CM008
Hint of Trust

CM011
Deep Eyes

